

SKILSMISSEBØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND

14:18

MAI HEIDE OTTOSEN
ANIKA LIVERSAGE
RIKKE FUGLSANG OLSEN

14:18

SKILSMISSEBØRN MED ETNISK
MINORITETSBAGGRUND

MAI HEIDE OTTOSEN
ANIKA LIVERSAGE
RIKKE FUGLSANG OLSEN

KØBENHAVN 2014
SFI – DET NATIONALE FORSKNINGSCENTER FOR VELFÆRD

SKILSMISSEBØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND

Afdelingsleder: Anne-Dorthe Hestbæk

Afdelingen for børn og familie

Undersøgelsens følgegruppe:

Anders Kragh Jensen, Egmont Fonden

Henriette Braad Olesen, Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold, Kontoret for Familieret

Farwha Nielsen, indvandrerkonsulent

Basim Osman, psykolog

Jakob Roepstorff, Egmont Fonden

Ditte Wentzel, Ministeriet for Børn, Ligestilling, Integration og Sociale Forhold, Kontor for Integration og Demokrati

ISSN: 1396-1810

ISBN: 978-87-7119-253-7

e-ISBN: 978-87-7119- 254-4

Layout: Hedda Bank

Forsidefoto: Sally Liversage

Oplag: 300

Tryk: Rosendahls – Schultz Grafisk A/S

© 2014 SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Hertuf Trolles Gade 11

1052 København K

Tlf. 33 48 08 00

sfi@sfi.dk

www.sfi.dk

SFI's publikationer kan frit citeres med tydelig angivelse af kilden.

INDHOLD

	FORORD	9
	RESUMÉ	11
1	INDLEDNING	17
	Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund – et nyt socialt fænomen	17
	Fokus – etniske minoriteter fra ikke-vestlige lande	18
	Om ægteskaber og migration	19
	Skilsmisser blandt etniske minoriteter	20
	Begrebslige rammer om undersøgelsen	22
	Antagelser	25
	Rapportens opbygning	29
2	LITTERATURGENNEMGANG	31
	Indledning	31

	Udbredelse af skilsmisser blandt etniske minoriteter	31
	Ikke-vestlige etniske minoriteter i Danmark	33
	Familieformer, giftermål og migration	36
	Forandringer i familierne og skilsmisse	38
	Hidtidig forskning om skilsmisser i etniske minoritetsfamilier	40
	Hidtidig forskning om etniske minoritetsbørn og skilsmisse	45
	Opsamling	46
3	UNDERSØGELSENS METODER	49
	Undersøgelsestilgang	49
	Data og design – den kvantitative del	50
	Data og design – den kvalitative del	51
	Rekruttering af informanter	52
	Den praktiske gennemførelse af interviewundersøgelsen	54
	Overvejelser om selektionsbias	55
	Bearbejdning af data og validitet	56
	Anonymisering	58
	Analysestrategi	58
	Yderligere interviewmateriale som reference-baggrund	59
	Opsamling	59
4	ET DEMOGRAFISK OVERBLIK	61
	Indledning	61
	Definition af børn med etnisk minoritetsbaggrund	62
	Definition af forældres samlivsofhor	62
	Forældres samlivsofhor: prævalens og udvikling	63
	børnenes socioøkonomiske baggrund	68
	Sandsynligheden for forældres samlivsofhor	74
	Hvor bor børnene efter forældres samlivsofhor?	78
	Opsamling	81
5	INDEN FOR I FAMILIERNE: DE ÆGTESKABER, DER GÅR ITU	83

	Indledning	83
	Ni ægteskabsprofiler	84
	Patriarkalske familieformer og Ægteskabernes indgåelse	87
	Migrationens indflydelse på dynamikker i de dannede ægtepar	91
	Livet sammen – kønsroller og konflikter	93
	Vold i ægteskaberne	95
	Børns erfaringer fra forældrenes liv sammen	97
	Opsamling	100
6	BØRNS OPLEVELSER AF FAMILIEBRUDET	103
	Indledning	103
	Fraværende fædre	104
	Uafklarede familierelationer	108
	Voldelige forældrerelationer	109
	Forældres formidling til børnene	113
	Opsamling	118
7	TIDEN EFTER SAMLIVSBRUDET	121
	Indledning	121
	Brug af krisecentre	122
	Børns oplevelser af at bo på krisecenter	126
	Den formelle opløsning af forældrenes ægteskab	127
	Aftaler om børnene – Et kig på praksis i forældrenes oprindelseslande	128
	Fordeling af forældremyndighed og bopæl i den danske kontekst	131
	Konflikter om forældremyndighed og bopæl	132
	Aftaler om samvær	135
	Konflikter om samværet	138
	Opsamling	141
8	BØRNS HVERDAG MED MOR	143
	Indledning	143
	Efter skilsmissen – en ofte anstrengt økonomi	144

	Ny bolig – ofte en udfordring	146
	Støttende sociale relationer	149
	Fraskilte mødres oplevelse af stigma og udstødelse	150
	Børn – mindre stigma i forbindelse med skilsmisse	152
	Netværk og hverdag – stort ansvar for nogle børn	153
	Om mødre og nye partnere i deres liv	154
	Modstand fra andre imod, at fraskilte mødre finder nye partnere	157
	En ny mand som beskyttelse imod eksmanden	158
	Forældrenes samarbejde	159
	Opsamling	163
9	SAMVÆR MED FAR	165
	Indledning	165
	Skilsmisse, samvær og børns trivsel	167
	Gode og stærke relationer til far	168
	For lidt eller for dårlig kontakt med fædre – børns savn og skuffelse	171
	Pres til samvær og frygtssomme børn	175
	Brud – som kommer fra mors og børns side	177
	Fædres oplevelser af at miste kontakten til deres børn	179
	Brud – som kommer fra fars side	181
	Opsamling	184
10	BØRNEENS SITUATION	187
	Indledning	187
	Belastede opvækstrammer	188
	Børnenes overordnede vurdering af deres aktuelle familiesituation	191
	Observerede adfærds- og reaktionsmønstre hos børnene	192
	Børnenes fremtid	207
	Opsamlende diskussion: Ligheder og forskelle i forhold til majoritetsdanske skilsmissebørn	217
11	KONKLUSION OG PERSPEKTIVER	221

Indledning	221
Konfliktfyldte ægteskaber og en høj tærskel for skilsmisse	222
Velfærdsstaten – skaber mulighederne for familiebrud	223
Udfordringer for det fortsatte forældreskab	226
Fædre og børn	227
Børnene – forskellige tilpasningsstrategier	229
Skilsmisser bliver stadig hyppigere	230
Perspektiver for praksis	230
LITTERATUR	233
SFI-RAPPORTER SIDEN 2013	247

FORORD

Denne rapport belyser og analyserer et relativt nyt socialt fænomen: Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund. Via forskellige kilder – statistiske data om børnebefolkningens levevilkår, efterretninger fra det børnesociale praksisfelt og undersøgelser om etniske minoriteters familieforhold – er forskerne blevet opmærksomme på, at herboende børn af indvandrere og flygtninge i dag bliver skilsmissebørn i et omfang, der er sammenligneligt med majoritetsbefolkningen. Samtidig antages det, at de etniske minoritetsbørn på en række områder står over for særlige udfordringer, når man sammenligner med danske skilsmissebørn. Internationalt findes der meget begrænset viden om dette område – særligt fra børns eget perspektiv – og derfor betræder forskerne nye forskningsstier med undersøgelsen.

Undersøgelsen er designet som et ”mixed methods”-studie, der baserer sig på survey-data, registerdata og især kvalitative data. Via en omfattende dataindsamling er der indsamlet dybdegående interview og livsberetninger fra over 80 fagpersoner, forældre og børn, som har oplevet, at forældrene gik hver til sit. Data er indsamlet i 2013.

Undersøgelsen er gennemført som et samarbejdsprojekt mellem SFI og Børns Vilkår. Forskningsgruppen har bestået af programleder Mai Heide Ottosen, SFI, der har været undersøgelsens leder. Hun har sammen med programleder Anika Liversage stået for studiets kvalitative analyse.

Forsker Rikke Fuglsang Olsen, SFI, har gennemført undersøgelsens kvantitative analyser. Videnskabelig assistent Stine Bagger, SFI, har sammen med børnesagkyndig konsulent Hanne Søndergaard Jensen og stud.mag. Louise S. Johannsen indsamlet og oparbejdet de kvalitative data. Souschef i Børns Vilkår Bente Boserup har haft ansvar for udarbejdelse af en populærvidenskabelig formidling af resultaterne til fagpersoner.

Undersøgelsen er blevet til på SFI's initiativ, og vi vil rette en stor tak til Egmont Fonden, som har finansieret undersøgelsen.

Vi vil endvidere takke professor Garbi Schmidt, RUC, der som referee har læst og kommenteret manuskriptet. En tak skal også rettes til medlemmene af undersøgelsens følgegruppe, som ligeledes har leveret konstruktivt kritiske kommentarer til resultaterne for dette forskningsprojekt.

København, 2014

AGI CSONKA

RESUMÉ

Som en ret ny udvikling er der tegn på, at etniske minoritetsbørn i Danmark i dag oplever familiebrud i et omfang, der nærmer sig det niveau, som vi kender fra majoritetsdanske familier. Samtidig er der grund til at tro, at en del skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund står over for nogle udfordringer, som majoritetsdanske børn normalt ikke møder. Det beror blandt andet på, at tolerancen over for skilsmisse er lavere i nogle indvandremiljøer – eller i de oprindelseslande, som børnenes forældre hidrører fra. Derfor skal det være virkeligt slemt, førend forældre vælger at gå hver til sit. Spørgsmålene er derfor, hvordan skilsmisser praktiseres blandt etniske minoritetsforældre, der selv (eller hvis forældre) er indvandret til Danmark, og ikke mindst, hvad det indebærer for de involverede børn, som er efterkommere. Særligt børnenes vilkår findes der stort set ingen viden om. Det undersøges her, hvor vi især har fokus rettet på børn, der er efterkommere fra de ikke-vestlige lande, som er mest udbredte oprindelseslande for indvandrere i Danmark.

RESULTATER

- Undersøgelsen viser, at majoritetsdanske børn stadigvæk har en højere risiko for at blive skilsmissebørn sammenlignet med efterkommerbørn. Men sammenligner man forskellige generationer af børn,

viser analyser, at efterkommerbørnene haler ind på de danske. Da årgang 1997 var 12, år havde 30 pct. af efterkommerbørnene mod 35 pct. af de majoritetsdanske børn oplevet, at forældrene var gået hver til sit. Der er dog store forskelle mellem grupperne af efterkommerbørn. Blandt børn med oprindelse i Somalia har tre fjerdedele oplevet, at forældrenes samliv ophører; blandt børn med tyrkisk baggrund er det knap en fjerdedel.

- Samtaler med forældre fra de berørte familier viser, at der lige som i danske familier er forældre, som går fra hinanden på grund af gemytternes uoverensstemmelse, eller fordi man udvikler sig i forskellig retning. Men det dominerende indtryk er, at ægteskaberne ofte har været funderet på et meget skrøbeligt grundlag: Ikke sjældent er de kommet i stand med familiens mellemkomst, da parterne var unge, og uden at de kommende ægtefæller har kendt hinanden godt. I mange af familierne er den ene af forældrene blevet familiesammenført til Danmark i forbindelse med ægteskabet. Forældrene kan også have haft dramatiske livshistorier bag sig. Ægteskaberne belastes yderligere af, at den ene eller begge kan have begrænsede dansk kundskaber, en svag arbejdsmarkedstilknytning eller lever isolerede liv i udsatte boligområder. Indadtil i familierne kan forældrenes samliv forud for bruddet have været præget af en maskulin dominans og en patriarkalsk familiestruktur, og i en del af de interviewede familier hører vi om forekomst af vold, som har været rettet mod moren og i nogle tilfælde også mod børnene selv. Mange familier har ikke haft megen ”god tid” at trække på, mens familien var intakt.
- Mens majoritetsdanske skilsmissebørn ofte kan huske detaljeret, da forældrene gik fra hinanden, fylder denne begivenhed gennemgående mindre hos de interviewede efterkommerbørn. Det kan i en del tilfælde bero på, at faren ikke har været særligt nærværende i børnenes hverdagsliv – enten fordi han arbejdede meget, eller fordi han af andre grunde opholdt sig i andre sfærer end i familien. Desuden ser vi, at forældrene ofte undlader at fortælle børnene om den forestående skilsmisse, sandsynligvis for at skærme og beskytte dem mod ”voksenting”. Alligevel beretter en del børn om, hvordan de har været vidner til forældrenes ofte ret konfliktprægede relationer.
- Efter skilsmissen får efterkommerbørn hyppigere end majoritetsdanske skilsmissebørn bopæl hos deres mor. Beretningerne fra familierne viser, at de i mange tilfælde kommer til at leve et hverdagsliv i

udsatte boligområder, som er præget af mangel på ressourcer. Det kan lægge et ekstra ansvar og en ekstra belastning på børnenes skuldre.

- Et meget påfaldende resultat fra undersøgelsen er, at over halvdelen af de skilsmissebørn, som er efterkommere med ikke-vestlig baggrund, lever i fattigdom (OECD's fattigdomsgrænse). Desuden efterlader undersøgelsen indtryk af, at børnene ofte får meget spinkle familienetværk – det gælder især for dem, hvis mødre er blevet familiesammenført til Danmark.
- I forhold til majoritetsdanske skilsmissebørn er efterkommerbørns samvær med faren gennemgående mindre hyppigt, af kortere varighed, og en del af børnene ser slet ikke deres fædre. Nogle fædre lever under boligforhold, som gør det svært at tilbyde en god samværsordning. Børnenes beretninger viser, at andre fædre har svært ved at tage omsorgsopgaven på sig. Det kan både være, fordi faren selv har problemer, eller fordi det mest var moren, der tog sig af børnene, dengang familien var intakt. Gennemgående befinder forældrenes samarbejde om børnene sig på et vågeblus eller er ikke-eksisterende.
- I undersøgelsen har vi mødt en del børn, som føler sig svigtede og skuffede, fordi deres far ikke har været der nok for dem. Nogle – især ældre børn – føler vrede over, at han forsvinder ud af deres liv eller stiller urimelige krav, som de ikke vil honorere. Derfor ender de med at fravælge ham. Vi ser i undersøgelsen således et spirende opgør hos børnene mod en autoritær faderfigur.

PERSPEKTIVER

- I lyset af, at de familier, som indgår i undersøgelsen, har en tung bagage med sig fra tiden før skilsmissen – herunder ikke mindst i form af undertrykkelse og vold – kommer skilsmisseberetningerne på mange måder til at fremstå som frigørelshistorier for mødre såvel som for børn. Det er vigtigt at have in mente, at den danske velfærdsstat, som udspænder et sikkerhedsnet under borgere i nød, udgør en vigtig kontekst for, at disse skilsmisser kan finde sted. Velfærdsstaten muliggør, at kvinder og børn kan undslippe undertrykkende familierelationer og efterfølgende opretholde et livsgrundlag, om end på et spinkelt niveau.

- På trods af at stadig flere efterkommerbørn oplever, at forældrene går hver til sit, reflekterer resultaterne, at der i vid udstrækning mangler en ”skilsmissekultur” hos efterkommerbørnenes familier. Når mange etniske minoriteter har rødder i samfund, hvor opfattelsen er, at ægteskaber bør vare livet ud, er der ikke megen model for og erfaring med, hvad man gør, når de går itu. Når man kommer fra en kultur, hvor der ikke – som i Danmark – er nogen længerevarende tradition for at blive skilt, kan det være svært at forme rollerne som skilsmisseforældre: Hvad skal man sige til børnene? Hvordan får man en samværsordning i stand, der fungerer godt for børnene? Hvordan samarbejder man som skilte forældre? Og hvordan får man det til at fungere, hvis der kommer nye partnere ind i billedet? Det lave ressourceniveau i mange familier har også stor betydning her.
- Denne undersøgelse er en af de første, der belyser, hvordan det er at leve i en brudt familie set ud fra efterkommerbørns eget perspektiv. Vi efterlyser yderligere forskning – fra lande, som Danmark plejer at sammenligne sig med – som de aktuelle undersøgelsesresultater kan spejle sig i. Undersøgelsesresultaterne her, der i vid udstrækning er baseret på kvalitative metoder, kan også danne grundlag for hypoteser, som bør testes i et større undersøgelsesmateriale.
- For praksis kan denne undersøgelse bruges som baggrundsviden for professioner, der i dagligdagen er i berøring med efterkommerbørn, som har oplevet skilsmisse, fx lærere, pædagoger og ansatte i det familieretlige system. Med de detaljerede beretninger fra børn og forældre kan den bidrage til at forstå, hvorfor det i nogle familier er vanskeligt at realisere de normative forventninger om et fortsat samarbejdende forældreskab, og hvordan dette påvirker børnene negativt.

UNDERSØGELSENS GRUNDLAG

Undersøgelsen fokuserer på børn, der hidrører fra de største ikke-vestlige etniske minoritetsgrupper i Danmark, dvs. de har rødder i lande som fx Tyrkiet, Irak, Libanon og Somalia. De er efterkommere, dvs. de er født i Danmark af forældre, hvor mindst en af forældrene er indvandret hertil.

Det vigtigste datagrundlag udgøres af kvalitative interview. Disse blev udført med 32 skilsmissebørn og 31 forældre (26 mødre og 5 fædre),

der tilsammen repræsenterede 34 familier. Desuden er 21 fagpersoner, som har tilknytning til skilsmisseområdet, blevet interviewet.

Ved siden af de kvalitative interview er der også gennemført registerbaserede analyser, som på statistisk grundlag viser udviklingen i omfanget af skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund, og hvad der socioøkonomisk karakteriserer disse familier.

Undersøgelsen er i gangsat på SFT's initiativ i samarbejde med Børns Vilkår, og den er finansieret af Egmont Fonden.

INDLEDNING

SKILSMISSEBØRN MED ETNISK MINORITETSBAKGRUND – ET NYT SOCIALT FÆNOMEN

Observationer fra forskellige undersøgelser tyder på, at børn med etnisk minoritetsbaggrund i dag oplever brud i familien i omtrent samme omfang som danske børn. Der er tale om en relativt ny udvikling og dermed om en kvantitativt voksende problemstilling. Ud over den livskrise, som familiebrud er for alle skilsmissebørn, vil denne rapport belyse, om etniske minoritetsbørn står over for særlige problemstillinger, som i kvalitativ forstand gør dem mere sårbare.

På nuværende tidspunkt findes der ingen systematisk viden om disse børns livssituation. Vi har fra det praktiske liv erfaret, at der blandt fagpersoner, som daglig er i berøring med sådanne børn (fx lærere, pædagoger, sagsbehandlere og sundhedsplejersker), er en betydelig efterspørgsel på viden om etniske minoritetsbørn, der har oplevet familiebrud. Fraværet af en sådan viden kan nemlig medvirke til, at fagpersoner i nogle tilfælde kan erkende disse børns særlige vanskeligheder, men være tøvende med at gribe ind.

Vi kan også konstatere, at den nationale og internationale forskning om skilsmissemønstre blandt par med ikke-vestlig etnisk minoritetsbaggrund er meget begrænset. Om de børn, som er involveret i så-

danne brud, findes der stort set ingen systematisk viden. Derfor er dette et pionerprojekt.

Det er baggrunden for denne undersøgelse, som med kvantitative og kvalitative metoder skaber forskningsbaseret viden om, hvad der er på spil for etniske minoritetsbørn, som oplever brud i familien. En vigtig mission for projektet er også at formidle resultaterne fra undersøgelsen, så de kan anvendes af og inspirere de fagpersoner, som møder skilsmissebørn fra etniske minoritetsfamilier i hverdagen, så børnene bedre kan hjælpes.

FOKUS – ETNISKE MINORITETER FRA IKKE-VESTLIGE LANDE

Der lever i dag godt 140.000 børn og unge (0-19 år) med indvandrer- eller efterkommerbaggrund i Danmark, svarende til ca. 12 pct. af børnepopulationen. I 1983 var den tilsvarende andel 2 pct. Af disse børn hidrører 82 pct. (ca. 115.000 børn) fra ikke-vestlige lande, mens de resterende 12 pct. hidrører fra vestlige lande. Analyser viser endvidere, at etniske minoriteter igennem de senere år i stigende omfang bliver skilt (Bonke & Schultz-Nielsen, 2013; Liversage, 2013b) – og disse skilsmisser omfatter i mange tilfælde også børn.

I denne undersøgelse fokuserer vi på indvandrere og efterkommer fra ikke-vestlige lande¹ – tre fjerdedele af disse børn har status som efterkommere, mens resten – som overvejende er at finde blandt de ældste teenagere – selv er indvandret til landet, typisk som flygtninge.

De største ikke-vestlige børnebefolkningsgrupper har herkomst i lande som Tyrkiet, Irak, Libanon, Somalia, Afghanistan og Pakistan, dvs. alle lande med en overvejende muslimsk kulturbaggrund. I det følgende refererer vi under et til børn, som er ikke-vestlige indvandrere eller efterkommere, som ”etniske minoritetsbørn”. Gruppens sammensætning uddybes i næste kapitel.

1. Vi følger her Danmarks Statistiks definition, ifølge hvilken vestlige lande omfatter lande i EU, Andorra, Australien, Canada, Island, Liechtenstein, Monaco, New Zealand, Norge, San Marino, Schweiz, USA og Vatikanstaten. Ikke-vestlige lande omfatter alle øvrige lande.

OM ÆGTESKABER OG MIGRATION

De etniske minoritetsbørn, der aktuelt vokser op, vil i mange tilfælde have forældre, der har indgået ægteskab i 1990'erne og 2000'erne. Disse ægteskaber kan være konstitueret forskelligt. En central forskel her handler om de to forældres indvandringsbaggrund. I ægteskaber imellem to personer med etnisk minoritetsbaggrund kan man skelne imellem tre forskellige former for ægteskaber, afhængigt af om 1) begge ægtefæller boede i Danmark før ægteskabet, 2) om parret var gift med hinanden, før de fx flygtede til Danmark, eller 3) om den ene ægtefælle kom til Danmark i forbindelse med ægteskabet. Denne sidste form kan yderligere opdeles efter, om det var kvinden eller manden, der ankom til Danmark som ægteskabsmigrant.

En undersøgelse af Bonke og Schultz-Nielsen (2013) giver et overblik over, hvor hyppige disse forskellige former for ægteskaber er blandt ikke-vestlige etniske minoriteter. Materialet omhandler alle ægteskaber indgået i perioden 1980-2011, som var af mindst ét års varighed, uanset om disse ægteskaber efterfølgende blev opløst eller ej. Fordelinger er som følger (Bonke & Schultz-Nielsen, 2013, s. 84-90):

- Cirka 4.600 par (8 pct.) var mellem to personer med etnisk minoritetsbaggrund, der begge var bosat i Danmark inden ægteskabet.
- Cirka 25.800 par (47 pct.) var mellem to ægtefæller, der begge ankom til Danmark efter ægteskabets indgåelse (fx flygtningepar, gift i udlandet).
- Cirka 15.200 par (28 pct.) var mellem en *mand* med etnisk minoritetsbaggrund, bosat i Danmark inden ægteskabet, og en *kvinde*, der ankom til Danmark i forbindelse med ægteskabet.
- Cirka 9.600 par (17 pct.) var mellem en *kvinde* med etnisk minoritetsbaggrund, bosat i Danmark inden ægteskabet, og en *mand*, der ankom til Danmark i forbindelse med eller efter ægteskabet.

Til sammenligning var der ca. 4.000 ægteskaber, hvor mænd ankom til Danmark grundet ægteskab med majoritetsdanske kvinder, og ca. 6.800 ægteskaber, hvor kvinder indvandrede til ægteskaber med majoritetsdanske mænd. I ca. 1.100 ægteskaber blev majoritetsdanske kvinder gift med etniske minoritetsmænd, der allerede var bosat i Danmark inden ægteskabet, mens den omvendte kønskonstellation forekom i ca. 900 ægteskaber.

Af ovenstående statistik fremgår det, at enten én eller begge ægtefæller i mange etniske minoritetspar er ankommet til Danmark i forbindelse med – eller efter – ægteskabets indgåelse og dermed først kommet til Danmark som voksne. Dette kan have stor betydning, ikke kun for karakteren af de skilsmisser, der forekommer i nogle af disse ægteskaber, men også for de ressourcer, som familiernes eventuelle børn efterfølgende kan trække på.

SKILSMISSE BLANDT ETNISKE MINORITETER

De største grupper af ikke-vestlige indvandrere og efterkommere i Danmark har rødder i lande uden en udviklet velfærdsstat, og hvor familien generelt har langt større betydning for den enkeltes velfærd, end tilfældet er i Danmark. Familieopfattelsen kan siges at være mere kollektivistisk, og her betragtes ægteskabsindgåelser – særligt i områder, hvor uddannelsesniveaue også er lavt – som noget, der langt fra kun er et individuelt anliggende. Forældre og eventuelt den bredere familie er ofte centrale aktører, når der skal vælges ægtefæller (Hart, 2007). For mange er det også af stor betydning, at unge kvinder er jomfruer, når de bliver gift, ugift samboskab er normalt ikke en mulighed, skilsmisse er ugleset, og fraskilte kvinder kan have svært ved at blive gift igen (Delaney, 1991; Douglas m.fl., 2011; Müftüler-Bac, 1999).

Den store betydning, som ægteskabet tillægges, afspejler sig også i, at skilsmisser i fx muslimske lande generelt forekommer langt sjældnere, når man sammenligner med danske forhold, og der kan desuden være et klart socialt stigma knyttet til at blive skilt (Foblets, 2008; Kavas & Gündüz-Hosgör, 2010). Denne situation gør sig ofte også gældende i de etniske minoritetsgrupper, der i dag befinder sig i Vesteuropa (Bano, 2007; Das, 2012; Kavas, 2010; Khir, 2006; Shah-Kazemi, 2001).

Spørgsmålene er imidlertid, hvordan skilsmisser praktiseres blandt etniske minoriteter, der selv (eller hvis forældre) er indvandret til Danmark. Og hvad indebærer det for de involverede børn? Fra holdningsundersøgelser ved vi, at tolerancen over for skilsmisser er lavere blandt etniske minoriteter end blandt majoritetsbefolkningen – også blandt unge. Samtidig er de unge etniske minoriteter dog også mindre kritiske over for skilsmisser end deres forældre (Tænketanken, 2007).

Ser vi på udviklingen i indvandreres skilsmiseseadfærd, er der endvidere klare forandringer at se: Hvis man sammenligner med andelen af majoritetsdanske par, der bliver skilt, er denne andel lavere blandt par med indvandrerbaggrund, men højere blandt efterkommerpar (Bonke & Schultz-Nielsen, 2013). Et studie, der beskæftiger sig med en enkelt etnisk minoritetsgruppe – personer med tyrkisk baggrund i Danmark – viser også, at skilsmisseraten har været støt stigende igennem de sidste tre årtier (Liversage, 2012b).

Man skal dog være opmærksom på, at der er børn involveret i en større andel af de majoritetsdanske skilsmisser end i skilsmisserne i etniske minoritetspar. Dette skyldes, at mange majoritetsdanske par først gifter sig, når de har fået barn sammen. I modsætning hertil bliver etniske minoritetspar oftere gift, inden de får børn, hvorfor vi også må formode, at barnløse skilsmisser hyppigere forekommer her.

En kvalitativ interviewundersøgelse med herboende fraskilte tyrkiske kvinder og mænd viser, at stigningen i andelen af par, der er blevet skilt igennem det sidste par årtier, til dels handler om tilvænningen til livet i et land, hvor der er fri adgang til uddannelse, hvor kvinder helt overvejende er selvforsørgende, og hvor velfærdsstaten udspænder et socialt sikkerhedsnet under fx enlige mødre (Liversage, 2013b, 2012b).

Disse samfundsforhold forbedrer mulighederne for, at kvinder kan forlade dårlige ægteskaber på eget initiativ, sammenlignet med situationen i oprindelseslandet. Samtidig kan skilsmisser dog også være stigmatiserende, og i nogle tilfælde kan kvinder, som vælger skilsmisse, blive isolerede og endda udsat for overgreb, ikke blot fra deres eksmænd, men også fra deres egne familiers og etniske fællers side (Akpınar, 2003; Daneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011). Det er muligt, at sådanne erfaringer har størst betydning i ressourcetsvage familier. Skilsmisser i mere ressourcetsvage familier – som der bliver stadig flere af, i takt med at uddannelsesniveaulet blandt etniske minoriteter i Danmark stiger (Jakobsen & Liversage, 2010) – kan forløbe mindre problematisk.

Informationerne om de herboende tyrkeres skilsmissemønstre stemmer godt overens med fund fra statistisk baserede undersøgelser, som er gennemført blandt børnebefolkningen i Danmark: Resultater fra SFI's børneforløbsundersøgelse om etniske minoritetsbørn i 2007 viste således, at 25 pct. af 11-årige etniske minoritetsbørn (mod 32 pct. af de danske børn) ikke levede med begge biologiske forældre (Deding & Ols-son, 2009). En anden SFI-undersøgelse, *Børn og Unge i Danmark* (Ottosen

m.fl., 2010) viste tilsvarende, at børn og unge (3-19 årige), som var indvandrere eller efterkommere, i samme udstrækning som danske børn boede i familier med begge forældre (78 pct.). At hvert fjerde barn/ung med indvandrers- eller efterkommerbaggrund ikke lever i en familie med to forældre, svarer antalmæssigt til ca. 35.000 individer, set ud fra et tværsnitsperspektiv. Anlægger man et længdesnitsperspektiv, dvs. hvor mange børn der i løbet af barndommen vil opleve brud i familien, drejer det sig om endnu flere.

På baggrund af de tilgængelige statistiske data kan vi med andre ord fastslå, at problematikken om familiebrud i kvantitativ forstand er en signifikant problemstilling for herboende børn med ikke-vestlig etnisk minoritetsbaggrund. I det følgende vil vi argumentere for, at problemstillingen også er signifikant i kvalitativ forstand, fordi etniske minoritetsbørn kan være indfanget i nogle dilemmaer og konflikttyper, som danske skilsmissebørn normalt ikke møder. Problemstillingen skærpes af, at der hverken findes grundlæggende viden om børnenes forhold eller om, hvordan man kan komme dem til hjælp.

BEGREBSLIGE RAMMER OM UNDERSØGELSEN

Denne undersøgelse ønsker at belyse de dynamikker, som ser ud til at udspille sig i forbindelse med en del etniske minoriteters skilsmisser. I forhold til børnenes vilkår handler dette blandt andet om et sammenstød imellem, hvor velkendt og etableret skilsmisse er som social praksis. På den ene side har skilsmisse i en dansk kontekst været ganske udbredt de sidste fire årtier, og der findes en veludviklet lovgivning såvel som en del normer og praksisser omkring, hvordan den ”gode skilsmisse” forløber for børn – uanset at familier langt fra altid er i stand til at leve op til dette. På den anden side er skilsmisser i de ikke-vestlige minoriteters oprindelsesland som hovedregel dels mere sjældne, dels kan de – især hvis de sker på kvindens initiativ – blive anset for at udgøre alvorlige normbrud.

Vi har dermed en situation, hvor skilsmissebørn i etniske minoritetsfamilier – som alle andre danske børn – er underlagt familierettens regelsæt og normative forventninger om, at forældre efter et samlivsbrud bør kunne samarbejde om børnene. Familieretten er præget af den diskurs om kønsligestilling, som karakteriserer den nordiske velfærdsmodel: Den er kønsneutral og betoner, at børn har lige ret til begge forældre.

Gennem de senere år er ideen om børns rettigheder desuden accentueret: De har ret til at blive hørt og til at tilkendegive deres meninger omkring deres fremtidige familiesituation. Herved er børnene i højere grad blevet positioneret som retssubjekter – en position, der bidrager til at formindske det generationelle skel mellem forældre og børn.

På den anden side befinder familiekulturen i de etniske minoritetsfamilier sig ofte langt fra denne skandinaviske forståelse. Hovedparten af de etniske minoritetsfamilier stammer fra de dele af verden, som kan betegnes ”det patriarkalske bælte” (Caldwell, 1978). På grund af den lavere grad af generel økonomisk udvikling ses også en lavere grad af statslig omfordeling, og fraværet af velfærdsordninger gør afhængighed af familien central for den enkelte. Kvinder, der har opnået uddannelse og måske er bosat i storbyer, kan have en større grad af individuel frihed til at forlade et dårligt ægteskab. Disse udgør imidlertid en begrænset del af den samlede befolkning. Især kvinder uden uddannelse har ofte begrænsede muligheder for selvforsørgelse, hvilket gør dem stærkt økonomisk afhængige i deres ægteskaber.

Dette grundvilkår er væsentligt at holde sig for øje, når man skal forstå eksistensen af køns- og generationshierarkier, hvor en betydelig magt ofte hviler hos de ældre mænd og – især i forhold til familieforhold – undertiden også hos de ældre kvinder (Kandiyoti, 1988; Moghadam, 2004).

Som nævnt kan der i disse oprindelseslande være betydelig skam forbundet med at opløse en familie, især hvis dette sker på kvindens initiativ. Derudover opfattes mænd og kvinder ofte ikke som ”lige” i en skandinavisk forståelse, men som ”komplementære” – begge køn er vigtige, men har hver deres forskellige opgaver og roller at udfylde (Predelli, 2004). Her betragtes det ofte som mandens ansvar at forsørge familien, mens kvinden forventes at tage vare på børn og hjem. En sådan mere ”traditionel” arbejdsdeling findes i mange – dog langt fra alle – etniske minoritetsfamilier i dag (Jakobsen & Deding, 2006). Endvidere udfordres denne kønskomplementaritet af livet i Danmark, hvor såvel kvinder som mænd forventes at være økonomisk aktive.

Denne undersøgelse tager sit udgangspunkt i en forståelse af, at etniske minoritetsfamiliers liv påvirkes såvel af de normer og praksisser, der er gældende i deres oprindelseslande og i de etniske minoritetsmiljøer, som af de normer og praksisser (herunder gældende lovgivning), der findes i det land, de lever i. Dermed lever etniske minoritetsbørn og deres familier i såkaldte ”transnationale sociale felter” (Beck-Gernsheim, 2007;

Bryceson & Vuorela, 2002; Glick Schiller, Basch & Blanc-Szanton, 1992; Levitt & Glick Schiller, 2004), hvor de påvirkes af undertiden ganske modsatrettede forventninger og krav (Kivisto, 2001).

Med afsæt i etniske minoritetsfamilier, der har oprindelse i lande i fx Nordafrika, Mellemøsten og Sydøstasien, kan de grundlæggende principper af betydning for individer og familier hos hhv. de etniske minoriteter og majoritetsbefolkningen noget forenklet opstilles som følger i tabel 1.1. Samtidig må man også holde sig for øje, at ikke-vestlige etniske minoriteter langt fra er en homogen gruppe: Dels er der naturligvis forskelle imellem forskellige indvandringslande. Dels har andre forhold også meget stor betydning. Det kan dreje sig om fx uddannelsesniveau, og om, hvorvidt man har baggrund på landet eller i storbyerne. Tilsvarende er der også store forskelle inden for den majoritetsdanske kontekst, hvorfor oversigten naturligvis er en simplificering.²

TABEL 1.1

Principper af betydning for individer og familier hos hhv. majoritetsbefolkningen og de etniske minoriteter.

Identitet/relationer	Den majoritetsdanske kontekst	Etniske minoritetsfamilier
Familie	Individualistisk	Kollektivistisk
Køn	Kønsneutralitet	Patriarkalsk orden
	Ligestilling	Mandsdominans
	"Sameness" (= "enslighed")	Kønskomplementaritet
Generation	Demokratisk	Højere grad af (forældre)autoritet
	Barnet som projekt	Konformitet
	Kernefamilien som autonom enhed	Udvidet familie er betydningsfuld
Strukturelle forskelle	Højere indtægt og uddannelse	Lavere indtægt og uddannelse
	Ældre ved første barns fødsel	Yngre ved første barns fødsel
	Først barn, så ægteskab	Først ægteskab, så barn
	Primære netværk i Danmark	Primære netværk i flere lande

Vi ønsker dog med denne figur at fremhæve eksistensen af – og dermed også et sammenstød imellem – to relativt forskellige grundopfattelser af familien og af relationerne imellem familiemedlemmer. Dette kan bidrage til at øge forståelsen for nogle af de særlige udfordringer, som kan opstå ved familiebrud i etniske minoritetsfamilier. For det er i dette spændingsfelt, at børn og deres forældre ofte navigerer (Akpınar, 2003; Charsley &

2. Se fx om forskelle imellem forskellige etniske minoritetsgruppers tilrettelæggelse af samspillet mellem familieliv og arbejdsliv i Jakobsen & Deding (2006).

Liversage, 2013; Liversage, 2012b; Liversage & Jensen, 2011; Mørck, 1998).

ANTAGELSER

På en række områder vil etniske skilsmissebørn dele vilkår med danske jævnaldrende, der har samme erfaringer. På andre områder antager vi imidlertid, at de etniske børns situation adskiller sig kvalitativt. I dette studie undersøger vi en række antagelser, som vi formoder vil være normale eller hyppigere forekommende for børn, der har etnisk minoritetsbaggrund:

ANTAGELSE 1: BØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND OPLEVER TYPISK MERE TUMULTARISKE SKILSMISSE END DANSKE BØRN

Fra undersøgelser blandt danske børnefamilier (Ottosen, 2004) ved vi, at forældres forklaringer på skilsmissen som oftest udspringer af en individualistisk logik: ”Vi voksede fra hinanden og ville noget forskelligt med vores liv”. Hvis skilsmisseprocessen i øvrigt forløber synkront for parterne, kan sådanne rationaler lægge grunden til fortsat samarbejdende forældreskab, der kan fungere på en konstruktiv og fordragelig facon.

Hidrører man fra en kultur med en lav tolerancetærskel over for skilsmisser, må man forvente, at omstændighederne, som fører frem til en beslutning om skilsmisse, typisk har haft en mere graverende karakter: Ægteskaberne er dårligere, og parterne forbliver længere i dem, før forholdet opløses. Kvalitative studier indikerer, at partnervold og utroskab hyppigere hører til de samlivshistorier, der fører til skilsmisse blandt etniske minoriteter (Das, 2010; Larsen, 2005; Liversage, 2012b). Også frygten for at miste børnene og økonomisk usikkerhed kan fastholde kvinder i forholdet (Pankaj, 2000).

På grund af lavere tolerance over for skilsmisser kan nogle kvinder desuden opleve, at de anses for at kaste skam over familien (Akpınar, 2003; Pankaj, 2000), og de kan risikere at blive udsat for pression og repressalier fra deres egne familiemedlemmer (Danneskiold-Samsøe; Mørck & Sørensen, 2011). Det bredere familienetværk er derved i højere grad end i danske familier involveret i skilsmissen, hvilket kan bidrage til at gøre den mere dramatisk (Liversage, 2013a, 2012b). Endvidere er der, især blandt familier

med flygtningebaggrund, en del forældre, som er traumatiserede eller skadede, en faktor, der kan belaste familierelationerne og karakteren af samlivsbruddet, også i forhold til de involverede børn.

Endelig er gruppen af etniske minoriteter som helhed kendetegnet ved såvel et lavere uddannelses- som indkomstniveau sammenlignet med majoritetsbefolkningen (Danmarks Statistik, 2011; Ottosen m.fl., 2010; Tranæs & Zimmermann, 2004). Dermed er ressourceniveauet i mange fraskilte etniske minoritetsfamilier væsentligt lavere end det danske gennemsnit, hvilket må forventes at påvirke såvel skilsmissernes forløb som mulighederne for efterfølgende at etablere et tilfredsstillende hverdagsliv. Alt i alt forventer vi således, at etniske skilsmissebørns erfaringer fra dette fælles familieliv gennemgående er præget af større belastninger.

ANTAGELSE 2: FAMILIER MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND VIL TYPISK HAVE VANSKELIGERE VED AT OPFYLDE NORMERNE OM ET FORTSAT SAMARBEJDE FORÆLDRESKAB EFTER SKILSMISSEN

Der foreligger hidtil ingen publicerede resultater om, hvordan herboende etniske minoriteter praktiserer ”det fortsatte forældreskab” efter skilsmissen, således som disse normer blandt andet fremgår af eksisterende dansk lovgivning. I hidtil upublicerede data fra undersøgelsen *Børn og unge i Danmark* (Ottosen m.fl., 2010) er tendensen, at børn og unge med etnisk minoritetsbaggrund, som ikke lever sammen med begge forældre, hyppigere end majoritetsdanske børn og unge bor hos den ene forælder, uden at der er kontakt til den anden forælder. Desuden har samværsordningerne en mere begrænset karakter. Skønt de pågældende tal er små, er der tegn på systematiske variationer, uden at vi kender årsagerne dertil. På grundlag af indsamlede kvalitative data (Liversage, upubl.) forventer vi, at man hyppigere støder på alternative samværsarrangementer, blandt andet fordi det ikke altid matcher med de gængse forældreroller, at fædre tager sig af børnene på fuld tid (fx med overnatning).

Fra tidligere danske analyser på skilsmisseområdet ved vi, at det ofte er vanskeligt for forældre generelt at etablere et velfungerende samarbejde om barnet, hvis den fælles familiehistorie har været præget af belastninger som fx vold, utroskab eller substantielle kontroverser om børneopdragelsen (Ottosen & Stage, 2011). Hvis skilsmissen – som det ser ud til at være tilfældet i en del etniske minoritetsfamilier – tillige er påvirket af skam- og æresbegreber, herunder en krænket maskulinitetsopfattelse af at

have ”tabt ansigt” (Larsen, 2005, s. 403), kan man forestille sig, at et forældresamarbejde til gavn for barnet yderligere vanskeliggøres.

Alt i alt rejser disse observationer spørgsmålene: Hvad betyder det for børnene, hvis det fortsatte forældreskab udspiller sig i et rum, som er præget af samarbejdsvanskeligheder og et højt konfliktniveau, og/eller hvis kontakten til samværsforælderen kører uregelmæssigt eller helt er afbrudt?

ANTAGELSE 3: SKILSMISSEBØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND VIL TYPISK MODTAGE MINDRE SOCIAL STØTTE FRA OMGIVELSERNE

Analysen tyder på, at det har positiv betydning for skilsmissebørns trivsel, hvis de har et socialt netværk omkring sig, der kan kompensere for de tab, som børnene lider som følge af bruddet mellem forældrene (Christoffersen, 2010). Vi antager, at herboende skilsmissebørn med ikke-vestlig etnisk minoritetsbaggrund gennemgående er ringere stillet end andre i samme situation.

For det første ved vi fra flere undersøgelser gennemført blandt børnebefolkningen, at etniske minoritetsbørn betydeligt sjældnere end danske børn har kontakt med bedsteforældre (sandsynligvis fordi disse ikke bor i landet) (Christensen, 2004; Ottosen m.fl., 2010).

For det andet antager vi, at skilte forældre og deres børn i denne gruppe hyppigere lever i social isolation (forårsaget af social udgrænsning eller af selvpålagt tavshed), fordi skilsmisser er belagt med skam og stigma i et miljø, hvor sladder og social kontrol fungerer som væsentlige adfærdregulerende mekanismer. Enlige mødre, der har begrænsede dansk-kundskaber, har begrænsede muligheder for at søge social støtte blandt den majoritetsdanske befolkning. Dermed kan børn, hvis mødre er kommet til Danmark som voksne (enten som familiesammenførte eller som flygtninge), formodes at opleve større udfordringer med en sådan social isolation af familien end børn af mødre, som er vokset op i Danmark og dermed har såvel familienetværk her som bedre dansk-kundskaber.

3. Larsen (2005, s. 40) skriver fx: ”En mor til en pige på 12 år (Tyrkiet) mener, det kan hænge sammen med ’den tyrkiske kultur’, at manden taber ansigt, når kvinden flygter. Hun mener, at hendes mands kultur (dvs. den kollektivistiske livsmodel) fordrer, at konflikter løses inden for (stor)familiens vægge, og at det bringer skam over hele familien, hvis denne ikke selv har kunnet klare konfliktløsningen. Dette kan ifølge kvinden resultere i, at manden – ud over selv at blive vred over hustruens handling – desuden føler sig presset af familien til at udrede skammen og få hustru og børn hjem igen. Han kan endda få ’hjælp’ fra familien, hvis han ikke klarer det selv”.

ber. Dette viser, hvor vigtigt det er at skelne imellem forskellige undergrupper blandt fraskilte etniske minoritetsfamilier.

For det tredje er det vores indtryk ud fra samtaler med praktiskere, at etniske skilsmissebørn i mindre omfang end danske børn modtager støtte fra fagpersoner i de institutionelle sammenhænge, de indgår i (fx lærere og pædagoger). Det skyldes dels, at de danske professionelle mangler viden om, hvordan de skal forstå og gribe situationen an, dels kan der være et betydeligt element af berøringsangst, fordi fagpersonerne frygter at blive opfattet som ”racister”, hvis de griber ind. Disse omstændigheder kan samlet set betyde, at de etniske skilsmissebørn må bære på deres problemer alene, og at de ikke får udviklet et sprog til at begribe deres oplevelser. Dette kan også gøre det vanskeligt at hjælpe dem.

ANTAGELSE 4: FAMILIESITUATIONEN EFTER FORÆLDRENS SAMLIVSBRUD ANTAGER OFTE EN ANDEN KARAKTER FOR ETNISKE SKILSMISSEBØRN

Kvantitative data, såvel fra Børn og Unge i Danmark (Ottosen m.fl., 2010) som SFI's Børneforløbsundersøgelse (Deding & Olsson, 2009), peger samstemmende i retning af, at etniske skilsmissebørn sjældnere end danske børn får erfaringer med nye sammenbragte familiedannelser i kølvandet på skilsmissen. I stedet bor de i en eneforsørgerfamilie. Baggrunden for de observerede forskelle er ikke undersøgt, men vi antager, at en del af forklaringen kan findes i en patriarkalsk orden: Skønt børn får bopæl hos moren efter samlivsbruddet, kan de i nogle sammenhænge anses for reelt at være farens børn (de Carli, 2008; Mehdi, 2007b). Kommer der en ny partner (til moren) på banen, kan det etablerede arrangement forstyrres og resultere i krav om tilbagelevering af børnene til deres biologiske far. Der er eksempler på, at det netop er i forbindelse med sådanne situationer, at tilfælde med børnebortførelser opstår (Liversage & Jensen, 2011). At de etniske minoritetsbørn sjældnere end børn med majoritetsbaggrund oplever, at mødre finder nye partnere, kan også skyldes, at mødre – som fraskilte kvinder med børn – har vanskeligt ved at finde nye partnere, fordi de ikke længere er ”uberørte kvinder”.

RAPPORTENS OPBYGNING

Opbygningen af denne rapport er som følger. Efter dette *indledende kapitel 1*, tilvejebringer *kapitel 2 – Litteraturgennemgang* et overblik over eksisterende viden på området. I gennemgangen fokuserer vi på kilder, der belyser skilsmisser og samlivsbrud i ikke-vestlige etniske minoritetsfamilier i en europæisk kontekst. Vi fokuser særligt på de kilder, der involverer børns erfaringer.

Kapitel 3 – Undersøgelsens metoder giver dernæst et overblik over de empiriske kvalitative såvel som kvantitative data, som undersøgelsen bygger på. Kvantitativt drejer det sig dels om registerdata, dels om sekundæranalyser af eksisterende survey-data. Kvalitativt bygger undersøgelsen dels på 63 interview med forældre og børn i etniske minoritetsfamilier, der har oplevet samlivsbrud. Dels er der gennemført interview med 21 forskellige fagpersoner, der har berøring med sådanne skilsmisser.

Efter disse tre indledende kapitler giver resten af rapporten indsigt i børns forhold, når etniske minoritetsfamilier går itu. Her starter vi med *kapitel 4 – Et demografisk overblik*, som med afsæt i registerbaserede data og survey-data beskriver centrale udviklingstræk på området. I *kapitel 5 – Inden for i familierne: de ægteskaber, der går itu* anvender vi de kvalitative data til at belyse udvalgte problematikker, inden forældrenes skilsmisse bliver en realitet. Det drejer sig om emner som baggrunden for ægteskabets indgåelse, forskellige former for migration i forbindelse med ægteskabet samt særlige problematikker internt i familierne. Her gives også et overblik over den store diversitet i senere opløste forhold – fra ”lettere” belastninger til forhold, der fx først opløses efter årelange erfaringer med vold og misbrug.

Kapitel 6 – Børns oplevelser af familiebruddet beskriver, hvordan børnene oplever, at forældrenes samlivsbrud forløber. Her ses fx i mange tilfælde, at børnenes far forud for samlivsbruddet har været fraværende fra hjemmet i en grad, så bruddet opleves mindre tydeligt for børnene, end man ofte ser i majoritetsdanske familier. I *kapitel 7 – Tiden efter samlivsbruddet* belyser vi den ofte kaotiske periode, hvor forældrene – ofte moren – bryder op. I en del tilfælde flytter moren med børnene på krisecenter, ligesom der kan være et ganske højt konfliktniveau i forhold til børnenes far. *Kapitel 8 – Børns hverdag med mor* belyser den hverdag, der på et tidspunkt indfinder sig igen. Her har børnene meget forskellige livsvilkår, men flere må forholde sig til en meget stram økonomi og til begræn-

sede netværk i Danmark, blandt andet fordi nogle kvinder oplever sig udgrænsede af deres sociale netværk efter en skilsmisse.

Kapitel 9 – Samvær med far beskriver børnenes forskellige former for kontakt med deres fædre. Dette spænder fra ingen kontakt over meget uregelmæssige former for samvær til regelmæssig og stabil kontakt. Dette kan ses som et resultat af et sammenstød imellem strukturelle vilkår i Danmark og normer og praksisser blandt de etniske minoriteter: På den ene side understøtter samfundsstrukturer i Danmark kvindernes muligheder for at blive skilt og tilsiger, at skilsmissebørn har fortsat kontakt med begge forældre. På den anden side er en opløsning af en børnefamilie omgærdet med konflikter, som ofte fortsætter efter samlivets ophør, og denne mangel på ”skilsmissekultur”, såvel som nogle fædres begrænsede erfaringer som primære omsorgspersoner, kan udfordre børnenes kontakt med deres fædre.

I kapitel 10 – Børnenes situation fremhæver vi ud fra såvel børns egne beretninger såvel som ud fra vores forskerbaserede observationer centrale karakteristika ved børnenes situation på undersøgelsestidspunktet. Her observerer vi blandt andet en række adfærdsmønstre hos børnene, som i nogle tilfælde er tegn på, at disse børn er belastede. Disse observationer danner baggrund for en analyse af registerbaserede data, der søger at kortlægge, om skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund på den lange bane har relativt dårligere chancer for at blive inkluderet i det danske samfund. Endelig slutter rapporten med *kapitel 11 – Konklusion og perspektiver*, hvor vi trækker undersøgelsens hovedresultater frem og sætter disse i perspektiv til den danske velfærdsstatslige kontekst.

LITTERATURGENNEMGANG

INDLEDNING

For bedre at forstå vilkårene for ikke-vestlige etniske minoritetsbørn, hvis forældre bliver skilt, gennemgår vi i dette kapitel forskellige bidrag fra forskningslitteraturen. Den eksisterende viden på dette specifikke område er begrænset, hvilket også bekræftes af en ny litteraturgennemgang om skilsmissebørns vilkår generelt (Bernardi, Härkönen & Boertien, 2013). Kapitlet gennemgår derfor ikke kun de forholdsvis få studier, der direkte omhandler etniske minoritetsbørns oplevelser af skilsmisse, men inddrager også andre former for relevant litteratur. Det drejer sig fx om studier af ægteskabspraksisser hos samt konflikter i etniske minoritetsfamilier. Vi fokuserer primært på europæisk forskning, men inddrager også enkelte kilder fra blandt andet USA.

UDBREDELSE AF SKILSMISSE BLANDT ETNISKE MINORITETER

Studier, der beskæftiger sig med udbredelsen af skilsmisser blandt forskellige etniske minoritetsgrupper, viser, at der kan være stor forskel på, hvor ofte par fra forskellige grupper bliver skilt. For eksempel viser stu-

dier fra Storbritannien, at sammenlignet med den hvide majoritetsbefolkning er skilsmisser mere hyppige i caribiske familier, mens de er mere sjældne i familier fra Sydøstasien (Berthoud, 2000). Ser vi på forskellige sydøstasiatiske indvandrergrupper, er skilsmisser fx dobbelt så hyppigt forekommende i indiske familier som i pakistanske familier, men forekomsten ligger i begge tilfælde under det nationale britiske gennemsnit (Qureshi, 2014). Sådanne betragtelige forskelle imellem forskellige indvandrer- og flygtningegrupper behøver langt fra kun at udspringe af kulturelle forskelle, men kan også hænge sammen med andre faktorer som fx socioøkonomisk position. Som i majoritetsbefolkningen (Jensen & Ottosen, 2013) går par med en lavere socioøkonomisk status oftere fra hinanden end mere velstillede par – et fænomen, der også ses i udenlandske studier af etniske minoriteter (Dronkers & Kalmijn, 2013).

Europæiske studier viser også, at etniske minoriteter igennem de sidste tre årtier bliver skilt stadigt oftere (Dronkers & Kalmijn, 2013; Eeckhaut m.fl., 2011; Qureshi, 2014). Denne udvikling gør sig også gældende i Danmark (Bonke & Schultz-Nielsen, 2013; Liversage, 2012b) og vil blive belyst ud fra analyser af registerdata i kapitel 4.

I forbindelse med sammenligninger imellem majoritets- og minoritetsgruppers skilsmissehyppighed er det også væsentligt at holde sig for øje, hvornår og hvorfor folk bliver gift, da indgåelse af ægteskab er en forudsætning for, at der efterfølgende kan forekomme en skilsmisse. I den danske majoritetsbefolkning etableres faste parforhold således ofte, uden at man gifter sig, og hvis sådanne papirløse forhold går i stykker, registreres det ikke som skilsmisser. Ægteskab indgås generelt først, når par er veletablerede og ofte har fået et første barn (Jensen & Ottosen, 2013). I gennemsnit er majoritetsdanske kvinder således 32 år, når de bliver viet første gang, mens alderen ved første barns fødsel er 29 år (Danmarks Statistik, 2011). Endvidere gifter en del af majoritetsdanskerne sig aldrig, uanset at de har levet i årelange og stabile forhold.

I modsætning hertil indgås en del ægteskaber blandt etniske minoriteter imellem unge partnere, som hverken er flyttet sammen eller har fået barn før brylluppet. Hvis sådanne ægteskaber efter kort tid ender i skilsmisse, kan det godt nok ses i skilsmissestatistikken, men svarer måske i praksis i højere grad til et majoritetsdansk kærestepar, der går fra hinanden, end til, at to forældre i en dansk børnefamilie bliver skilt. De familienormer, som medvirker til, at der forekommer sådanne forskelle, belyses nedenfor.

IKKE-VESTLIGE ETNISKE MINORITETER I DANMARK

Etniske minoriteter i Danmark kan differentieres på mange måder. I denne undersøgelse tager vi afsæt i den gængse skelnen mellem indvandrere og efterkommere fra hhv. ”vestlige” og ”ikke-vestlige” lande. Personer fra fx EU, Nordamerika og Australien tilhører den ”vestlige” gruppe, mens personer fra andre dele af verden tilhører den ”ikke-vestlige” (se www.dst.dk). I denne undersøgelse afgrænser vi os som tidligere nævnt til at se på børns vilkår i familier med ikke-vestlig baggrund. I vores interviewmateriale indgår også et begrænset antal ”blandede ægteskaber” imellem en majoritetsdansk og en ikke-vestlig partner, da vi i indsamlingen af empiri fik mulighed for at foretage sådanne interview, og de efterfølgende virkede relevante at anvende.

Dansk indvandringshistorie har stor betydning for, hvordan gruppen af etniske minoriteter med ikke-vestlig baggrund er sammensat i dag. Nogle nationaliteter har rødder tilbage til de lande, hvorfra der i 1960’erne og i starten af 1970’erne ankom arbejdsmigranter. Denne indvandring ophørte, da der omkring oliekrisen i 1973 blev indført stop for indvandring. Arbejdsmigranterne kom primært fra lande som Tyrkiet, Pakistan, det tidligere Jugoslavien og Marokko, hvor især mænd rejste til Danmark for at dække det daværende behov for ufaglært arbejdskraft. Efterfølgende har blandt andet familiesammenføring medført, at grupper fra disse lande er vokset betragteligt, og tyrkiske indvandrere og efterkommere udgør i dag den største etniske minoritetsgruppe i Danmark. Endelig betyder disse nationaliteters forholdsvis lange indvandringshistorie, at en del efterkommere, der er født i Danmark, er blevet voksne og dermed har haft mulighed for såvel at blive gift som – i nogle tilfælde – at blive skilt.

Op gennem 1980’erne og 1990’erne blev gruppen af etniske minoriteter i Danmark mere broget med ankomsten af flygtninge fra en lang række lande og krigszoner som fx Iran, Irak, Libanon og Afghanistan. Disse flygtningegrupper har dermed opholdt sig kortere tid i Danmark sammenlignet med de oprindelige indvandrergrupper. Fra nogle lande – fx Tyrkiet (og også det tidligere Jugoslavien) – er såvel arbejdskraftindvandrere som senere ankomne flygtninge repræsenterede.

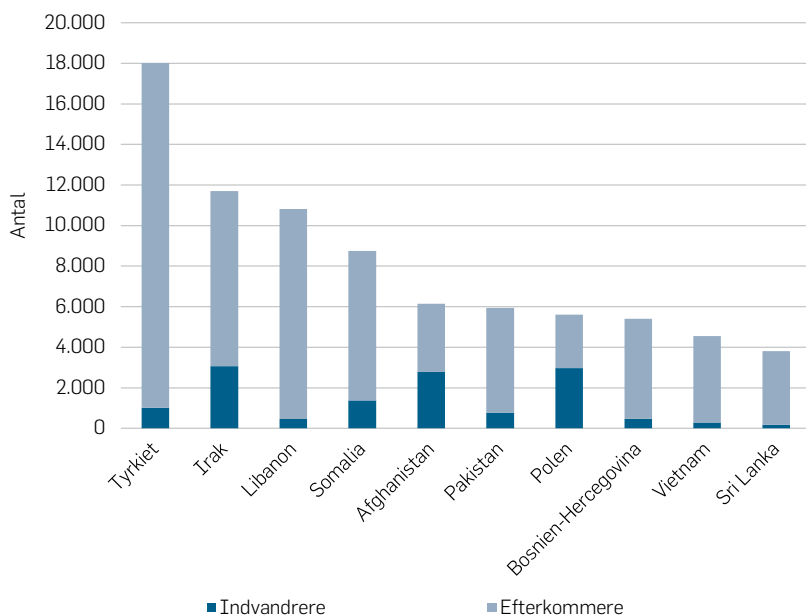
Forskellige etniske minoritetsgrupper, såvel som forskellige individer inden for de enkelte grupper, kan også have meget forskellige ressourcer med sig ved ankomsten til Danmark. Modsat arbejdskraftind-

vandrerne, som ofte kun havde begrænset uddannelse med sig (men hvor fx pakistanerne var bedre uddannede end indvandrerne fra Tyrkiet (Moldenhawer, 2001)), er en flygtningegruppe som eksempelvis iranerne hyppigt højere uddannede.

Dansk politik har også stor betydning for sammensætning og antal af etniske minoriteter i Danmark. Siden 2002 har Danmark således ført en ganske restriktiv politik såvel på asylområdet som mht. familiesammenføringer. Dette har reduceret det antal af flygtninge og indvandrere, som er kommet til Danmark i årene herefter.

FIGUR 2.1

Indvandrere og efterkommere i 0-19-års-alderen i de 10 største nationaliteter, særskilt for indvandrere og efterkommere, 2013. Antal.

Kilde: Danmarks Statistik.

Ud over i forhold til national baggrund og medbragte ressourcer som fx uddannelsesniveau kan etniske minoriteter i Danmark også inddeles ud fra, om de er født i Danmark, om de er indvandrede som børn, eller om de er ankommet som voksne. Forskelle her kan have stor betydning for

fx danskkundskaber, uddannelsesniveaue og sociale netværk i og uden for Danmarks grænser. Figur 2.1 illustrerer sammensætningen af indvandrere hhv. efterkommere i børnebefolkningen (0-19 år) i de 10 største indvandrergrupper i Danmark i 2013 (fra såvel ikke-vestlige som vestlige lande). Det fremgår, at langt de fleste er efterkommere, dvs. at de er født i Danmark.

Det er ikke muligt på enkel vis at sammenfatte, hvordan en så mangfoldig gruppe indgår ægteskab, da dette sker på mange forskelligartede måder. Forskellene kan endvidere have meget forskelligt udspring. Det kan fx dreje sig om kultur og praksisser i de forskellige oprindelseslande, forskelle i fx uddannelsesniveaue, hvor man er vokset op, eller om man selv – eller ens familie – fx er indvandret fra liv i storbyer eller på landet (Bernhardt m.fl., 2007). Endelig kan folk med relativt ens baggrunde også vælge at gifte sig på forskellige måder – eller eventuelt forblive ugifte.

Som en ramme for denne undersøgelse er det dog relevant at have fokus på, at en stor del af både flygtninge og indvandrere i Danmark stammer fra den del af verden, som betegnes ”det patriarkalske bælte”. Det drejer sig om en geografisk region fra det nordlige Afrika over Mellemøsten og ind i det sydøstlige Asien (Caldwell, 1978). I denne region indgår lande som fx Marokko, Iran, Irak, Libanon, Tyrkiet og Pakistan.

Den dominerende religion i ”det patriarkalske bælte” er islam, men her findes også befolkningsgrupper, der fx er kristne eller hinduer, ligesom der er store forskelle imellem, hvor stor betydning religion overhovedet tilskrives. Med hensyn til religion er det vigtigt at påpege, at det langt fra kun er denne, der har betydning: For eksempel er der inden for ”det patriarkalske bælte” (især i områder, hvor uddannelsesniveaue er lavt) ofte modvilje imod skilsmisser, uanset religiøs baggrund.

Til sammenligning er fx Somalia et primært muslimsk land. Med større indflydelse fra mere sydlige afrikanske familiemønstre (Kandiyoti, 1988; Therborn, 2004) synes normerne imod skilsmisse generelt at være mindre strenge der. Dette kan tilskrives, at somaliske kvinder ofte ikke er lige så afhængige af deres ægtemænd, som kvinder fra lande i ”det patriarkalske bælte” ofte er, men kan finde støtte i kvindelige netværk og familierelationer, hvis de bliver skilt (Jesuloganathan, 2010). Med sådanne forskelle in mente skal man dermed være varsom med ikke at overbetone betydningen af religion (fx islam) i forhold til lokale normer omkring skilsmisser, da der kan være forskelle og ligheder, der går på tværs heraf.

FAMILIEFORMER, GIFTERMÅL OG MIGRATION

Da mange af de ikke-vestlige etniske minoriteter i Danmark har rod i regioner, der er såvel muslimske som beliggende inden for det såkaldte ”patriarkalske bælte”, er det den overordnede familieform herfra, vi skitserer i det efterfølgende. En sådan skematisk gennemgang yder naturligvis ikke den eksisterende kompleksitet retfærdighed, men skal bruges som en skabelon til at forstå nogle af de praksisser og vilkår, der kan få betydning for børn i etniske minoritetsfamilier, hvis forældre bliver skilt.

I disse regioner anses indgåelse af ægteskab i højere grad for at være en kollektiv frem for en rent individuel beslutning, end tilfældet er i Danmark. Samtidig er der generelt stærke normer imod førægteskabelig sex. Dette forbud håndhæves generelt skrapere i forhold til unge kvinder, som ofte forventes at være jomfruer, når de bliver gift, hvilket de ofte også bliver i en – sammenlignet med Danmark – ung alder. Hvis en kvinde opfører sig på måder, som bryder for klart med gruppens normer ved fx at have en kæreste uden at være gift, kan dette – ud fra de mere kollektive familienormer – få negativ betydning ikke kun for kvinden selv, men for hele hendes familie (Gill, 2006; Korteweg & Yurdakul, 2009).

Frem for, som i Danmark, at unge mennesker lærer hinanden at kende igennem længere tid og fx flytter sammen før ægteskabet, er mønstret i mange af de etniske minoriteters oprindelseslande, at det er forældrene, som arrangerer et ægteskab med en passende partner til deres søn eller datter. Det varierer, i hvor høj grad de unge selv har indflydelse på valget af partner (Medora m.fl., 2002). Ofte vil alle parter i en familie være interesserede i at finde det bedst mulige ”match”, men der kan være forskellige forståelser af, hvem dette vil være. Samtidig indebærer globale udviklingstræk, at individets selvbestemmelse og ”romantisk” kærlighed tillægges stigende betydning, også i de omtalte dele af verdenen (Hart, 2007; Padilla m.fl., 2007; Twamley, 2013). Ikke desto mindre vil et ægteskab ofte blive indgået imellem to ægtefæller, der – set med majoritetsdanske øjne – er forholdsvis unge, når de bliver gift. Deres familier vil desuden i højere grad have været involverede i indgåelsen af ægteskabet, og parret vil sjældent have et meget nært kendskab til hinanden før brylluppet.

Ifølge generelle patriarkalske familienormer forlader kvinden sin egen familie og bliver en del af mandens familie efter brylluppet. I forlængelse heraf flytter nygifte par i nogle tilfælde ind hos mandens forældre. I tilfælde af ægteskabelige problemer er kvinden dermed i højere

grad end manden på ”udebane” og kan have svært ved at få støtte fra omgivelserne. Frem til ændringerne i de danske regler om familiesammenføring omkring 2002 (Liversage & Rytter, 2014) var det i den forbindelse almindeligt for fx nygifte tyrkiske par at bo sammen med svigerforældrene i en årrække. I tråd med et patriarkalsk familiemønster gjorde det sig især gældende, når en ung brud (frem for en ung gom) i forbindelse med ægteskabet ankom fra Tyrkiet som ægteskabsmigrant (Liversage & Jakobsen, 2010).

Efter indvandringen til Europa fortsætter man i mange etniske minoritetsgrupper med at gifte sig med ægtefæller fra oprindelseslandet. Der er forskellige grunde til dette mønster, fx stærke normer imod at gifte sig ud af den etniske gruppe, ønsker om at få en partner med kendskab til oprindelseslandets sprog, kultur og religion, og at der er et klart større udvalg af potentielle ægtefæller i oprindelseslandet, sammenlignet med samme etniske minoritet inden for Danmarks grænser (Kofman, 2004; Kraler, 2010; Rytter, 2013). Samtidig skaber selve migrationserfaringen også grobund for nye former for ægteskabelige problemer, der kan føre til senere skilsmisse.

Det handler fx om, at informationen om potentielle ægtefællers baggrunde kan være mere begrænsede, når de lever på et andet kontinent. Et svagt beslutningsgrundlag kan uddybes af, at nogle beslutninger om giftermål hastes igennem for at kunne effektueres på en kort sommerferie (Charsley, 2005; Charsley & Liversage, 2013; Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011). I andre tilfælde udspringer ægteskabelige problemer af et sammenstød imellem generationer: For eksempel ses, at nogle unge mænd har en kæreste i Europa, men også bøjer sig for deres forældres ønsker om, at de skal gifte sig med en hustru fra oprindelseslandet. Hvis et sådan pres går forud for et giftermål, har ægteskabet et dårligt udgangspunkt og kan ende i skilsmisse (Charsley & Liversage, 2013; Liversage, 2009; Qureshi, 2014).

I et svensk studie, baseret på et mindre antal interview med såvel etniske minoritetspar som majoritetssvenske par, der blev skilt, viste det sig da også, at hvor 10 pct. af de majoritetssvenske par angav, at de havde været ”ulykkelige” gennem hele ægteskabet, gjaldt dette for 40 pct. af minoritetsparrene (Svedin, Back & Wadsby, 1994). Et studie af iranske skilsmisser i Sverige viser tilsvarende, at en del sådanne ægteskaber blev opløst, fordi kvinder oplevede, at deres ægteskaber havde været dårlige fra starten. De havde dog først fået mulighed for at forlade deres ægtemænd, efter at

de var ankommet til Skandinavien (Darvishpour, 1999). Disse skilsmisser kan dermed også kobles til globale processer, hvor romantisk kærlighed i stigende grad ses som det grundlag, som ægteskaber bør bygge på (Nauck & Klaus, 2005; Padilla m.fl., 2007). Dette romantiske ideal har længe stået stærkt i fx Vesteuropa (Giddens, 1992; Povinelli, 2006).

FORANDRINGER I FAMILIERNE OG SKILSMISSE

Ser vi på litteratur om selve migrationserfaringens sammenhæng med skilsmisse, er det veldokumenteret, at det kan være belastende at flytte til et nyt land. Hvor godt man er i stand til at finde sig til rette efter migrationen, afhænger af en lang række faktorer som uddannelse, sprogkunderskaber, alder og årsagen til migrationen. Her er der fx forskel på ufrivilligt at måtte flygte fra sit land frem for efter eget ønske at flytte grundet giftermål. Uddannelsesniveaue og social klasse er også meget vigtige for, hvor godt man efter ankomsten bliver i stand til at klare sig, og om man måske har svært ved at tilegne sig det nye lands sprog og dermed kan blive meget afhængig af andre fra samme indvandrergruppe.

En omvæltning, som opleves i mange etniske minoritetsfamilier, hænger sammen med at skulle tilpasse sig en anderledes økonomisk struktur. Ofte vil kvinder efter ankomsten i Danmark i langt højere grad komme ud på arbejdsmarkedet, end de var i oprindelseslandet (ILO, 2008). Dette kan give dem en højere grad af økonomisk selvstændighed, hvilket undergraver mandens ellers magtfulde position som familieforsørger. Det kan styrke kvinders muligheder for at forlade dårlige ægteskaber, men kan også medvirke til problemer i familierne, da husarbejdet ikke længere selvklart kan varetages af en hjemmegående hustru (Ataca & Berry, 2002; Gurunge m.fl., 2010; Hyman, Grunge & Mason 2008; Kavli & Nadim, 2009). Samtidig oplever en del mænd, at de har vanskeligt ved at klare sig på arbejdsmarkedet. Det kan opleves i form af såvel arbejdsløshed og underbeskæftigelse som i form af behovet for at arbejde mange timer eller på skæve tidspunkter – alt sammen forhold, der kan være med til at undergrave mandens position i familien (Ochocka & Janzen, 2008; Prieur, 1999; Roer-Strier m.fl., 2005; Schmidt, 2002; Shimoni, Este & Clarke, 2003).

Også en samfundsstruktur med velfærdsydelser, der sikrer enlige mødres underhold, og et juridisk system, hvor kvinder og mænd har lige

adgang til skilsmisse, medvirker til at gøre skilsmisser mulige for etniske minoritetskvinder, der ønsker at forlade deres ægteskaber (Darvishpour, 1999; Engebrigtsen, 2007; Kleist, 2010). Ligesom i majoritetsbefolkningerne ser vi dermed, at det hyppigst er etniske minoritetskvinder, der er initiativtagere til skilsmisse (Das, 2010; Svedin, Back & Wadsby, 1994).

Samtidig har fædre i disse familier typisk været mindre direkte involverede i omsorgen for børnene sammenlignet med situationen i den danske majoritet. At mødre generelt anses for bedre til at tage sig af børn end fædre, fremgår af en survey, der blev lavet med tyrkiske, pakistanske, iranske og majoritetsdanske familier (Jakobsen & Deding, 2006). Hvor kun 6 pct. af de adspurgte danske mænd og kvinder var uenige i udsagnet: ”Fædre er lige så gode til at passe deres børn som mødre”, gjaldt det 20 pct. af de iranske mænd og hele 43 pct. af de pakistanske kvinder (imod 29 pct. af de pakistanske mænd). Dette forskningsresultat viser, at kønsroller og opfattelsen af mødre og fædres forhold til deres børn kan opfattes ganske forskelligt i majoritets- og forskellige etniske minoritetsfamilier. Dette er endnu et aspekt, hvor familier skal forholde sig til forandringer ved ikke længere at bo i samfund, hvor forholdet imellem de to køn ofte opfattes som komplementære (Predelli, 2004), men i stedet bo i et samfund som det danske, hvor de to køn i højere grad ses som ligestillede (Ellingsæter, 1998).

Selvom den danske velfærdsstat generelt styrker kvinders muligheder for at forlade dårlige ægteskaber, kan andre dele af dansk lovgivning have en modsat effekt: Her kan ægteskabsmigranternes mulighed for at få egen opholdstilladelse i Danmark i tilfælde af en skilsmisse have betydning. Især når det er en kvinde, der familiesammenføres til en mand, bosat i Danmark, kan hun komme til at stå i en svag position efter ankomsten til Danmark. Dels kan hun ikke sproget og har måske ikke andet netværk end sin mand og hans familie. Dels er hun afhængig af sit ægteskabs beståen for at kunne forblive i Danmark i ægteskabets første år.⁴ Ønsker hun at forlade ægteskabet inden for en given tidsperiode, kan det indebære, at hun ikke har mulighed for at forblive i Danmark. Da fraskilte kvinder i deres hjemlande ofte vil have vanskeligt ved at blive gift igen, og da de kan have ringe muligheder for at forsørge sig selv, kan dette være en væsentlig

4. Reglerne om permanent opholdstilladelse er blevet ændret adskillige gange i de senere år. I dag gælder det, at man som udgangspunkt dels skal have boet i Danmark i 5 år, dels skal opfylde en række krav ift. fx danskkundskaber og deltagelse i arbejde eller uddannelse for at kunne få permanent ophold. Se <http://www.nyidanmark.dk/da-dk/Ophold/permanent-ophold/permanent-ophold.htm>.

grund til, at nogle familiesammenførte kvinder ikke ønsker at forlade konfliktfyldte ægteskaber. Graden af denne afhængighed varierer med fx uddannelsesniveau, og især kvinder med et lavt uddannelsesniveau og manglende arbejdsmarkedserfaring står her særligt svagt (Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011; Qureshi, 2012).

Dermed kan der i ægteskaber imellem en familiesammenført kvinde og en mand, der har fast ophold i Danmark, ske en forstærkning af det kønsbetingede magtforhold. Modsat kan det gængse magtforhold – hvor manden er ”herre i huset” – blive svækket i ægteskaber mellem familiesammenførte mænd og kvinder med fast ophold i Danmark (Liversage, 2013a). Denne kønsmæssige forskel imellem to former for ægteskaber, der begge har én familiesammenført partner, medvirker til, at familielivet i sådanne ægteskaber kan udspille sig ganske forskelligt, og at eventuelle skilsmisser dels kan ske på forskelligt grundlag, dels få meget forskellige forløb (Liversage, 2012a).

HIDTIDIG FORSKNING OM SKILSMISSER I ETNISCHE MINORITETSFAMILIER

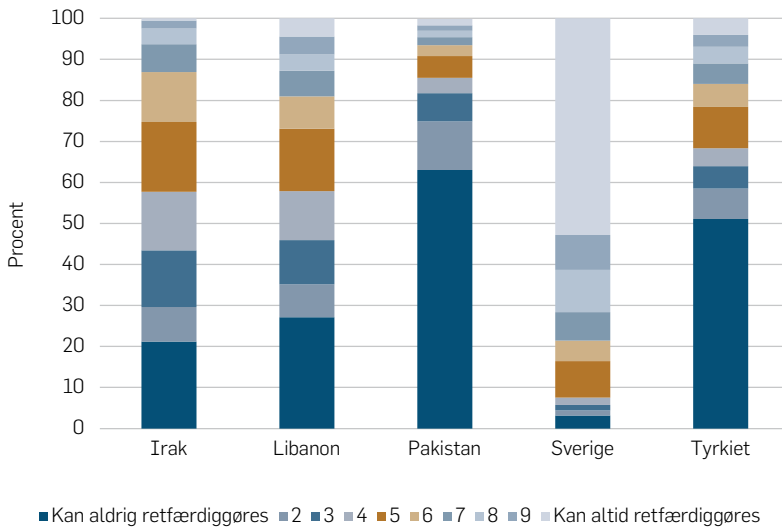
Ud fra patriarkalske familienormer er skilsmisse generelt ugleset, da familien er samfundets byggesten og dermed bør bestå. Når en kvinde efter sit bryllup ofte anses for at blive en del af sin mands familie, forventes hun dermed at forblive der livet ud (Akpınar, 2003; Liversage, 2012b). I oprindelseslandene understøttes denne opfattelse af familien og modstand imod skilsmisser af, at kvinder sjældent har den samme økonomiske frihed til at forlade dårlige ægteskaber, som kvinder har i Danmark. Ved skilsmisse kan kvinder derfor i nogle tilfælde forventes at vende tilbage til deres forældre, og dermed bliver forældres, og især fædres, eventuelle accept af en kvindes ønske om skilsmisse også væsentligt.

At der er store forskelle imellem holdninger i Danmark (og et naboland som Sverige) og indvandringslande som fx Tyrkiet, Pakistan og Libanon) fremgår også af værdiundersøgelser som World Values Survey, der viser klare forskelle i indstillingen til skilsmisse imellem forskellige lande. Således viser figur 2.2, hvordan udsnit af befolkninger svarer på spørgsmålet om, hvorvidt skilsmisse ”aldrig” eller ”altid” kan retfærdiggøres. Figuren viser resultaterne fra lande som Tyrkiet, Pakistan, Libanon

og Irak (hvorfra mange af indvandrerne til Danmark stammer) samt Danmarks naboland Sverige, da Danmark ikke indgår i databasen.

FIGUR 2.2

Vurdering af, i hvilken grad skilsmisse kan retfærdiggøres. Særskilt for land. Procent.

Kilde: www.worldvaluessurvey.org; data fra 2010-2014.

Tilsvarende viser en europæisk værdiundersøgelse (Halman, Sieben & Zundert, 2012), at man i Tyrkiet og Danmark ser meget forskelligt på skilsmisse: På en skala fra 1 ("skilsmisse kan aldrig retfærdiggøres") til 10 ("skilsmisse kan altid retfærdiggøres"), ligger Tyrkiet på godt 3 og Danmark på knap 8 (ibid., s. 20).

At etniske minoriteter i Danmark i gennemsnit også har en mere negativ holdning til skilsmisse end majoritetsdanskere, samt at der er betragtelige forskelle imellem forskellige landegrupper, fremgår af en undersøgelse af Tænk tanken (2007). Ifølge deres tal mener 77 pct. af majoritetsdanskere, at skilsmisse er i orden. Mest positive blandt de etniske minoriteter er iranere (hvor 64 pct. mener, at skilsmisse er i orden), fulgt af personer fra Vestbalkan (46 pct.) og Vietnam (39 pct.). Mest negative er personer med baggrund i Pakistan (35 pct.), Tyrkiet (33 pct.) og Irak

(17 pct.). Undersøgelsen viser også, at efterkommerne har et mere positivt syn på skilsmisser end førstegenerationen. Således synes 51 pct. af de pakistanske efterkommere og 41 pct. af de tyrkiske efterkommere, at skilsmisse er i orden (ibid., s. 71).

Denne generelle modstand imod skilsmisser bevirker, at kvinder fra disse oprindelseslande, også efter ankomsten til Europa, ofte går langt for at undgå skilsmisse. De udviser selv – og opfordres til at udvise – stor tålmodighed, også selvom deres ægtemænd måske ikke behandler dem særlig godt (Hassouneh-Phillips, 2001; Qureshi, 2014). Tilsvarende er det også ofte kvinderne, der bliver holdt ansvarlige, hvis en familie bryder sammen (Das, 2010).

For at undgå skilsmisse vil den bredere familie – der tit var med til at bringe parret sammen – ofte forsøge at overtale og til tider presse par til at give ægteskabet en chance mere (Das, 2012; Qureshi, 2014). Med denne højere tærskel, før ægteskabelige problemer fører til en skilsmisse, ses det ikke sjældent, at der ligger vold bag skilsmisser i etniske minoritetsfamilier (Das, 2010; Guru, 2009; Hyman, Gurunge & Mason, 2008; Svedin, Back & Wadsby, 1994).

Efter en skilsmisse kan mange kvinder opleve, at de – netop fordi de har brudt med centrale normer – stigmatiseres i den etniske minoritetsgruppe, hvilket kan føre til isolation og ensomhed (Das, 2010; Sinha, 1998). Her kan kvindernes uddannelsesniveau og kompetencer i forhold til arbejdsmarkedet have overordentlig stor betydning: Kvinder, der fx hverken har arbejde eller kan tale godt dansk, er ofte meget afhængige af kontakter til andre inden for deres egen etniske minoritetsgruppe, hvorfor de kan blive særligt hårdt ramt af en skilsmisse (Akpınar, 2003; Sinha, 1998). Derimod kan veluddannede og ressourcestærke kvinder naturligvis have langt bedre muligheder for at leve som enlige mødre (Guru, 2009).

I forhold til etablering af nye parforhold ses også, at etniske minoritetskvinder sjældnere gifter sig igen end fraskilte minoritetsmænd. Dette kan knyttes såvel til deres dårligere muligheder på ægteskabsmarkedet, hvor de dels ikke er ”uberørte” længere, dels måske tillægges det primære ansvar for deres første ægteskabs sammenbrud. Det kan også skyldes, at fraskilte mødre ofte har det primære ansvar for børn og koncentrerer sig om deres rolle som mor, også ud fra en bekymring om de komplikationer, et ægteskab med en ny mand kunne give (Das, 2009, 2010; Guru, 2009). Endelig kan deres tidligere mand være imod, at en

anden mand flytter ind i det hjem, hvor hans børn bor (Liversage & Jensen, 2011).

En særlig problematik handler om religiøse normer, som giver kvinder ringere adgang til skilsmisse end mænd. Her kan der opstå et fænomen kaldet ”haltende ægteskaber”, hvor en kvinde fx er skilt efter dansk lovgivning, men fortsat anses for gift ifølge sin religion. Dette kan gøre sig gældende for såvel muslimske kvinder, der kan have vanskeligt ved at blive skilt, hvis deres ægtemænd ikke tilslutter sig skilsmissen, men kan også gælde for fx katolikker (af begge køn), der ifølge deres tro slet ikke kan blive skilt, men dog få ægteskabet erklæret ugyldigt (Liversage & Jensen, 2011; Thorbjørnsrud, 2005).

Endvidere kan fraskilte opleve, at deres danske skilsmisse ikke anses for gyldig i deres oprindelsesland. Dette kan medføre, at de enten skal igennem en lokal retssag, før skilsmissen opnår gyldighed der, eller at de eventuelt ikke kan rejse tilbage til oprindelseslandet uden at frygte for repressalier. Disse repressalier kan især ramme kvinder, da deres (eks)mænd i oprindelseslandet fx ofte vil have større ret til fælles børn end kvinderne selv, ifald en dansk skilsmisse ikke tillægges gyldighed der. Også kvinder, der bliver gift igen, kan risikere at møde anklager om bigami, hvilket kan afholde nogle fra at rejse på besøg i oprindelseslandet (Darvishpour, 1999; de Carli, 2008; Liversage & Jensen, 2011).

Samtidig må man holde sig for øje, at netop den stærke sociale kontrol i nogle etniske minoritetsgrupper ikke kun har negative konsekvenser. Stærke familiebånd tillægges således stor positiv betydning af mange med etnisk minoritetsbaggrund og kan være centrale ressourcer i folks liv (Enneli & Modood, 2009; Roth m.fl., 2012).

Som det fremgår, kan det være ganske hårdt for etniske minoritetskvinder at blive skilt. Samtidig viser studier dog også, at mange efter en skilsmisse udtrykker, at de har fået langt større kontrol over deres eget liv. Det kan handle om ikke længere at være udsat for vold, ikke længere at leve med en mand, man ikke trives sammen med, ikke længere at bo sammen med dominerende svigerforældre og/eller om fx at have mulighed for at styre sin egen økonomi (Darvishpour, 1999; Guru, 2009; Sinha, 1998). Nyere studier noterer også, at normer imod skilsmisse ser ud til at svækkes sideløbende med det gradvist højere skilsmisniveau, og at der i dag ikke er knyttet det samme stigma til at blive skilt, som det tidligere var tilfældet (Liversage, 2013b; Qureshi, 2014). Denne forandring i holdninger fremgår også af den førnævnte værdiundersøgelses tal for hold-

ninger til skilsmisse hos hhv. første- og andengenerationen blandt personer fra Tyrkiet og Pakistan (Tænketanken, 2007).

En del af denne forandringsproces kan tilskrives en tilpasning til en strukturel kontekst, hvor kvinder – eventuelt som enlige mødre – i højere grad kan være selvforsørgende og dermed ikke i samme grad er afhængige af mænd. Dette skyldes såvel kvinders deltagelse på arbejdsmarkedet som tilstedeværelsen af forskellige former for sociale ydelser, der til dels er knyttet til, om der er børn i et hushold (Kleist, 2010; Liverstage, 2013b). Samlet set skifter magtbalancen i familierne dermed ofte hen til, at fædre får mindre, og mødre og børn får mere, indflydelse i forhold til, hvordan situationen var i familiernes oprindelseslande (Pels & de Haan, 2007).

Noget forskning argumenterer for, at disse forandringer i familierne er med til at forklare, hvorfor omfanget af vold i nære relationer ser ud til at stige, når familier migrerer og kommer til at leve i eksil – det handler blandt andet om, at mænd forsøger at fastholde den eneste magtposition, de oplever at have tilbage, og hvor de også kan opleve at blive udfordret (Abdulrahim, 1993; Bhattacharjee, 1997). Modsat dette tab af såvel autoritet som forsørgerrolle vil kvinderne blive ved med at have en funktion efter migrationen, fordi de bibeholder ansvaret for børn og familie (Szczepanikova, 2005). Dette kan være medvirkende til, at kvinder ofte er bedre til at tilpasse sig den ændrede livssituation, som migrationen medfører, end mænd er (Al-Ali, 2002; Franz, 2003).

Andre årsager til forekomsten af vold i nogle etniske minoritetsfamilier kan skyldes, at nogle af disse familier ankommer som flygtninge fra væbnede konflikter. Dels kan traumatisering herfra – såvel som fra selve flugten – øge omfanget af partnervold, dels ses, at eksponering til fx aggressiv nationalistisk retorik og væbnede konflikter i sig selv kan kobles til en stigning i omfanget af partnervold (Hyndman, 2004; Preston & Wong, 2004; Yuval-Davis, 2004).

Der er ret begrænset viden omkring, hvordan det går etniske minoritetsmænd efter en skilsmisse (Das & McAreavey, 2013; Qureshi, 2014). Dette skyldes blandt andet, at det kan være vanskeligt at opnå interview med fraskilte minoritetsmænd (Svedin, Back & Wadsby, 1994). Som tidligere nævnt ved vi, at det hyppigere er kvinder, frem for mænd, der tager initiativ til skilsmissen, mens fraskilte mænd hyppigere end fraskilte kvinder bliver gift igen og stifter nye familier. Der er også indikationer på, at en del etniske minoritetsmænd efter en skilsmisse har vanskeligt ved at få de-

res liv til at fungere og eventuelt ender i hjemløshed (Charsley & Liversage, forthcoming; Järvinen, 2004; Liversage, 2012a), ligesom fraskilte mænd hyppigere end fraskilte kvinder kan udtrykke et ønske om at vende tilbage til oprindelseslandet (Darvishpour, 1999), hvilket nogle også gør (Sinha, 1998). Studier viser også, at en del etniske minoritetsmænd ikke bevarer en nær kontakt med deres børn efter en skilsmisse. I nogle tilfælde hænger dette sammen med, at de også under ægteskabet har været temmelig fraværende som fædre (Engebrigtsen, 2007).

HIDTIDIG FORSKNING OM ETNISKE MINORITETSBØRN OG SKILSMISSE

Meget af den ovenfor nævnte forskning bidrager med viden om vilkårene for etniske minoritetsbørn, der oplever, at deres forældre bliver skilt. De vil hyppigt have oplevet ganske lange og konfliktfyldte ægteskaber, måske med vold imellem forældrene (Akpınar, 2010; Das, 2009; Sinha, 1998) eller muligvis imod børnene selv (Kortzen, Fisker & Oldrup, 2010). Der vil naturligvis også være store forskelle på børns oplevelser såvel før som efter en skilsmisse afhængigt af faktorer som forældrenes uddannelsesniveau, migrationsbaggrund og etniske tilhørsforhold (Kaljmin, 2010). Efter en skilsmisses ses, at børn i disse familier overvejende kommer til at bo hos deres mødre (Svedin, Back & Wadsby, 1994).

Undersøgelser viser også, at etniske minoritetsbørn, hvis forældre er skilt, klarer sig dårligere i skolen – noget, man også finder hos børn af majoriteten. I den forbindelse viser et internationalt studie baseret på PISA-data, at gabet i skolepræstationerne imellem skilsmissebørn og børn af intakte familier er mindre for etniske minoritetsbørn end det tilsvarende gab i skolepræstationer hos børn fra majoriteten, afhængigt af om de kommer fra intakte eller brudte familier (Dronkers & Kalmijn, 2013). Dette studie antyder dermed, at etniske minoritetsbørn påvirkes relativt mindre af en skilsmisse end majoritetsbørn.

Hvordan børn af fraskilte forældre klarer sig efter en skilsmisse i forhold til børn fra samme etniske minoritetsgruppe, som ikke oplever skilsmisse, kan også hænge sammen med, hvor udbredte skilsmisser er i deres etniske gruppe. Her analyserer et studie fra Holland, hvordan børn, der har caribisk baggrund, klarer sig i skolen. Studiet viser, at de caribiske børn – modsat situationen i den hollandske majoritet, hvor skilsmisse-

børn klarer sig dårligere end børn i intakte familier – ikke klarer sig dårligere, hvis deres forældre er blevet skilt. Dette kobles til en meget stor udbredelse af skilsmisser i netop den caribiske gruppe, hvilket både gør, at skilsmisse ikke anses for særligt stigmatiserende, og gør, at der er stærke netværk, som støtter enlige mødre. Studiet viser dog også, at caribiske skilsmissebørn – ligesom det gælder majoritetsbørn i skilsmissec familier – har en svagere socioøkonomisk position end børn i intakte familier (Kalmijn, 2010).

Andre studier peger dog på, at adfærdsproblemer og psykisk sygdom optræder hyppigere hos etniske minoritetsbørn, hvis forældre er skilt, end hos børn af intakte familier (Dogra m.fl., 2013). Sådanne negative effekter af en skilsmisse skal naturligvis ikke kun knyttes til skilsmissen som sådan, men også til et forudgående konfliktfyldt familieliv, som i høj grad kan have været skadeligt for børnenes opvækst og psyke (Bernardi, Härkönen & Boertien, 2013).

Et enkelt studie pointerer endvidere, at nogle etniske minoritetsmødres noget store modstand imod at tage initiativ til en skilsmisse, selv når de lever i voldelige forhold, kan give de ældste børn en særlig rolle at spille. Ifølge dette studie – der bygger på interview blandt personer med indisk baggrund i Storbritannien – indtræffer skilsmissen i nogle tilfælde først, når de ældste børn, der er opvokset i Europa, bliver store nok til at presse på for at få deres mor til at forlade faren og også store nok til efterfølgende at kunne hjælpe moren med at håndtere sin efterfølgende meget ændrede livssituation. Her vil de store børn ofte have langt bedre sprogkunderskaber på modtagerlandets sprog, end deres mødre har, hvilket kan gøre dem til væsentlige støtter efter en skilsmisse (Das, 2010).

OPSAMLING

Dette kapitels litteraturgennemgang har vist, at litteraturen, der belyser forholdene for etniske minoritetsbørn, der oplever samlivsbrud – er begrænset. Dette påpeges også i en nyere litteraturgennemgang af viden om skilsmisssers konsekvenser for børn (Bernardi, Härkönen & Boertien, 2013). Igennem denne undersøgelses litteratursøgning har vi dels fundet kvalitative undersøgelser, hvor børns perspektiver belyses – fx i Das' (2010) arbejde med indiske pars skilsmisser i Storbritannien, der bygger på interview med voksne personer, der som børn har oplevet deres forældres

skilsmisse. Das' arbejde handler dog i højere grad om skilsmisserne bredt – inklusive mødrenes vilkår her – frem for primært om børnenes skilsmisseeferfaringer. Også hos Sinha, 1998 (ligeledes Storbritannien), der bygger på et bredt interviewgrundlag med fraskilte mødre med etnisk minoritetsbaggrund, findes informationer om børnenes vilkår. Vi har dermed ikke kunnet lokalisere kilder, der anvender etniske minoritetsbørn som informanter i forhold til deres egne oplevelser af forældrenes skilsmisse, som vi gør i dette studie, hvorfor vores undersøgelsesfund også i international sammenhæng kan siges at betræde nyt land.

Anden litteratur beskæftiger sig med skilsmisser generelt blandt etniske minoriteter. Disse studier viser dels, at der er store forskelle på skilsmisshyppigheden imellem forskellige etniske minoritetsgrupper, dels at frekvensen af skilsmisser ser ud til at være stigende over tid. Samtidig ses også, at disse skilsmisser i nogle tilfælde kan knyttes til selve migrationsprocessen. Dette skyldes blandt andet, at migrationen og efterfølgende vanskeligheder med at etablere sig i et nyt land i sig selv medfører stress og konflikter, der kan føre til ægteskabers sammenbrud. Her viser nogle studier fx, at migration og liv i eksil ser ud til at føre til en forøgelse af forekomsten af partnervold – først og fremmest mænds vold mod kvinder og undertiden også imod børn. Det skyldes også, at kvinder – efter ankomsten til dele af verden, hvor kvinder fx økonomisk og juridisk bedre kan klare sig selv – i højere grad har en praktisk mulighed for at forlade dårlige ægteskaber og vælger at gøre dette. Dermed har den danske velfærdsstatslige kontekst, hvor der er klare normer om ligestilling imellem kønnene, betydning for de skilsmisser i etniske minoritetsfamilier, der finder sted her.

Migration har også betydning i forhold til, hvorledes selve ægteskabet er konstitueret. Her viser nogle studier, at den gængse magtbalance imellem mænd og kvinder kan blive udfordret, når det er mænd, der ankommer som ægteskabsmigranter, og dermed kan blive såvel praktisk som juridisk afhængige af deres hustruer. Omvendt kan kvinder, der ankommer til Danmark som ægteskabsmigranter, være i en meget udsat position. Dermed har denne migrationsbaggrund betydning for, hvor store konflikter der eventuelt skal til, før et ægteskab opløses.

Endelig påpeger studierne også, at social baggrund har stor betydning for skilsmisshyppighed og forløb. Der er store forskelle imellem forskellige etniske minoritetspars og -gruppers ressourceniveauer. Med hensyn til socioøkonomisk position står ikke-vestlige etniske mino-

riteter i Danmark i gennemsnit langt svagere end den danske majoritetsbefolkning, og dette er også vigtigt at medtænke, når man undersøger skilsmisser – og børns vilkår heri – i denne gruppe.

UNDERSØGELSENS METODER

UNDERSØGELSESTILGANG

Det væsentligste formål med undersøgelsen er at tilvejebringe indsigt om, hvordan vilkårene er, og hvordan hverdagen ser ud for etniske minoritetsbørn, der har oplevet skilsmisse. Som beskrevet i kapitel 1 antager vi, at deres forhold på nogle områder adskiller sig fra majoritetsdanske jævnaldrende. Viden om børns hverdag og vilkår kan principielt bedst indhentes, ved at man spørger børnene selv. Vores undersøgelsestilgang er således inspireret af den såkaldt ”nye barndomssociologi”, der anerkender, at børn og barndom kan studeres ”i egen ret”, og at børn i princippet er sociale aktører, der bidrager til de sociale udviklings- og forandringsprocesser (fx James & Prout, 1997 Kampmann, 2006). Gennem semistrukturerede interview giver vi plads til, at børn kan bringe erfaringer, synspunkter og oplevelser frem om det at være et skilsmissebarn.

Som beskrevet i kapitel 2 er temaet ”skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund” et jomfrueligt forskningsmæssigt felt. Derfor findes der ikke mange kilder fx i form af litteratur-review eller enkeltstudier, som vi kan anvende til at kontekstualisere, perspektivere og validere de beretninger, som vi indhenter fra børnene. Af den grund har vi i dette studie valgt at udvide undersøgelsestilgangen med andre datakilder.

For det første har vi valgt at inddrage forældre som informanter i undersøgelsen. Selvom børn er eksperter i eget liv, kan forældres kvalitative beretninger bidrage med vigtig viden om ikke mindst baggrunden for, at børns hverdagsliv op til og efter skilsmissen har fået den udformning, som det nu engang har.

For det andet har vi valgt at inddrage informationer og erfaringer fra fagpersoner, som gennem deres professionelle viden hyppigt er i kontakt med etniske skilsmissebørn og deres familier. Fordi sådanne personer kommer i berøring med mange forskellige typer problemstillinger, har vi antaget, at denne informationskilde kan bidrage til at berige vores forståelse af feltet. Endelig, for det tredje, trækker vi også på eksisterende kvantitative dataressourcer. Grundlæggende viden fra registerbaserede datakilder eller fra eksisterende survey-kilder bidrager til at fortælle os om, hvordan forskellige observationsrækker fordeler sig i populationen som sådan.

Ved på denne måde at kombinere en kvalitativ dataindsamlingsstrategi med forskellige kvantitative kilder, som tilvejebringer et statistisk overblik, skriver vores undersøgelsestilgang sig ind i en forskningstradition, der baserer sig på ”mixed methods”.

DATA OG DESIGN – DEN KVANTITATIVE DEL

Den kvantitative undersøgelsesdel bygger for det første på registerbaserede analyser på grundlag af data fra Danmarks Statistik, der opdeler befolkningen efter deres status som indvandrere, efterkommere og personer med dansk oprindelse og efter oprindelsesland. Disse kategorier forklares nærmere i kapitel 4. Registerne indeholder også en lang række informationer om indkomst, beskæftigelse, uddannelse mv. De registerbaserede analyser i denne undersøgelse bygger på data om hele børnepopulationen i udvalgte fødselsårgange. Analyserne bidrager med viden om, hvilke grupperinger af børn med etnisk minoritetsbaggrund der i særlig grad oplevede samlivsbrud, og om der over tid kan spores en udvikling på dette område. Analyserne kan også belyse, hvem børn får bopæl hos i kølvandet på forældrenes samlivsbrud, og hvilke socioøkonomiske ressourcer der findes i skilsmissebørnenes primære familier.

Derudover inddrager vi eksisterende, tilgængelige survey-data i det omfang, datakvaliteten tillader det. Fra SFI-undersøgelsen Børn og

Unge i Danmark, der sidst indsamlede data i 2013, belyser vi fx, hvilke samværsordninger som skilsmissebørn og unge med dansk hhv. efterkommerbaggrund er omfattet af.

En gennemgang af datagrundlaget og af de metoder, vi har anvendt til at beskrive og analysere de kvantitative data, findes i kapitel 4.

DATA OG DESIGN – DEN KVALITATIVE DEL

Som nævnt udgøres det væsentligste datamateriale bag denne undersøgelse af kvalitative interview med såvel fagpersoner som med etniske minoritetsbørn og -forældre, der har oplevet skilsmisse. Samlet set har vi interviewet 84 personer – 21 fagpersoner og 63 forældre og børn. De sidstnævnte repræsenterer tilsammen 34 familier, hvor børn har oplevet, at forældrenes samliv ophørte.

Interview med fagpersoner: På undersøgelsens første trin gennemførte vi et antal fokusgruppeinterview med centrale fagpersoner, som er i berøring med etniske skilsmissebørn i dagligdagen, fx indvandrerkonsulenter og -rådgivere, statsforvaltningsjurister/børnesagkyndige samt lærere/pædagoger og sundhedsplejersker tilknyttet skolevæsenet. Det drejede sig om i alt 21 fagpersoner. Formålet var at belyse, hvordan disse fagpersoner så undersøgelsesfeltet, herunder om de oplevede at savne viden. Desuden ønskede vi at få input til, hvordan et forskningsbaseret vidensgrundlag bedst ville kunne omsættes til anvendelige værktøjer målrettet til professionelle, i forhold til at hjælpe børnene og deres familier.

Interview med børn og forældre: På undersøgelsens andet trin – overvejende i 2. og 3. kvartal 2013 – gennemførte vi kvalitative interview med i alt 63 personer, som repræsenterede 34 forskellige familier.

I 32 familier havde begge forældre etnisk minoritetsbaggrund, mens moren i to familier havde majoritetsdansk baggrund, og faren havde etnisk minoritetsbaggrund. Formålet med interviewene var at belyse de temaer og antagelser, som er skitseret i kapitel 1. I nogle familier interviewede vi kun en enkelt person – fx en mor, en far eller et barn. I andre tilfælde fik vi mulighed for at interviewe såvel en mor som et eller flere børn. Blandt forældreinformanterne var flertallet bopælsforældre, mens en god håndfuld var samværsforældre. Samlet set fordeler de interviewede i de 34 familier sig som følger:

- Interviewede mødre: 26
- Interviewede fædre: 5
- Interviewede børn: 32 (18 drenge og 14 piger).

Ud over disse 32 interviewede børn var der yderligere 53 børn i de undersøgte familier, som vi ikke havde mulighed for at interviewe. En stor del af informanterne kom fra københavnsområdet, men nogle af interviewene er også foretaget i andre dele af Danmark.

Med hensyn til landebaggrund havde familierne oprindelse i eller bånd til Mellemøsten, Sydøstasien eller Nordafrika eller lande, der grænsede op hertil, og repræsenterer således følgende nationaliteter: palæstinensere, tyrkere, marokkanere, irakere, syrere, iranere, tamiler, somaliere, pakistanere og libanesere. Den største gruppe, der var repræsenteret i undersøgelsen, var tyrkere, som også er den største etniske minoritetsgruppe i Danmark.

REKRUTTERING AF INFORMANTER

Vores erfaringer fra tidligere gennemførte undersøgelser er, at det, for det første, kan være svært at opnå interview med personer af anden etnisk baggrund; bortfaldsprocenterne er højere end i befolkningen som helhed (fx Ottosen m.fl., 2010). For det andet er det vanskeligt at få folk til at medvirke, når emnet, der undersøges, er behæftet med et socialt stigma. Derfor fravalgte vi på forhånd at anvende en passiv rekrutteringsstrategi – fx ved at annoncere på opslagstavler, sociale medier osv. – da vi ikke regnede med, at en sådan tilgang ville give det ønskede resultat.

I stedet anlagde vi en aktiv strategi, hvor vi såvel via en bred vifte af nøglepersoner og ”gatekeepere” som via vore egne professionelle netværk søgte at opnå adgang til feltet, dvs. opnå kontakt til relevante informanter. Forskningsgruppen, som på undersøgelsens indledende trin bestod af fem personer med relativt forskellige professionelle baggrunde, ransagede således hver især deres eget netværk for personer, der kunne tænkes at være projektet behjælpeligt med at få kontakt til etniske familier og børn, som havde skilsmissee erfaringer. Det kunne dreje sig om fx lærere, studerende og fagpersoner med tilknytning til skilsmisseområdet, såvel som professionelle i den sociale sektor, der måske selv havde etnisk minoritetsbaggrund.

Via denne strategi lykkedes det os at opnå kontakt med et antal informanter, og nogle af disse ledte os atter videre til personer, som de kendte, der opfyldte kriterierne for at deltage i undersøgelsen (den såkaldte ”sneboldmetode”). Vi trak også på nogle af de fagpersoner, som havde deltaget i vores fokusgruppeinterview, og gennem disse fik vi også rekrutteret nogle informanter til undersøgelsen. Endelig opsogte personer fra forskningsgruppen forskellige organisationer og lokale grupperinger, hvor vi antog, at der ville være gode chancer for at møde etniske skilsmisefamilier, fx i boligforeninger, blandt bydelsmødre og i indvandrerkvindegrupper, ligesom vi også kontaktede Foreningen Far. Også herigennem lykkedes det os at opnå kontakt med forældre, som gerne selv ville deltage i undersøgelsen, og som også nogle gange tillod, at deres børn måtte være med.

Rekrutteringen var en omstændelig og langvarig proces og viste sig også at være endnu mere omstændelig, end vi ellers har erfaringer med. Den involverede mange interviewaftaler, som ikke blev til noget, aftaler, der gik i vasken, og døre, der var lukkede, når interviewer dukkede op. Særligt vanskeligt var det at rekruttere fædre – lysten til at deltage i undersøgelsen viste sig her at være yderst begrænset. På trods af at vi forlængede dataindsamlingen i et par måneder for at give plads til et fædreperspektiv og på trods af en ihærdig indsats med at følge op på de knap 20 kontakter, vi trods alt havde fået, lykkedes det kun at interviewe en håndfuld fædre.

Heller ikke børneinformanterne var det nemt at få fat i. Her søgte vi – via en bopælsforælder, der oftest var moren – at få lov til at interviewe børn (som udgangspunkt under 15 år). Vi oplevede dog gentagne gange, at moren, der efter nogen overtalelse selv havde indvilget i at deltage i undersøgelsen, ikke tillod, at hendes børn måtte være med. Vi fandt ikke, at vi var i en position, hvor vi kunne tillade os søge efter en begrundelse, men blev i del tilfælde efterladt med indtrykket af, at det udsprang af et ønske om at skærme børnene. Som følge deraf valgte vi at slække på nogle af de udvalgs-kriterier, vi oprindeligt havde opstillet, og udvide aldersgrænsen for deltagende børn. Dermed interviewede vi også enkelte unge voksne, der havde oplevet skilsmisse i barndommen. Selvom et retrospektivt perspektiv kan svække blikket for den friske erindringsdetalje, var fordelene ved disse interview, at de unge voksne skilsmissebørn bidrog til undersøgelsen med ofte meget reflekterede overvejelser om deres barndom.

I 16 familier lykkedes det os dog at opnå interview med såvel moren som et eller flere børn. Dermed fik vi også eksempler på, hvorledes søskende, der er opvokset under samme vilkår, kan have forskellige perspektiver på verden. Aldersmæssigt spænder de 32 interviewede børn fra en enkelt på 5 år til en enkelt på 25 år. Halvdelen af børneinformanterne (16 personer) var mellem 11 og 13 år gamle.

DEN PRAKTISKE GENNEMFØRELSE AF INTERVIEWUNDERSØGELSEN

Interviewene med kerneinformanterne, dvs. forældre og børn, er altovervejende foregået i informanternes hjem og er i alle tilfælde gennemført som personlige interview. I nogle tilfælde blev familien besøgt flere gange. I enkelte tilfælde er interview med forældrene foregået andre steder, fx i lokaler, hvor en indvandrerkvindegruppe holdt til, på en cafe eller i SFT's lokaler. Med hensyn til sprog interviewede vi på dansk, undtagen i en håndfuld af tilfældene, hvor der blev anvendt tolk, og informanterne dermed kunne interviewes på deres modersmål.

Interviewene blev gennemført som semistrukturerede interview efter en på forhånd udarbejdet interviewguide. I interviewene med forældrene spurgte vi til følgende: deres oprindelige familiebaggrund; deres egen familiehistorie som voksne, dvs. deres ægteskab og baggrunden for samlivsbruddet; hvordan det fortsatte forældreskab blev varetaget, herunder også hvordan hverdagen tog sig ud hos den interviewede forælder; hvordan eventuelt samvær og forældresamarbejde var organiseret; hvordan interviewpersonens samlede tilværelse så ud på interviewtidspunktet, herunder også om der var stiftet ny familie efter skilsmissen; endelig spurgte vi til barnets/børnenes trivsel. De fleste interview varede mellem 1 og 2 timer.

Også børneinterviewene blev afviklet efter en interviewguide med mulighed for yderligere udfoldelse. Vi bad børnene om at beskrive deres hverdag hos bopæls- hhv. samværsforælderen, spurgte til deres erindringer fra tiden, før forældrene gik fra hinanden, og omkring selve skilsmissen, og spurgte, om de eventuelt havde erfaringer med statsforvaltningen, hvordan den eventuelle nuværende ordning med samvær fungerede for dem samt om deres sociale netværk. Desuden anvendtes forskellige projektive teknikker for at få børn til at fortælle om de svære

følelser, der kan være forbundet med at være skilsmissebarn. Børneinterviewene varede gennemgående fra ½ til 1 time.

Interviewene med fagpersoner er fortrinsvis, men ikke udelukkende, gennemført som fokusgruppeinterview. I nogle tilfælde blev de også gennemført som individuelle interview. Fordelen ved fokusgruppeinterview er, at denne ramme ofte vil invitere til, at interviewpersonerne, når de lytter til hinandens erfaringer og betragtninger, også sammen reflekterer over en given problemstilling, hvorved interviewprocessen genererer ny viden. Nogle interview blev gennemført på SFI, andre på fagpersonernes arbejdspladser. Fagpersonerne, som deltog i undersøgelsen, blev bedt om at karakterisere undersøgelsesfeltet, som de så det, samt at vurdere børnenes situation som konsekvens af skilsmissen, herunder også, hvordan samværs- og forældremyndighedsordninger fungerer for børnene. Desuden efterlyste vi synspunkter på, om børnene kan siges at have brug for særlige indsatser. Interviewvarigheden var mellem 1 og 3 timer.

OVERVEJELSER OM SELEKTIONSBIAS

Vi har, som det fremgår af rekrutteringsstrategien ovenfor, forsøgt at rekruttere informanter via mange forskellige slags kilder for at sikre, at vi fik et bredt og varieret spektrum af skilsmissec familier repræsenteret i vores sample. Vi har bevidst forsøgt at undgå, at vores sample blev alt for ”socialt tungt”. Blandt andet derfor fravalgte vi muligheden for at rekruttere informanter direkte via statsforvaltninger eller kvindekrisecentre, hvor vi havde formodninger om, at nogle af de mest socialt eller konflikttunge sager ville være at finde.

Uanset at et kvalitativt interviewmateriale som denne undersøgelses materiale aldrig kan, eller skal kunne, tillægges repræsentativitet, som det kræves af fx spørgeskemaundersøgelser, har vi dog fundet det relevant at belyse, hvorledes vi mener, materialet forholder sig til befolkningsgruppen af skilte familier med etnisk minoritetsbaggrund som helhed. Dette skyldes blandt andet – som det vil fremgå af de efterfølgende beskrivelser og analyser – at mange af de beretninger, som vi indsamlede fra forældre og børn, havde en ganske dramatisk og voldsom karakter og efterlod os desuden med et klart billede af, at der i mange tilfælde var tale om familier, som befandt sig i en socialt udsat position.

Da der ikke findes detaljerede populationsstudier, som vi kan sammenligne vores informanternes profiler med, har vi brugt registerdata som sammenligningsgrund på nogle umiddelbare parametre for forældre med ikke-vestlig etnisk minoritetsbaggrund i Danmark. Det har drejet sig om fx national baggrund, uddannelsesniveau og beskæftigelsesgrad (jf. også kapitel 4). På baggrund af denne sammenligning er der ikke grund til at tro, at vores kvalitative interview-sample afviger afgørende i hverken positiv eller negativ retning. Blandt de interviewede mødre var det således halvdelen, der ikke havde megen uddannelse bag sig, mens den anden halvdel havde en kortere eller længere uddannelsesbaggrund. I forhold til arbejdsmarkedsdeltagelse var ca. halvdelen i beskæftigelse, mens den anden halvdel stod uden for arbejdsmarkedet og modtog fx kontanthjælp eller førtidspension. Det stemmer godt overens med de nationale tal: Som vi viser i kapitel 4, har 45 pct. af efterkommerbørn, hvis forældre ikke bor sammen, mødre, som enten er på kontanthjælp eller på førtidspension. Når det drejer sig om de få fædre, som deltog i undersøgelsen, var der med en enkelt undtagelse tale om mænd, som var veluddannede og/eller solidt integrerede på arbejdsmarkedet. De mænd, der havde lyst til at medvirke, var således relativt mere ressourcerstærke, end indvandrerfædre generelt er.

BEARBEJDNING AF DATA OG VALIDITET

Alle kvalitative interview blev optaget på bånd og efterfølgende transkriberet og kodet. Formålet med et kvalitativt undersøgelsesmateriale som det foreliggende er først og fremmest at belyse generelle processer og fænomener, som den undersøgte gruppe har erfaringer med. Efterhånden som vi gennemførte og oparbejdede interviewene, begyndte der at danne sig nogle systematiske mønstre og gennemgående temaer, selvom der også var afvigelser og variationer, som perspektiverede de enkelte mønstre. I takt med at vi gennemførte interviewene med mødre og børn, konstaterede vi, at der ikke kom flere nye centrale tematikker på banen. Den erfaring er væsentlig, fordi det er ud fra den erkendelse, at man i kvalitative studier vurderer, om man har et såkaldt dækkende materiale. "Et dækkende materiale" er således et validitetskriterium. Fordi der stort set ikke findes international forskning, som matcher vores undersøgelsesinteresse, har vi ikke mulighed for at spejle vores observationer i

forhold til andre undersøgelsesfund. Men ved at lade den kvalitative og kvantitative undersøgelsestilgang tale med hinanden, undersøger vi, om delanalyserne i dette studie fremstår sammenhængende og relevante. Det styrker den samlede analyses udsagnskraft (Kvale, 2009).

Når det er nævnt, bør vi også fremhæve, at der er aspekter ved de indsamlede data, som vi kunne have ønsket, stod stærkere. Et af disse vedrører fædrenes stemme. Som nævnt ovenfor viste det sig overordentligt svært at få disse til at deltage i undersøgelsen. Derfor har vi, selv lang tid efter det formelle afslutningstidspunkt for dataindsamlingen, været åbne over for at inkludere yderligere mandlige informanter i undersøgelsen.

Vi har interviewet 32 børn og unge. Det er mange, men alligevel kunne vi – hvis studiets rammer havde tilladt det – godt have ønsket os endnu flere beretninger fra børn og unge. Mange af børneinterviewene afspejler høj grad af refleksivitet, hvor børnene havde gjort sig tanker og var dygtige observatører. Men der var blandt vores børneinformanter også flere, der svarede kort og ”tyndt” på de spørgsmål, der blev stillet. ”Tynde svar”, som resulterer i sparsomme beretninger, kan være udtryk for flere ting. Det kan bero på, at børnene mangler indsigt og viden om deres familiesituation, fordi kommunikationen i familien er begrænset. Det kan også skyldes, at kompetencerne til nuanceret at reflektere endnu ikke er modnet. Kortfattetthed kan også dække over, at barnet fortrænger ting, det ikke kan gøre noget ved eller ikke ønsker at forholde sig til, eller at barnet føler sig tom indeni. Et forskningsinterview skal – i modsætning til en terapeutisk orienterede samtale – ikke hjælpe den interviewede med at sætte ord på sine følelser. Derfor har vi måttet affinde os med, at nogle af børneinterviewene fremstår som knappe, uden at vi har en fuld forståelse af, hvorfor de er det.

Dermed er materialet samlet set blevet mindre børnecentreret, end vi umiddelbart ønskede, da vi planlagde undersøgelsen. At dette er tilfældet, skyldes til dels, at mange af de skilsmiseforløb, vi kom til at høre om, havde været ganske voldsomme, og det var derfor også reelt, at det i nogle tilfælde blev voksne, frem for de berørte børn selv, der fortalte om disse forløb.

ANONYMISERING

I en kvalitativ undersøgelse som denne, hvor børn og forældre i fortrolighed fortæller om fortidens og hverdagens problemer og udfordringer, såvel som om deres følelser i forhold til andre familiemedlemmer, er det vigtigt at sikre, at interviewpersonerne ikke utilsigtet kan blive genkendt, hverken af folk uden for familien eller af dem, de er i familie med. Derfor har vi i rapporten ændret eller tilsløret en række ydre forhold ved interviewpersonerne (fx navn, alder) og de familier, de fortæller om (fx antal børn, beskæftigelse). Et andet middel har været at tilsløre informanternes aktuelle lokalitet i Danmark. Vi henviser heller ikke til de lande, som informanterne har oprindelse i eller tilknytning til. Desuden har vi undladt at referere til cases og livsberetninger, der var meget specielle eller dramatiske, og som måske derfor også ville være nemt identificerbare. På den anden side har vi også tilstræbt, at der ikke er ændret på centrale karakteristika ved de enkelte børn og deres familier, således at det analytiske grundlag for tolkningerne skrævvrides.

ANALYSESTRATEGI

Både dataindsamlings- og analysestrategien har i meget vid udstrækning været styret af de antagelser, der blev opstillet ved forskningsprojektets begyndelse, jf. kapitel 1. Disse hypoteser antyder samtidig en interesse for at få familiehistoriens kronologi belyst, fordi vi har haft en grundlæggende formodning om, at hændelser i fortiden vil få en indflydelse på, hvordan individer (in casu oftest forældre, sjældnere børn) navigerer i forhold til nutid og fremtid. Interviewguiderne lagde derfor op til et biografisk perspektiv, der gav informanterne mulighed for at fortælle deres familie-/livshistorie, men naturligvis med særlig fokus på forældrenes samlivsbrud og det efterfølgende fortsatte forældreskab. På samme måde blev også kodningen af datamaterialet tilrettelagt efter en kronologisk strategi, og dette spor lader vi også strukturere vores formidling af resultaterne.

YDERLIGERE INTERVIEWMATERIALE SOM REFERENCE- BAGGRUND

Til slut vil vi nævne, at tre yderligere sæt af datamateriale fra andre undersøgelser af skilsmisser i Danmark har været med til at danne baggrund for vores analyser af denne undersøgelses interviewdata.

Det drejer sig for det første om en interviewundersøgelse med majoritetsdanske skilsmissebørn, der alle havde oplevet at have en deleordning (Ottosen, Stage & Jensen, 2011). Disse cases har fungeret som et sammenligningsgrundlag for vurderinger af, om en given problemstilling syntes alment gyldig for skilsmissebørn, eller om den kunne henføres til de etniske minoritetsskilsmissebørns særlige situation. Det majoritetsdanske datamateriale rummer en bred vifte af forskellige konflikttyper i skilsmissec familier, men karakteriserer sig ved (ud over det faktum, at alle informanter før eller siden havde haft en deleordning), at de fleste familier var relativt ressourcerstærke.

For det andet har vi kunnet sætte de her indsamlede data i relief til et datasæt blandt godt 40 herboende fraskilte tyrkere, libanesere, marokkanere mv., indsamlet i perioden 2008-2012 af Anika Liversage, (fx 2012a, 2012b, 2013b, 2014a, 2014b). Disse interview har dog ikke haft specifik fokus på børnenes situation, men har i højere grad handlet om de voksne. Det tredje datasæt, som er indsamlet af Mai Heide Ottosen, består af ca. 75 komplicerede samværsager berørt af skilsmisse (indsamlet 2003) (Ottosen, 2004).

OPSAMLING

Dette kapitel har beskrevet undersøgelsens metoder. Den overordnede tilgang er "mixed methods", hvor vi kombinerer kvantitative og kvalitative data.

De kvantitative data udgøres først og fremmest af registerdata på udvalgte årgange af efterkommerbørn, som er født i Danmark af forældre med etnisk minoritetsbaggrund. Ved hjælp af disse registerdata belyser vi blandt andet udviklingen i efterkommeres erfaringer med forældrebrud og børnenes socioøkonomiske familiebaggrund. Desuden inddrages survey-data, blandt andet om børns samværsordninger.

Undersøgelsens vigtigste datagrundlag udgøres af kvalitative interview. Disse blev udført dels med 21 nøglepersoner med erfaring på området, dels med 31 forældre (26 mødre og 5 fædre) og 32 børn, der tilsammen repræsenterede 34 familier, hvor børn med etnisk minoritetsbaggrund havde oplevet samlivsbrud. Interviewene i disse familier var overordentligt vanskelige at indsamle, og i 17 familier har vi kun interview med én forælder (og ingen børn). I 16 familier har vi interview med flere medlemmer og kan her kombinere perspektiverne fra én forælder (i alle tilfælde en mor) og et eller flere børn.

Vi rekrutterede disse informanter igennem en lang række forskellige kanaler, og interviewene blev udført med en kombination af en biografisk og en semi-struktureret tilgang. I materialet har vi opnået en bred variation i vores interviewpersoners erfaringer, og materialet kan anses for dækkende, i og med at de sidst udførte interview ikke bragte nye, centrale tematikker på banen.

ET DEMOGRAFISK OVERBLIK

INDLEDNING

Formålet med dette kapitel er at tilvejebringe et demografisk overblik over etniske minoritetsbørn, som får erfaringer med, at familien går i opløsning. Vi tager udgangspunkt i både register- og spørgeskemaoplysninger om seks fødselsårgange (født i 1989, 1993, 1997, 2001, 2005 og 2009) og undersøger på den baggrund antallet af børn med skilte eller ikke-samboende forældre, og hvordan disse fordeler sig i forhold til etnisk oprindelse. I nogle analyser vil alle børn fra samtlige årgange indgå, mens at vi i andre analyser kun inddrager udvalgte årgange og/eller udvalgte undergrupper, fx ikke-vestlige efterkommerbørn. Da både etnisk minoritetsbaggrund og forældres parforholdsophør i form af skilsmisser og fraflytninger ikke er entydige størrelser, skitserer vi indledningsvist de definitioner, som anvendes på det kvantitative materiale i dette kapitel.

DEFINITION AF BØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND

Vi benytter i dette kapitel Danmarks Statistiks definition og opdeling af befolkningen som enten indvandrere, efterkommere eller personer med dansk oprindelse:

Indvandrere er defineret som personer, der er født i udlandet af forældre, som begge (eller den ene, hvis der ikke findes oplysninger om den anden) er udenlandske statsborgere eller født i udlandet.

Efterkommere er defineret som personer, der er født i Danmark af forældre, hvoraf begge er udenlandske statsborgere eller født i udlandet.

Herudover er der endelig personer med *dansk oprindelse*, som er defineret ved, at mindst én af forældrene er dansk statsborger og født i Danmark, uanset personens eget fødeland og statsborgerskab.

I analyserne har vi valgt primært at fokusere på forskelle og ligheder mellem danske børn og efterkommerbørn, idet børn, som selv er indvandret, er en meget vanskelig gruppe at analysere på en meningsfuld måde i indeværende sammenhæng. Det beror på både den store variation i deres alder ved ankomsten til Danmark og dermed også længden af deres ophold i Danmark⁵ og på, at der i høj grad mangler oplysninger om deres forældre. Det er således svært at give et retvisende billede af deres forældres samlivsstatus såvel som forældrenes socioøkonomiske ressourcer og dermed af børnenes levkår og situation.

DEFINITION AF FORÆLDRES SAMLIVSOPHØR

Vores analyser tager udgangspunkt i en skelnen mellem, om børnene bor i en kernefamilie med begge deres forældre, eller om de derimod bor i andre familietyper (fx enlig mor eller far med ny partner). Når vi anvender

5. Gruppen af indvandrerbørn forandrer sig meget over tid. Der er ganske få børn i befolkningen i vores datamateriale, der er indvandrere som 0-årige ($n = 195-252$ i de 6 årgange), hvorimod antallet af indvandrerbørn er steget til mellem 1.340-1.593 ved 6 år, 1.851-2.978 ved 12 år og 3.202-3.589 ved 18 år. Sammenligner vi mellem årgange, er der antalsmæssigt færre indvandrere i de senere årgange evt. som et resultat af stramningerne i udlændingelovgivningen i 2000'erne. Endvidere har sammensætningen af indvandrergruppen også ændret sig markant de seneste år, idet tyske og polske indvandrere pr. 1. januar 2011 var hhv. den anden største og fjerde største indvandrergruppe. I nogle af analyserne indgår alle indvandrerbørn (dvs. både vestlige og ikke-vestlige), mens vi i andre analyser udelukkende inkluderer ikke-vestlige indvandrerbørn. Dette vil fremgå klart af de præsenterede tabeller og den tilhørende tekst.

der termen ”kernefamilie”, er der således tale om, at forældrene enten kan være formelt gift eller også blot være samboende. Grunden til, at vi ikke kun analyserer børn med formelt gifte forældre, er, at mere end halvdelen af forældrene til alle førstefødte børn i Danmark ikke er formelt gift, men derimod papirløst samlevende. En del forældre bliver gift efterfølgende, men en del forbliver også ugifte, og det er således i dagens Danmark ikke unormalt at vokse op i et hjem med samlevende forældre. Når vi analyserer forældres samlivsoophør i etniske minoritetsfamilier og ønsker at sammenligne med danske majoritetsbørn, er det derfor mest meningsfuldt at se på *både* formelle skilsmisser *og* forældres parforholdsophør. Sidstnævnte definerer og identificerer vi ved, at forældrene flytter fra hinanden. Dette kan observeres i vores registerdatamateriale ved at undersøge, om forældrene til et barn deler samme folkeregisteradresse. I det følgende inkluderer en *kernefamilie* således både gifte og samlevende forældre med børn, mens et *samlivsoophør* refererer både til formel skilsmisse og forældre, der flytter fra hinanden.

Med henblik på at kortlægge eventuelle forskelle og ligheder mellem børn med forskellig etnisk oprindelse, der oplever forældres parforholdsophør, præsenterer vi i dette kapitel analyser, der vedrører:

- Hyppigheden af forældres samlivsoophør over tid, både internt blandt hhv. børn med dansk oprindelse og efterkommerbørn, men også sammenlignende mellem danske og efterkommerbørn
- En socioøkonomisk karakteristik af børn, der oplever forældres samlivsoophør fordelt på danske og efterkommerbørn
- Forskelle i danske og efterkommerbørns sandsynlighed for at opleve forældres samlivsoophør i løbet af barndommen
- Børnenes bopæl og kontakt med forældre, når forældrene ikke bor sammen.

FORÆLDRES SAMLIVSOPHØR: PRÆVALENS OG UDVIKLING

Tabel 4.1 viser antallet af danske, indvandrer- og efterkommerbørn, unge og unge voksne fra de 6 årgange, som har forældre, der fortsat lever sammen pr. 1. januar 2011.

TABEL 4.1

Børn og unge 1. januar 2011 fordelt efter, om de bor i kernefamilie. Særskilt for danskere, indvandrere og efterkommere. Årgange 1989, 1993, 1997, 2001, 2005 og 2009. Antal og procent.

		Danskere	Indvandrere	Efterkommere	Total
Ikke-kernefamilie ¹	Antal	116.824	12.112	8.086	137.022
	Procent	33	68	28	34
Kernefamilie	Antal	242.631	5.826	20.309	268.766
	Procent	66	32	72	66
Total		359.455	17.938	28.395	405.788
		100	100	100	100

Anm.: * Fordelingerne er signifikant forskellige fra hinanden ($\text{Chi}^2(2) = 9.8e + 03$; p-værdi = 0,000).

1. Ikke-kernefamilier inkluderer også uoplyst familiestatus.

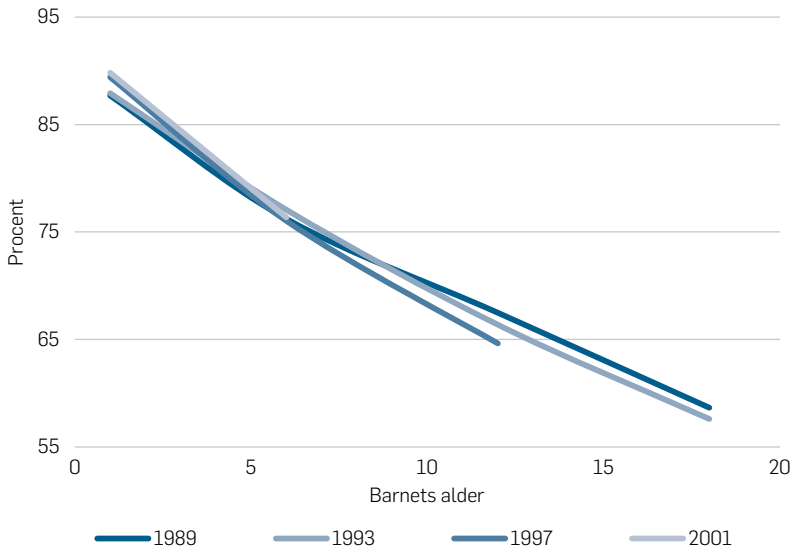
Flest efterkommerbørn bor i kernefamilier (72 pct.), hvilket gælder lidt færre danske børn (66 pct.), mens langt færre af indvandrerbørnene bor sammen med begge forældre (32 pct.).⁶ Tabel 4.1 illustrerer netop vanskeligheden med håndteringen af indvandrerbørnegruppen, idet de 68 pct., der er kategoriseret som *ikke* havende en kernefamilie, reelt er udtryk for, at vi i vid udstrækning ikke har oplysninger om disse børns forældre.

Ser vi udelukkende på børn med dansk oprindelse og udviklingen for deres forældres samlivsofhor over tid for årgangene 1989, 1993, 1997 og 2001, fremgår det af figur 4.1, at der ingen markante forskelle er mellem børn med dansk majoritetsoprindelse over tid. 88-89 pct. af børnene bor som 1-årige i kernefamilier. I løbet af opvæksten er der flere og flere, der oplever forældrenes samlivsofhor, og der er en meget svag tendens til, at lidt færre børn fra årgang 1993 (66 pct.) og 1997 (65 pct.) som 12-årige bor sammen med begge forældre sammenlignet med årgang 1989 (68 pct.).

6. For de ældre børn fra årgang 1989 og 1993 er det væsentligt at tilføje, at nogle pr. 1. januar 2011 er flyttet hjemmefra.

FIGUR 4.1

Andelen af majoritetsdanske børn, hvis forældre bor sammen. Særskilt for alder og for fødselsårgangene 1989, 1993, 1997 og 2001. Procent.

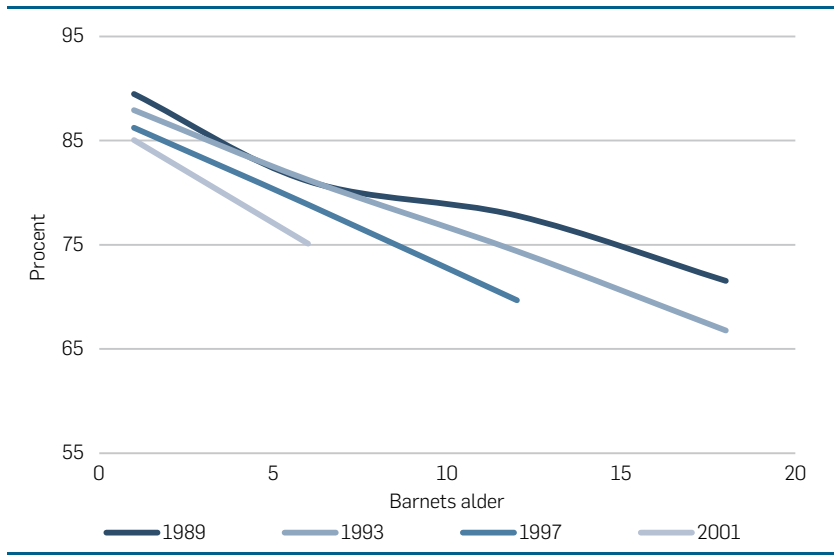

Generelt må vi dog konkludere, at der ikke er megen variation mellem årgangene, når vi alene ser på børn med dansk oprindelse. For årgang 1989 og 1993 er det ca. 42 pct. af de unge, hvor forældrene ikke bor sammen, når de unge er 18 år, og 58 pct., hvor forældrene stadig danner par. Figur 4.1 giver ikke umiddelbart anledning til en forventning om, at udviklingen for de yngre årgange vil være markant anderledes. Tallene peger således på, at der ikke har været nogen fremtrædende ændring i andelen af børn, der oplever forældres samlivsophør i løbet af barndommen, når vi ser på børn med dansk oprindelse fra udvalgte fødselsårgange fra slutfirserne, halvfemserne og fra starten af det nye årtusinde.

Vender vi blikket mod de tilsvarende tal for efterkommerbørn fra de samme fødselsårgange, fremgår det af figur 4.2, at fordelingerne overordnet ligner fordelingerne for danske børn i figur 4.1, men at der dog er færre forældrepar, der flytter fra hinanden i løbet af børnenes opvækst. Der er således ca. 10 procentpoint flere af efterkommerbørnenes forældre (årgang 1989 og årgang 1993), der fortsat lever sammen, når børnene er 18 år (omkring 70 pct.).

FIGUR 4.2

Andelen af efterkommerbørn, hvis forældre bor sammen. Særskilt for alder og for fødselsårgangene 1989, 1993, 1997 og 2001. Procent.

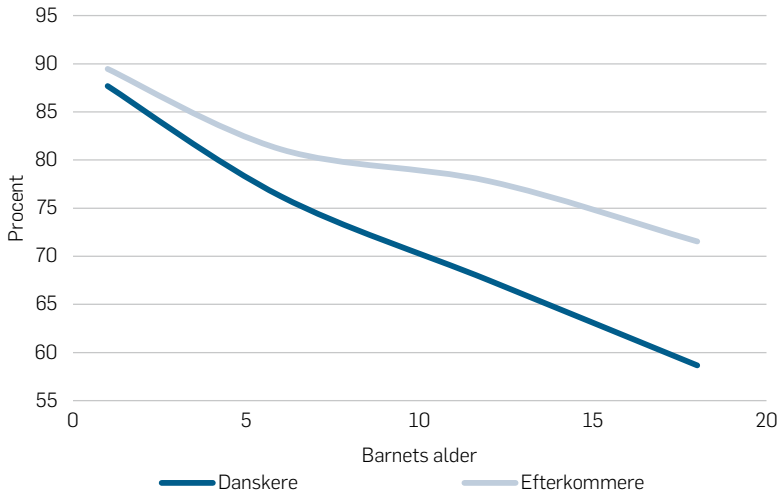

Imidlertid illustrerer figur 4.2 også, at der sammenlignet med årgang 1989 er en større andel af efterkommerbørn fra de senere årgange, som oplever forældres samlivsophør. Som 18-årige er det hhv. 28 pct. af efterkommerne fra årgang 1989, hvor forældrene ikke bor sammen, mens det gælder for 33 pct. af efterkommerne fra årgang 1993. Disse tal peger på, at det er blevet mere almindeligt, at efterkommerbørn oplever forældres samlivsophør, end det var tidligere. Senere i kapitlet undersøger vi, om det afspejler en generel normændring i forhold til samlivsophør, ændringer i socioøkonomiske baggrundsvariable, og/eller at det er bestemte efterkommergrupper, hvor forældrene i stigende grad går fra hinanden.

På trods af den faldende tendens mellem årgangene i andelen af efterkommerbørn med samboende forældre bor væsentligt flere efterkommerbørns forældre fortsat sammen, når børnene er 6, 12 og 18 år i forhold til, hvad tilfældet er for majoritetsdanske børns forældre. Dette illustrerer figur 4.3, figur 4.4 og figur 4.5, som viser andelen af majoritetsdanske og efterkommerbørn med samlevende forældre for årgang 1989, 1993 og 1997.

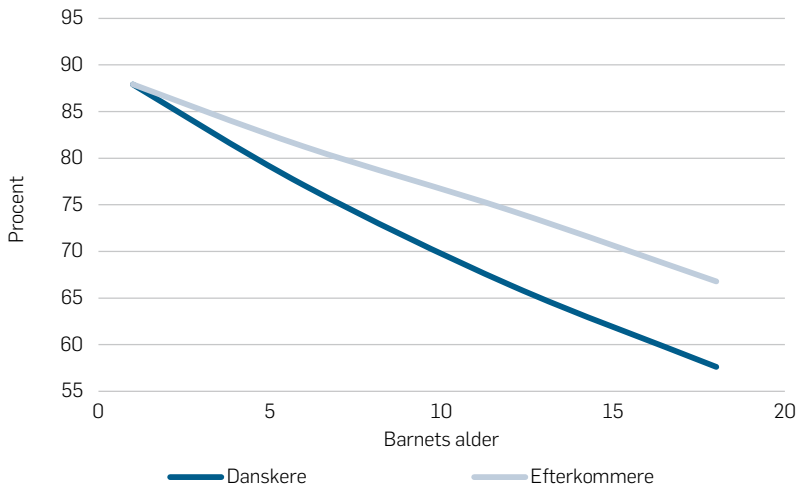
FIGUR 4.3

Andelen af børn fra årgang 1989, hvis forældre bor sammen. Særskilt for alder og for majoritetsdanske børn og efterkommerbørn. Procent.

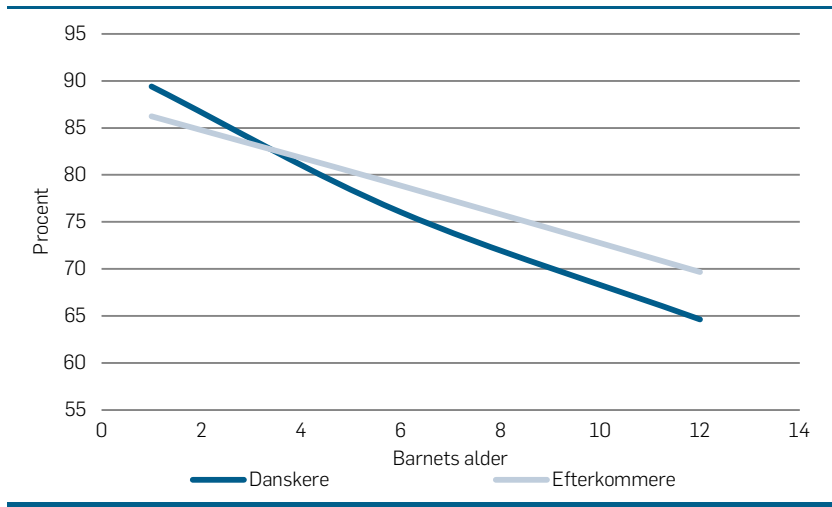
FIGUR 4.4

Andelen af børn fra årgang 1993, hvis forældre bor sammen. Særskilt for alder og for majoritetsdanske børn og efterkommerbørn. Procent.

FIGUR 4.5

Andelen af børn fra 1997, hvis forældre bor sammen. Særskilt for alder og for majoritetsdanske børn og efterkommerbørn. Procent.

Når vi sammenligner børn med dansk baggrund og efterkommerbaggrund, ser vi således, at efterkommernes forældre i højere grad bor sammen i hele barnets opvækst, uanset om vi analyserer udviklingen for årgang 1989, 1993 eller 1997, men at fordelingerne for danskere og efterkommere nærmer sig hinanden over tid (målt på årgange).

BØRNEENS SOCIOØKONOMISKE BAGGRUND

I de følgende analyser ser vi samlet på alle 6 årgange i 2011 i forhold til en række sociale, økonomiske og demografiske variable. Det vil sige, at de yngste børn er 1½ år (årgang 2009), mens de ældste er unge voksne på 21½ år (årgang 1989) ved vores nedslag i 2011.

Vi ved fra anden forskning (Duncan & Brooks-Gunn, 1997), at en opvækst i fattigdom har konsekvenser for børns livschancer. Det samme gør sig gældende i forhold til immaterielle ressourcer som forældrenes uddannelse, som blandt andet også betinger børnenes egne uddannelses- og arbejdsmarkedschancer (Jæger, Munk & Ploug, 2003). Samtidig er det også velbeskrevet i flere undersøgelser, at der er en korrelation mellem ressourcerne i børnenes familier, og om deres forældres

samliv ophører i løbet af børnenes opvækst, idet ressourcetsvage familier oftere ikke er kernefamilier, men derimod pap-/sammensatte familier eller enlige (Garrison & Scott, 2012; McLanahan & Percheski, 2008; Ottosen m.fl., 2010). I de følgende kapitler belyser vi en række af de konsekvenser, forældres parforholdsophør har for etniske minoritetsbørns hverdagsliv i Danmark. Inden vi vil give os i kast med disse forskningsspørgsmål, er det væsentligt at undersøge, om og i hvilket omfang børn med etnisk minoritetsoprindelse, der oplever forældres samlivsoophør gennem opvæksten, adskiller sig fra andre børn med tilsvarende erfaringer. I den forbindelse ser vi på, om efterkommerbørn og -unge i højere grad vokser op med materiel fattigdom målt ved 50 pct. af medianindkomsten, og om deres forældre gennemsnitligt har ringere uddannelsesmæssige ressourcer og/eller en mindre grad af arbejdsmarkedstilknytning.

SOCIOØKONOMISK BAGGRUND

Tidligere undersøgelser har vist, at der er en social skævhed i forhold til, hvilke børn der oplever skilsmisse (Ottosen m.fl., 2010; Garrison & Scott, 2012). Ser vi helt overordnet på dette for vores seks årgange, finder vi et lignende billede. Dette fremgår af tabel 4.2, som viser majoritetsdanske og efterkommerbørns socioøkonomiske baggrundsvARIABLE fordelt på deres familietype i 2011, og tabel 4.3, hvor analyserne begrænses alene til *børn med ikke-samboende forældre*.

Tallene i tabel 4.2 og 4.3 kan udelukkende læses som beskrivelser af børnenes socioøkonomiske situation i 2011 og ikke som årsagssammenhænge. For eksempel er det indlysende, at børn, der bor sammen med en enlig forælder og dermed falder i kategorien ”ikke kernefamilie”, alt andet lige vil opleve en lavere husstandsindkomst i forhold til børn, der bor sammen med begge forældre, som begge har indkomster, hvilket er tilfældet for børn i kernefamiliekategorien. Man kan fx ikke slutte ud fra tabel 4.2, at fattigdom i barndommen forårsager en øget sandsynlighed for forældres parforholdsbrud eller vice versa. Tabel 4.2 viser blot, at en signifikant større andel af de børn fra de seks årgange, som i 2011 lever i kernefamilier, også bor i en familie med en indkomst på over 50 pct. af medianindkomsten (95 pct.) sammenlignet med børn, som ikke bor i kernefamilier (73 pct.). Ser vi alene på de børn, hvis forældre ikke lever sammen, og opdeler dem efter deres status som dansker hhv. efterkommer (tabel 4.3), er der endvidere klare forskelle på, hvor mange materielle ressourcer danske hhv. efterkommerbørn har til rådighed.

TABEL 4.2

Danske børn og efterkommerbørn 1. januar 2011 fordelt efter familietype. Særskilt for socioøkonomiske baggrundsvariable. Årgang 1989, 1993, 1997, 2001, 2005 og 2009. Antal og procent.

		Ikke kernefamilie	Kernefamilie	Total
Familien under 50 pct. af medianindkomst	Antal	20.721	10.561	31.282
	Procent	17	4	8
Mors højeste uddannelse: Grundskole	Antal	31.218	34.750	65.968
	Procent	25	13	17
Fars højeste uddannelse: Grundskole	Antal	30.541	40.627	71.168
	Procent	24	15	18
Mor modtager kontanthjælp i 2011	Antal	13.041	7.142	20.183
	Procent	10	3	5
Far modtager kontanthjælp i 2011	Antal	7.313	3.184	10.497
	Procent	6	1	3
Mor modtager førtidspension i 2011	Antal	9.189	7.874	17.063
	Procent	7	3	4
Far modtager førtidspension i 2011	Antal	7.637	6.413	14.050
	Procent	6	2	4
Procentgrundlag ¹		124.910	262.940	387.850

Anm.: I alt er 7.793 uoplyste i forhold til indkomst, 18.692 (5 pct.) er uoplyste i forhold til mors uddannelse, 20.461 (17 pct.) er uoplyste i forhold til fars uddannelse, 5.727 (1 pct.) er uoplyste i forhold til mødres arbejdsmarkedstilknøytning, og 17.517 (5 pct.) er uoplyste i forhold til fædres arbejdsmarkedstilknøytning. Der tages højde for de uoplyste kategorier i de rapporterede andele såvel som i Chi²-tests.

Der er anvendt Chi²-tests for uafhængighed, og samtlige fordelinger er signifikant forskellige med p-værdier < 0,0001.

1. Tabellen inkluderer kun danske børn og efterkommerbørn. Indvandrerbørn er ekskluderet (n = 17.938). Ikke-vestlige efterkommere udgør 79 pct. af efterkommergruppen (n = 28.395).

Ser vi på børnenes immaterielle ressourcer målt på, om forældrene højest har opnået en grundskoleuddannelse, viser det sig endvidere, at børn med ikke-samlevende forældre også i højere grad vokser op med forældre med færre uddannelsesmæssige ressourcer. 25 pct. af børn med ikke-samlevende forældre fra de seks årgange har i 2011 en mor med grundskoleuddannelse eller mindre, mens dette kun gør sig gældende for 13 pct. af de børn, hvor forældrene fortsat bor sammen. I forhold til fædrenes uddannelsesniveau er de tilsvarende tal 24 pct. hhv. 15 pct.

Når vi ser på forældrenes arbejdsmarkedstilknøytning, har børn med ikke-samlevende forældre også i højere grad forældre uden for arbejdsmarkedet. 10,44 pct. af mødre har modtaget kontanthjælp i 2011 og 7,36 pct. førtidspension, mens de tilsvarende andele for mødre til børn med samlevende forældre er 3 pct. og 3 pct. Generelt står færre fædre end mødre uden for arbejdsmarkedet, men der er fortsat en klar forskel mellem de ikke-samlevende og de samlevende fædre. Blandt førstnævnte har 6 pct. modtaget kontanthjælp i 2011 og 6 pct. førtids-

pension, mens de tilsvarende tal for samlevende fædre er 1 pct. og 2 pct. Tabel 4.2 viser således som forventet, at børn af ikke-samlevende forældre generelt har en svagere socioøkonomisk baggrund end jævnaldrende, hvor forældrene lever sammen.

I tabel 4.3 begrænser vi analyserne alene til *børn med ikke-samboende forældre* og sammenligner nu børn med dansk oprindelse med efterkommerbørn i forhold til de samme socioøkonomiske parametre. Analyserne viser, at mere end halvdelen af efterkommerbørnene lever i familier med en indkomst på under 50 pct. af medianindkomsten, som er OECD's fattigdomsgrænse, mens kun 14 pct. af de danske børn falder i denne kategori. Der er således en klar forskel mellem efterkommere og danske børn i brudte familiers økonomiske ressourcer. Det er et meget markant resultat, at så mange efterkommerbørn i brudte familier vokser op i fattigdom. Dette resultat kan sammenlignes med, at kun 6 pct. af børn med dansk oprindelse fra de seks årgange i 2011 boede i husstande med en indkomst under 50 pct. af medianindkomsten, mens det gjaldt for hele 31 pct. af efterkommerbørnene, uanset om forældrene bor sammen eller ej (disse fordelinger er ikke rapporteret i tabel 4.3).

Resultaterne, som er præsenteret i tabel 4.3, viser endvidere, at langt flere efterkommerbørn med ikke-samlevende forældre har mødre med ringe uddannelsesmæssige ressourcer, idet 36 pct. af mødrene ikke har en uddannelse ud over grundskolen, mens dette gælder for 24 pct. af de danske børns mødre. I forhold til fædrene ser vi ikke helt det samme billede, da der er tale om andele på hhv. 25 pct. af fædrene til efterkommerbørn og 24 pct. af fædrene til de danske børn. I læsningen af disse tal skal man imidlertid tage højde for den store andel af uoplyste særligt for efterkommerfædrene (36 pct.). Vi må formode, at gruppen af uoplyste til dels udgøres af fædre med lav uddannelse. Ved sammenligningen af danske børn og efterkommerbørn, hvis forældre ikke lever sammen, er det igen relevant at bruge den generelle fordeling for de seks årgange som referencepunkt, når man har fokus på forældrenes uddannelsesressourcer.

16 pct. af danske børn og 35 pct. af efterkommerbørnene fra de seks årgange har mødre, der ikke har uddannelse ud over grundskolen (ikke rapporteret i tabel 4.3). For efterkommerbørnenes del er det således mere et generelt vilkår for en stor del af børnene, at deres mødre ikke er særligt veluddannede, og således ikke noget, der specielt karakteriserer de efterkommerbørn, hvor forældrene ikke lever sammen. I forhold til fædrene er der tale om 18 pct. af de danske børn og 30 pct. af efterkommer-

børnene, der har fædre med grundskole som højeste uddannelse, uagtet om de lever sammen med barnets mor eller ej.

TABEL 4.3

Danske børn og efterkommerbørn med ikke-samlevende forældre 1. januar 2011. Særskilt for socioøkonomiske baggrundsvariable og for danske børn og efterkommerbørn. Årgang 1989, 1993, 1997, 2001, 2005 og 2009. Antal og procent.

		Danskere	Efterkommere	Total
Familien under 50 pct. af medianindkomst	Antal	16.525	4196	20.721
	Procent	14	52	16
Uoplyste	Antal	5,681	554	6.235
	Procent	5	7	5
Mors højeste uddannelse: grundskole	Antal	28.309	2.909	31.218
	Procent	24	36	25
Uoplyste	Antal	8.209	1.578	9.787
	Procent	7	20	8
Fars højeste uddannelse: grundskole	Antal	28.512	2.029	30.541
	Procent	24	25	24
Uoplyste	Antal	17.538	2.923	20.401
	Procent	15	36	16
Mor modtager kontanthjælp i 2011	Antal	10.296	2.745	13.041
	Procent	9	34	10
Mor modtager førtidspension i 2011	Antal	8.318	871	9.189
	Procent	7	11	7
Uoplyste	Antal	5.198	529	5.727
	Procent	4	7	5
Far modtager kontanthjælp i 2011	Antal	6.132	1.181	7.313
	Procent	5	15	6
Far modtager førtidspension i 2011	Antal	6.362	1.275	7.637
	Procent	5	16	6
Uoplyste	Antal	15.253	2.124	17.377
	Procent	13	26	14
Procentgrundlag		116.824	8.086	124.910

Anm.: Ikke-vestlige efterkommere udgør 79 pct. af efterkommergruppen (n = 28.395).

I alt er 7.793 uoplyst i forhold til indkomst, 18.692 (5 pct.) er uoplyst i forhold til mors uddannelse, 20.461 (17 pct.) er uoplyst i forhold til fars uddannelse, 5.727 (1 pct.) er uoplyst i forhold til mødres arbejdsmarkedstilknøytning, og 17.517 (5 pct.) er uoplyst i forhold til fædres arbejdsmarkedstilknøytning. Der tages højde for de uoplyste kategorier i de rapporterede andele såvel som i Chi²-tests.

Der er anvendt Chi²-test for uafhængighed, og samtlige fordelinger er signifikant forskellige med p-værdier < 0,0001.

Den større andel af efterkommerbørn med lavt uddannede fædre, når der ikke tages højde for forældrenes samlivsstatus er udtryk for, at der hyppigere mangler uddannelsesoplysninger om disse efterkommerfædre i registre. Efterkommerbørn har således generelt hyppigere fædre uden anden uddannelse end grundskolen i forhold til danske børn, men det er vanskeligt at afgøre, om efterkommerbørn med ikke-samlevende foræl-

dre i mindre eller højere grad har lavt uddannede fædre pga. den meget store andel af manglende oplysninger.

I forhold til arbejdsmarkedstilknytning har en langt større andel af efterkommerbørn med ikke-samlevende forældre mødre uden for arbejdsmarkedet (34 pct. på kontanthjælp og 11 pct. på førtidspension) i forhold til danske børn med ikke-samlevende forældre (9 pct. på kontanthjælp og 7 pct. på førtidspension). Det vil sige, at op mod halvdelen af efterkommerbørnene med ikke-samlevende forældre har mødre uden for arbejdsmarkedet i 2011. Andelene for mødre til efterkommerbørnene med ikke-samlevende forældre er imidlertid også højere end for efterkommerbørn generelt i de seks årgange, idet 21 pct. her har mødre på kontanthjælp, og 10 pct. har mødre på førtidspension (ikke rapporteret i tabel 4.3).

Ser vi på fædre til børn af ikke-samlevende forældre, har 15 pct. modtaget kontanthjælp, og 16 pct. er på førtidspension i 2011 for efterkommerbørnenes vedkommende, mens det for de danske børns vedkommende gælder 5 pct. både i forhold til kontanthjælp og førtidspension. Igen må der tages forbehold for den store andel af uoplyste (26 pct.). Tallene for fædres arbejdsmarkedstilknytning for efterkommerbørn fra de seks årgange, uagtet deres forældres samlivsstatus, er 9 pct. i forhold til kontanthjælp og 15 pct. på førtidspension. Her er der langt færre uoplyste (8 pct.) (tallene er ikke rapporteret i tabel 4.3).

Sammenligner man danske børn og efterkommerbørn, hvis forældre ikke bor sammen, i forhold til de socioøkonomiske ressourcer, vokser efterkommerbørnene i højere grad op i fattigdom, har forældre med færre uddannelsesmæssige ressourcer og har i højere grad forældre, der står uden for arbejdsmarkedet og modtager overførselsindkomster. Er disse opvækstforhold så et vilkår, der er i særlig høj grad gælder for de efterkommerbørn, hvor forældrene ikke bor sammen, eller er der derimod tale om en generel tendens for efterkommerbørn, målt på de seks årgange? Vores tal tyder på, at fattigdom og mødre og fædre på kontanthjælp er væsentligt mere almindeligt blandt efterkommerbørn, hvis forældre ikke bor sammen, hvorimod forældre med grundskole som højeste uddannelse og forældre, der modtager førtidspension i 2011, ikke er markant mere fremtrædende hos efterkommerbørnene med ikke-samlevende forældre.

SANDSYNLIGHEDEN FOR FORÆLDRES SAMLIVSOPHØR

En række socioøkonomiske og demografiske risikofaktorer er således forbundet med forældres parforholdsophør, og dette er, som nævnt, allerede veldokumenteret i tidligere studier. Ud over socioøkonomiske og demografiske risikofaktorer har en del studier også identificeret karakteristika ved parforholdet, som er afgørende for, om det ophører eller ej. Her er der tale om faktorer som vold i hjemmet, et højt konfliktniveau, utroskab og mangel på tillid og kærlighed i forholdet (Amato, 2010; de Graaf & Kalmijn, 2006; Teachman, 2002). Studier fra USA peger endvidere på, at etnicitet også er en risikofaktor i denne sammenhæng, idet afroamerikanere og latinamerikanere i højere grad vokser op uden begge forældre i en kernefamilie. Imidlertid kan disse resultater om etniske minoriteter ikke overføres direkte til en dansk/europæisk sammenhæng, da der er helt fundamentale forskelle i befolknings sammensætningen og dermed grupperinger af etniske minoriteter i USA og Danmark såvel som i resten af Europa. I forhold til spørgsmålet om sammenhængen mellem etnicitet og sandsynligheden for forældres samlivsophør er dette, som nævnt, ikke særlig velundersøgt i en europæisk sammenhæng. Nedenstående analyser bidrager således med ny viden herom – ikke kun i en dansk sammenhæng, men også i en europæisk.

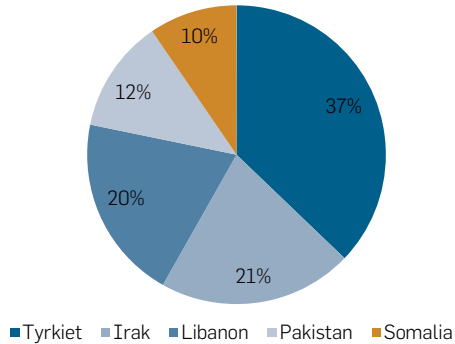
I det følgende undersøger vi for det første, om der generelt er forskel på danske og efterkommerbørns sandsynlighed for, at forældrenes parforhold ophører i løbet af deres barndom (= < 19 år), når vi tager højde for en række socioøkonomiske og demografiske baggrundsvARIABLE (model 1, tabel 4.4). Dernæst undersøger vi tilsvarende udelukkende for ikke-vestlige efterkommerbørn sammenlignet med danske børn (model 2, tabel 4.4), og endelig sammenligner vi danske børn med børn fra de fem største ikke-vestlige efterkommergrupper, som er bosat i Danmark (Tyrkiet, Irak, Libanon, Pakistan og Somalia) (model 3, tabel 4.4). I alle analyser anvender vi oplysninger om årgang 1989 og 1993 (n = 128.668), hvilket også giver os mulighed for at sammenligne over tid.⁷

Per 1. januar 2011 har 5 pct. (n = 5.817) fra de to årgange oprindelse i ikke-vestlige lande, 1 pct. (n = 1.265) har oprindelse i vestlige lande, og de resterende har dansk oprindelse (n = 121.668). Fordelingen af de fem største efterkommergrupper med ikke-vestlig baggrund fremgår af figur 4.6.

7. Indvandrerbørn er fortsat ekskluderet fra vores analyser.

FIGUR 4.6

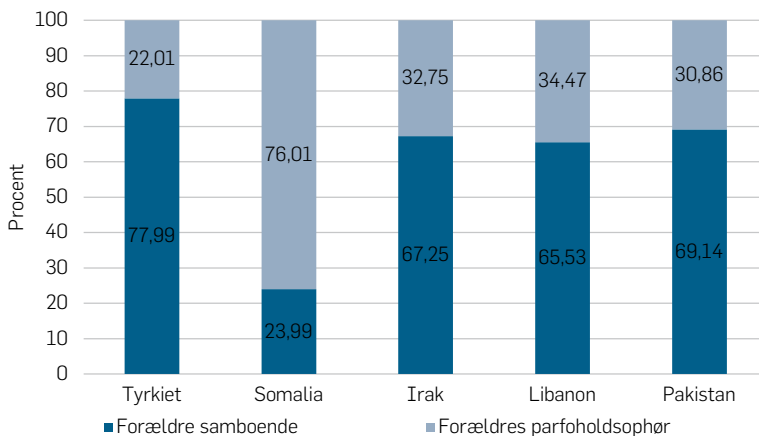
Efterkommere med ikke-vestlig baggrund i årgang 1989 og 1993 i de fem største nationaliteter. 1. januar 2011. Procent.

Som det fremgår af figur 4.7, kan det være relevant at skelne mellem de ikke-vestlige efterkommeres oprindelse, da hyppigheden af forældres samlivsoophør varierer med den nationale baggrund.

FIGUR 4.7

Efterkommere med ikke-vestlig baggrund i årgang 1989 og 1993 i de fem største nationaliteter. 1. januar 2011. Procent.

Ikke-vestlige efterkommere med oprindelse i Somalia har langt oftere forældre, der ikke bor sammen (76 pct.), end de andre grupper, hvor der er tale om andele mellem 22-35 pct.

Med de mere avancerede analyser, som præsenteres i tabel 4.4, ønsker vi at belyse, om der er forskel på efterkommeres og danskeres sandsynlighed for, at forældrene ikke bor sammen, og om størrelsen på en potentiel forskel afhænger af, om man er født i 1989 eller 1993. Fokus er således på betydningen af dansker/efterkommer, status, årgang og interaktionen imellem disse i alle modellerne, mens de resterende variable i model 1-3 indgår som kontrolvariable.

Model 1, tabel 4.4, viser for det første, at er man efterkommer og født i 1989, betyder dette, at man har en 27 pct. større sandsynlighed for, at ens forældre fortsat bor sammen i 2011 i forhold til danske unge fra samme årgang alt andet lige. Denne forskel i sandsynligheden reduceres derimod en smule⁸ for efterkommere født i 1993. Selvom reduktionen ikke er markant, er den dog statistisk signifikant, hvilket peger på, at efterkommerbørn født i 1993 har en lidt lavere sandsynlighed for, at deres forældre fortsat lever sammen, når de er 19 år.

I model 2 i tabel 4.4, hvor vi udelukkende sammenligner *ikke-vestlige efterkommere med danskere*, ser vi, at for de ikke-vestlige efterkommere født i 1989 er sandsynligheden for, at forældrene bor sammen, 32 pct. højere end for danske unge fra samme årgang. Hvis man er ikke-vestlig efterkommer og født i 1993, reduceres denne forskel imidlertid til 30 pct. alt andet lige. Igen ser vi et fald over tid i forhold til efterkommernes sandsynlighed for, at forældrene fortsat lever sammen, og den procentpointmæssige forskel over tid er noget større i analyserne af ikke-vestlige efterkommere sammenlignet med i model 1, hvor vi generelt så på alle efterkommere fra årgang 1989 og 1993.

8. Når man skal fortolke interaktionseffekten efterkommer*1993-årgang, kan dette ikke gøres uafhængigt af hovedeffekterne, og dermed bliver effekten $(0,273 + 0,0336 - 0,0373 = 0,2673)$. Da der er tale om interaktion mellem såkaldte dummyvariable, er effekterne udtryk for forskelle i interceptet for de fire forskellige grupper, der fremkommer ved kombinationerne af kategorierne efterkommer/dansker og årgang 1989/1993.

TABEL 4.4

Sandsynligheden for, at forældrene bor sammen (kernefamilie), når barnet er 19 år. Danskere og efterkommere i årgang 1989 og 1993. Lineære sandsynlighedsmodeller.

	Model 1 (Danskere vs efterkommere)	Model 2 (Danskere vs ikke-vestlige efterkommere)	Model 3 (Danskere vs de 5 største ikke-vestlige efterkommerunge)
Efterkommer (ref.: Dansk)	0,273 *** (26,53)	0,324 *** (30,35)	
1993 årgang (ref.: 1989)	0,0336 *** (10,17)	0,0334 *** (10,11)	0,0330 *** (10,00)
Efterkommer*1993-årgang	-0,0373 ** (-2,85)	-0,062 *** (-4,49)	
Dreng	0,005 53 (-1,74)	-0,00523 (-1,64)	-0,00486 (-1,52)
Familie lever under 50 pct. af medianindkomsten i 2011	-0,191 *** (-33,93)	-0,192 *** (-33,81)	-0,187 *** (-33,45)
Flytning mindst hvert andet år	-0,383 *** (-83,02)	-0,381 *** (-82,15)	-0,380 *** (-82,25)
Mors uddannelse > grundskole	0,0750 *** (19,75)	0,0798 *** (20,88)	0,0846 *** (22,08)
Far har modtaget kontanthjælp i 2011	-0,281 *** (-35,93)	-0,286 *** (-36,73)	-0,273 *** (-35,29)
Oprindelsesland (ref: Danmark)			
Tyrkiet			0,386 *** (26,42)
Somalia			-0,033 (-0,96)
Irak			0,328 *** (15,92)
Libanon			0,275 *** (11,41)
Pakistan			0,351 *** (12,18)
Tyrkiet*1993-årgang			-0,0453 * (-2,27)
Somalia*1993-årgang			-0,0024 (-0,05)
Irak*1993-årgang			-0,011 (-0,39)
Libanon*1993-årgang			0,00257 (0,08)
Pakistan*1993-årgang			-0,00219 (-0,05)
Konstant	0,444 *** (106,45)	0,440 *** (105,12)	0,436 *** (103,94)
N	92.413	91.446	91.436
R ²	0,0694	0,0710	0,0727

Anm.: Der anvendes robuste standardfejl, og t-statistikken er rapporteret i parenteser. * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001. For model 3 er der lavet en Wald-test i forhold til, om interaktionsleddene samlet set er forskellig fra 0: F(5, 91419) = 1,05 og p-værdi = 0,3837.

I model 3 har vi begrænset vores analyser til *de fem største ikke-vestlige efterkommergrupper*. Resultaterne viser for det første, at sammenlignet med danskere født i 1989 har tyrkiske efterkommere født i samme årgang 38,6 pct. større sandsynlighed for, at deres forældre fortsat lever sammen i 2011. For irakere er det en 33 pct. højere sandsynlighed, for libanesere en 28 pct. højere sandsynlighed, for pakistanere en 35 pct. højere sandsynlighed, mens somalierne, som forventet (jf. figur 4.7), har en 3 pct. lavere sandsynlighed end danskerne for, at deres forældre fortsat bor sammen. Analyserer vi, om der er forskel i sandsynligheden for, at ens forældre lever sammen for de forskellige oprindelsesnationaliteter over tid sammenlignet med danske unge, er der indikationer på, at der er forskel på de forskellige efterkommergruppers sandsynlighed.

Særligt for den tyrkiske gruppe af efterkommere peger vores analyser i retningen af, at der sker en ændring i denne forældregruppes tilbøjelighed til at blive skilt over tid. Dette stemmer godt overens med andre undersøgelser, der blandt andet har vist, at særligt tyrkiske kvinders uddannelsesniveau også rykker sig markant i perioden 1990-2001 (Jakobsen & Liversage, 2010, s. 98), dvs. i en periode, som også vores analyser dækker. Imidlertid er det vigtigt at pointere, at såkaldte interaktionsled i model 3 samlet set ikke bidrager signifikant til modellen, hvilket betyder, at vi ikke kan afvise, at effekten af at have de forskellige nationaliteter er den samme, uanset om man er født i 1989 eller 1993, når vi ser på de fem største ikke-vestlige indvandrergrupper.

HVOR BOR BØRNENE EFTER FORÆLDRES SAMLIVSOPHØR?

Ifølge nogle kilder ses det i visse *ikke-vestlige* lande, at børnene efter en skilsmisse får ophold hos faren eller dennes familie (jf. kapitel 7), mens børn i Danmark fortrinsvis har bopæl hos moren, når forældrene ikke bor sammen. Spørgsmålet er, om en sådan praksis spiller en rolle i den danske kontekst, dvs. om de ikke-vestlige efterkommerbørn i højere grad bor hos deres fædre end de danske børn? Af tabel 4.5 fremgår det, at der tværtimod er en større andel af de ikke-vestlige efterkommere, der har bopæl hos mødrene i forhold til danske børn, hvis forældre ikke bor sammen.

84 pct. af de ikke-vestlige efterkommerbørn har bopæl hos deres mor, mens dette gælder for 77 pct. af de danske børn. Ser vi på efterkommerbørn med vestlig baggrund (ikke rapporteret i tabel), er andelen,

der bor hos deres mødre, 82 pct. og dermed også højere end for de danske børn. De kvalitative analyser, som præsenteres i senere kapitler om børnenes bopæl og samværsordninger, belyser baggrunden for tallene i tabel 4.5, og hvilke årsager der ligger til grund for, at flere ikke-vestlige efterkommerbørn bor hos deres mødre.

TABEL 4.5

Børn og unge med ikke-samlevende forældre fordelt efter bopæl. Særskilt for danskere og ikke-vestlige efterkommere. 2011, årgang 1993-2009. Antal og procent.

		Bor hos mor	Bor hos far	Andet	Total
Danskere	Antal	69.059	11.773	9.309	90.141
	Procent	77	13	10	
Ikke-vestlige efterkom- mere	Antal	4.827	427	499	5.753
	Procent	84	7	9	
total		73.886	12.200	9.808	95.894

Anm.: Fordelingerne er signifikant afhængige $\text{Chi}^2(2) = 186,91$, og $p < 0,0001$.

Kategorien "Andet" dækker over børn, som har en anden folkeregisteradresse end mor eller far, eller hvor der mangler oplysninger om folkeregisteradressen. Det vil sige, at unge, der er flyttet hjemmefra, er anbragt uden for hjemmet eller lign. falder i denne kategori.

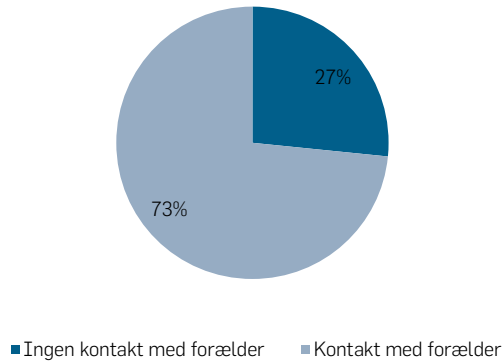
Kilde: Registerdata.

Fra anden runde af SFI's spørgeskemaundersøgelse "Børn og unge i Danmark" har vi endvidere information om, hvor mange af børnene fra årgang 1993-2009 med ikke-samboende forældre ($n = 1.872$)⁹, der i 2011 *ikke* har kontakt med den forælder, de ikke bor sammen med. Fordelingerne fremgår af figur 4.8 og 4.9.

9. Heraf er 44 børn/unge indvandrere og 52 efterkommere. I opgørelserne i figur 4.8, figur 4.9 og i tabel 4.8 er indvandrerbørnene ikke inkluderet.

FIGUR 4.8

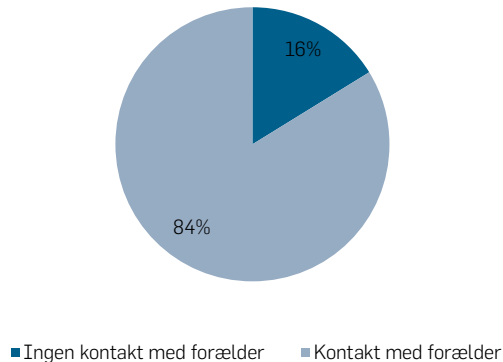
Efterkommerbørn fordelt efter, om de har, hhv. ikke har kontakt med den ikke-samboende forælder. Procent.

Kilde: Survey-data fra Børn og unge i Danmark, årgang 1993-2009.

FIGUR 4.9

Danske børn fordelt efter, om de har hhv. ikke har kontakt med den ikke-samboende forælder. Procent.

Kilde: Survey-data fra Børn og unge i Danmark, årgang 1993-2009.

For efterkommernes vedkommende ($n = 79$) gælder det for 27 pct. af børnene og de unge, at de ikke har kontakt til den ikke-samboende forælder, mens det for danske børn og unges vedkommende ($n = 1.749$) er

en noget mindre andel, 16 pct. Disse tal kunne således tyde på, at væsentligt flere efterkommere ikke har kontakt til samværsforælder. Om dette er et resultat af forældrenes samlivsbrud, kan ikke endeligt afgøres på baggrund af de foreliggende tal, men tallene understøtter alt andet lige en sådan hypotese. I kapitel 10 vender vi tilbage til disse data og giver en oversigt over, hvor ofte hhv. danske og efterkommerbørn har kontakt med den forælder, de ikke bor sammen med.

OPSAMLING

I dette kapitel har vi beskrevet følgende forskelle mellem danske og efterkommerbørn, der oplever forældres samlivsoophør i løbet af barndommen:

- Efterkommerbørn oplever i mindre grad end danske børn forældres samlivsoophør i løbet af deres opvækst.
- Den sociale baggrund for børn med ikke-samboende forældre varierer i nogle henseender, afhængigt af om barnet er dansker eller efterkommer. Erfaringer med fattigdom og forældre på kontanthjælp er væsentligt mere udbredt for efterkommerbørn end danske børn, hvor forældrene ikke bor sammen, hvorimod forældre med grundskole som højeste uddannelse, og forældre, der modtager førtidspension i 2011, ikke er markant mere fremtrædende hos efterkommerbørnene. Det er i denne sammenhæng vigtigt at pointere, at efterkommerbørn som udgangspunkt har en svagere socioøkonomisk baggrund end danske børn, uanset om forældrene bor sammen eller ej.
- Efterkommerbørn har alt andet lige en markant mindre sandsynlighed for at opleve forældres parforholdsoophør i løbet af deres opvækst sammenlignet med danske børn. Der er en ganske lille, men statistisk signifikant forskel i sandsynligheden for at opleve forældres samlivsoophør for efterkommerbørn født i 1989 og 1993. Sandsynligheden er 0,37 procentpoint højere for efterkommerbørnene født i 1993. Der er altså indikationer på, at efterkommerbørn i stigende omfang oplever forældres samlivsoophør.
- Begrænses analyserne til ikke-vestlige efterkommerbørn, finder vi, at forskellen i sandsynligheden for at opleve forældres samlivsoophør for denne gruppe også er markant mindre end for danske børn. Her

viser analyserne dog mere klart, at ikke-vestlige efterkommere født i 1993 har en øget sandsynlighed for at opleve forældres samlivsophør sammenlignet med efterkommere født i 1989. Det tyder således på en norm- og/eller adfærdsændring i denne henseende over tid.

- Analyseres de fem største ikke-vestlige efterkommergrupper, finder vi store forskelle mellem grupperne i forhold til deres sandsynlighed for forældres parforholdsophør. Alle de fem efterkommergrupper med undtagelse af somalierne har en væsentlig højere sandsynlighed end danskerne for, at deres forældre fortsat lever sammen, når børnene er 19 år. Somalierne har derimod en lidt lavere sandsynlighed end danskerne. I forhold til om der er ændringer over tid inden for de fem største efterkommergrupper, er der indikationer på, at der er forskelle mellem grupperne over tid. Disse forskelle er imidlertid ikke statistisk signifikante.
- Bor forældrene ikke sammen, bor ikke-vestlige efterkommerbørn hyppigere sammen med moren end danske børn, endvidere har færre ikke-vestlige efterkommerbørn kontakt med den forælder, de ikke bor sammen med.

INDEN FOR I FAMILIERNE: DE ÆGTESKABER, DER GÅR ITU

INDLEDNING

Dette kapitel handler om de ægteskaber, vores interviewpersoner fortalte om. Det drejer sig dermed om ægteskaber (eller i enkelte tilfælde ugifte samlivsforhold), der sidenhen gik itu og endte i skilsmisse. I kapitlet ser vi dels på indgåelsen af disse ægteskaber, dels på, hvilket samliv der var forud for ægteskabets opløsning. For at demonstrere bredden og samtidig få en dybere forståelse af individuelle forløb frem imod en skilsmisse har vi udvalgt ni cases fra vores samlede materiale – cases, der repræsenterer nogle af de ”mindst”, de ”mellem” og de ”mest” belastede ægteskaber, sammenlignet med undersøgelsens materiale som helhed. Vores vurdering af, hvor belastede ægteskaberne var, handler om, i hvor høj grad de var præget af konflikter og andre former for udfordringer.

De ni cases bygger på interview med syv mødre og to fædre. Som afsæt præsenterer vi nedenfor korte profiler over, hvordan de ni ægteskaber blev indgået og efterfølgende udviklede sig. Dernæst diskuterer vi forskellige forhold omkring ægteskaberne, primært med afsæt i disse ni familiehistorier.

NI ÆGTESKABSPROFILER

Tre eksempler på nogle af de ”mindst belastede” ægteskaber, der efterfølgende gik i stykker, er følgende:

- *Huma* er midt i 30'erne. Med sine forældre flygtede hun til Danmark som lille. Som 18-årig mødte hun en mand på en ferie i oprindelseslandet og blev forlovet. Forlovelsen skyldtes i høj grad, at Humas mor pressede kraftigt på for at få Huma til at vælge sig en ægtefælle. Ikke fordi moren ønskede, at Huma skulle gifte sig med en bestemt person, men fordi moren mente, at Huma havde nået en alder, hvor det var på tide for hende at blive gift. Brylluppet stod 2 år senere, og parret fik efterfølgende tre børn. I starten gik ægteskabet godt, men siden ændrede manden sig, og Huma fik konstant at vide, at hun ikke var en god hustru. Det viste sig også, at manden havde fundet en anden, og han valgte at forlade Huma efter 12 års samliv. Huma har en mellemlang uddannelse og er i arbejde.
- *Ekin* er først i 30'erne og blev som 18-årig arrangeret gift med en slægtning, bosat i Danmark, hvis forældre var indvandrere. Hun havde da gået i skole i 5 år. I starten af ægteskabet havde manden ufaglært arbejde, og Ekin gik hjemme og passede deres lille barn. Da barnet blev større, ville Ekin ændre på sit liv, men oplevede her, at hun ikke kunne få lov til at udvikle sig, og at hun og manden ikke passede godt sammen længere. Da hun var midt i 20'erne, valgte hun derfor at forlade sin mand – ikke fordi han ”gjorde forkerte ting”, som hun udtrykte det, men først og fremmest, fordi de var ”for forskellige”. Ekin har ikke uddannet sig i Danmark og er i jobtilskud.
- *Hakan* er sidst i 30'erne og er født i Danmark af indvandrede forældre. Da han var midt i 20'erne, giftede han sig med en kvinde fra forældrenes oprindelsesland. Ægteskabet var delvist arrangeret og accepteret af ham. Parret havde problemer fra starten, blandt andet i forhold til, hvor meget de skulle være sammen med hustruens familie, når de var i oprindelseslandet på ferie. De fik to børn sammen, men ægteskabet fungerede ikke godt, og der var mange skænderier. Efter 10 års samliv var de ved at flytte fra hinanden, men på grund af pres fra begge deres familier valgte de at give forholdet en chance

mere og fik et tredje barn. 4 år senere valgte de dog helt at flytte fra hinanden. Hakan har en kortere uddannelse og er i beskæftigelse.

Næste afsnit rummer tre eksempler på ægteskaber, vi kategoriserer som hørende til den ”mellemst belastede” kategori.

- *Latifa*, der er midt i 40'erne, afbrød en universitetsuddannelse i sit hjemland, da hun – 20 år gammel – blev familiesammenført med sin søster, der var kommet til Danmark som flygtning. 5 år senere mødte hun en mand fra sit oprindelsesland, der var på besøg i Danmark, og de forelskede sig. Efter et år blev de gift. Under ægteskabet begyndte Latifas mand at drikke, han ønskede ikke at hjælpe til i hjemmet og engagerede sig heller ikke i omsorgen for parrets to børn. Han rejste også ofte til udlandet i længere tid, og Latifa havde her mistanke om, at han var hende utro. Efter ca. 10 år førte disse forhold til, at Latifa tog initiativ til en skilsmisse. Latifa har taget en kortere uddannelse i Danmark og er i beskæftigelse.
- *Kayoosh* (33 år) var i gang med en læreruddannelse, da hun via sit netværk blev gift med en mand bosat i Danmark. Hun ankom hertil som 21-årig, blandt andet fordi hun anså Danmark for at være et mere sikkert land end hendes eget, hvor der var krig. Hun fik sit første barn knap et år efter ankomsten og var snart gravid med nummer to. I starten var hendes mand sød imod hende, men han begyndte i stigende grad at opføre sig underligt. Dette kulminerede, da han blev indlagt på psykiatrisk hospital og fik diagnosen ”skizofren”. I de følgende år havde Kayoosh en hård tid med to små børn, som hun var alene med, da manden var indlagt. Hun talte ikke dansk, forstod ikke systemet og havde – som familiesammenført – ingen slægtninge, der kunne hjælpe hende. 5 år efter ankomsten til Danmark valgte Kayoosh at lade sig skille, fordi hendes mands sygdom belastede hende meget, og fordi der ikke var udsigt til, at han ville få det bedre. Hun er i dag på kontanthjælp.
- *Asli* (47 år) er vokset op i en fattig familie. Da hun var sidst i 20'erne, mødte hun en mand, der var på ferie. Han havde selv baggrund i et andet ikke-vestligt land, men var bosat i Danmark efter tidligere at have været gift med en dansk kvinde. Over et par år kurtiserede han Asli via både feriebesøg og telefonopkald, og til sidst accepterede hun hans frieri og flyttede til Danmark, uanset at hendes forældre ikke var

meget for ideen. I Danmark gik deres forhold først fint, men efter at parret fik to børn, begyndte ægteskabet at gå skævt, og Asli oplevede, at manden ikke hjalp til i hjemmet, at han i stigende grad behandlede hende dårligt, og hun opdagede også, at han var hende utro. Aslis mand udnyttede også hendes ringe kendskab til dansk til at låne penge i hendes navn. Efter 12 års ægteskab valgte Asli at forlade ham. Hun står i dag uden for arbejdsmarkedet på grund af omfattende helbredsproblemer og begrænsede danskundskaber.

Endelig er her tre eksempler på ægteskaber fra den ”mest belastede” del af undersøgelsens materiale.

- *Hatice* (36 år) kom til Danmark som 16-årig, da hun blev gift med en mand, hun aldrig havde mødt. Hun havde da gået i skole i 5 år. Hatice flyttede ind sammen med sin mand og sin svigermor, der var indvandret til Danmark med sin mand, der siden var død. Hatice blev dels forhindret i at gå til danskundervisning, dels skulle hun lave alt husarbejde. Hatice blev også ofte slået af sin mand – undertiden fordi hans mor opfordrede ham hertil. Hatice opdagede endvidere, at hendes mand allerede fra før deres bryllup havde et forhold til en dansk kvinde, som han også havde et barn med. Efter 6 års ægteskab, og med to små børn, valgte Hatice at forlade ægteskabet. Hun har i dag rengøringsarbejde.
- *Delisha* er midt i 30'erne. Hun flygtede til Danmark som 20-årig sammen med sine forældre. Her blev hun, af sin far, presset til ægteskab med en slægtning, som fra starten af deres ægteskab var voldelig imod hende. Ægtemanden truede endvidere med at dræbe enten Delisha eller hendes familie i Danmark, hvis hun fx søgte læge eller anden hjælp hos de danske myndigheder. Parret fik to børn, som manden undertiden også var voldelig imod. Efter godt 10 års ægteskab samlede Delisha mod til – med sine to børn – at forlade hjemmet, da hun på dette tidspunkt havde lært om muligheden for at tage på krisecenter. Den kendte hun ikke til i sine første år i Danmark. Delisha har ingen uddannelse, hverken fra sit oprindelsesland eller fra Danmark, men har gået på sprogskole.
- *Khalil* (51 år) har 3 års skolegang fra sit hjemland. Som ung voksen sad han flere gange i fængsel her, hvorefter han i 1980'erne flygtede til Danmark. Han elskede en nabopige i sin hjemby, men uanset det-

te blev han af sin familie presset til at gifte sig med en kusine. Dette medførte, at nabopigen tog livet af sig. Khalil ønskede efterfølgende at blive skilt fra sin slægtning, men planen blev ikke til noget, da hun hurtigt var blevet gravid med deres første barn. Efterfølgende fik parret fem børn, hvoraf tre er handicappede. Der kom aldrig varme følelser imellem Khalil og hans kone, og på mange måder havde de det ikke godt sammen. Efter 13 års ægteskab tog Khalils kone initiativ til skilsmisse. Khalil har i flere år stået uden for arbejdsmarkedet.

Som det fremgår af disse ni korte cases, er der store forskelle imellem de ægteskaber, der er gået forud for denne undersøgelses familiebrud – det drejer sig om fx forskelle i indvandringsbaggrund, i familiehistorie, i uddannelsesniveau og i graden af individuel selvbestemmelse i indgåelsen af ens ægteskab. Men profilerne viser også, at der er nogle bestemte forhold, der – i varierende grad – har præget disse familier. Centralt står følgende tre forhold:

For det første har patriarkalske familieformer og -normer i mange tilfælde betydning. Det drejer sig fx om, at betydningerne af familierelationer, praksisser omkring ægteskabers indgåelse og kønsroller i familierne ofte har stor indflydelse såvel før som efter, at par gifter sig. For det andet drejer det sig om selve migrationen, der blandt andet resulterer i, at nogle sociale processer udspiller sig over store afstande og også er med til at forme, hvilke ressourcer hver af de to ægtefæller kan trække på. I forlængelse heraf handler det, for det tredje, om ægtefællernes position i det danske samfund. Dels ses her ofte, at de undersøgte familier har begrænsede ressourcer at trække på. Dels har en del ægteskaber været præget af, at den ene ægtefælle har stået i et afhængighedsforhold til den anden. Disse tre forholds betydning fremgår også i den internationale litteratur på området (se kapitel 2) og uddybes yderligere nedenfor.

PATRIARKALSKE FAMILIEFORMER OG ÆGTESKABERNES INDGÅELSE

De patriarkalske familieformers betydning fremgår klart såvel af de ni profiler, som af hele undersøgelsens materiale. Det fremgår fx generelt, at ægteskab i informanternes liv har spillet en helt anden – og langt mere central – rolle, end tilfældet ofte er blandt majoritetsdanskere. Dette

handler både om, at ægteskab i mange tilfælde har været en nødvendighed i livet, man kun har haft ringe mulighed for at vælge fra, og at man heller ikke altid har haft den store indflydelse på selv at forme det. Dette skyldes blandt andet, at mange kvinder i deres oprindelseslande ikke ville have et selvstændigt forsørgelsesgrundlag uden en ægtemand, da de i langt mindre omfang end i Danmark er på arbejdsmarkedet.

Ægteskabets store betydning udspringer også af mere restriktive normer omkring seksualitet (i særdeleshed, når man sammenligner med situationen i et skandinavisk land som Danmark). Sociale så vel som religiøse normer foreskriver, at seksuelt samkvem kun må finde sted inden for ægteskabets rammer. Dette er baggrunden for, at alderen for indgåelse af ægteskab ofte er lav blandt etniske minoritetspar. Denne tidlige alder for ægteskab skal også ses i sammenhæng med, at det (i hvert fald i en del miljøer i oprindelseslandene) ikke er muligt for unge, ugifte kvinder at flytte hjemmefra.

Som et element i familiemønstre i mange af de etniske minoriteters oprindelseslande hører også, at de bredere familienetværk har stor betydning og ofte deltager aktivt i beslutninger om ægteskab og skilsmisse: Dels er forældregenerationen ofte med til at arrangere ægteskaberne for deres sønner eller døtre. Dels kan det fx være skamfuldt for nogle forældre, hvis deres (voksne) børns ægteskaber ikke holder og i stedet ender i skilsmisse.

Et andet sted, hvor familierelationer har betydning, er i forhold til selve partnervalget. Ægteskaber imellem slægtninge er mere almindelige i nogle af de etniske minoriteters oprindelseslande, end tilfældet er i Skandinavien (Schmidt & Jakobsen, 2004; Suren, Grjibovski & Stoltenberg, 2007). Blandt de ovenstående ni cases, var tre personer – Ekin, Delisha og Khalil – således blevet gift med slægtninge.

Et eksempel på en beskrivelse af processen omkring indgåelse af sådanne arrangerede ægteskaber kommer fra netop Ekin. På spørgsmålet om, hvordan hun blev gift, svarer hun følgende:

Ekin: Vi er i familie. Min mor og hans far er fætter og kusine med hinanden.

Interviewer: Aftalte de giftermålet?

Ekin: Altså, jeg var 18 år. Jeg tror ikke, jeg kunne vælge dengang. De spurgte mig bare, og så sagde jeg: ”Okay, det er i orden”.

Sådanne kortfattede fortællinger om indgåelsen af ægteskabet forekommer ganske hyppigt i undersøgelsens materiale.

Også hovedparten af de interviewede mænd fortalte, at deres ægteskab var kommet i stand ved familiens mellemkomst. For eksempel fortalte Hakan, som er født og opvokset i Danmark, følgende om, hvordan han og hans (eks)kone blev et par, og beskriver her, at indgåelsen af et arrangeret ægteskab var både forventet og fornuftigt.

Altså, jeg har noget familie gennem min mor, og de kendte [ægtefællen]. Så det var lidt arrangeret, kan man sige ... Den form har bare været almindelig i vores kultur, og der har man så også mulighed for at undersøge, hvem den anden er, i forhold til familiemæssig baggrund og sådan noget, så det bliver der ligesom set lidt mere grundigt til. Jeg ved ikke, om der er fordele eller ulemper – det er der sikkert ved begge dele. Det har bare været en af måderne at blive gift på ... Det er ikke sådan, at jeg blev det påtvunget. Jeg kunne godt have sagt nej. Der var også nogle andre, som familien fandt, som jeg sagde nej til.

Selvom et arrangeret ægteskab går ud på, at fx forældre finder et ”godt match” til deres børn, kan de store afstande involveret i et transnationalt ægteskab medføre, at beslutninger om ægteskab bliver indgået på et begrænset vidensgrundlag (Charsley og Liversage, 2013). Enkelte af de – nu fraskilte – ægtefæller i denne undersøgelse havde dog mødt hinanden i Danmark. Her hørte vi om par, der i højere grad var indgået i ægteskab på eget initiativ, og med en længere periode af forudgående bekendtskab, selvom normer om betydningen af ægteskab (frem for fx ugift samskab) også fremgår her.

Et eksempel herpå er Latifa. Som voksen blev hun familiesammenført til Danmark, hvor hendes søster havde ophold. Om sin indgåelse af ægteskab, da hun havde boet ca. 7 år i Danmark, fortæller hun følgende:

Interviewer: Hvordan blev det jer to? Var der nogen, som bestemte det?

Latifa: Nej, nej. Det var kun os to ... Vi var virkelig bare [glade] for hinanden ... Han var også fra [samme oprindelsesland, og ...] har haft sin familie her. Hans mor var gift med en anden mand, som arbejdede her, og så kom han på besøg, og så fandt vi hinan-

den. Og vi blev bare forelsket, og så skulle vi giftes, ikke? Og i vores kultur må vi fx ikke et-eller-andet, før man bliver gift. Vi må ikke lave noget frækt [griner] ... Efter et år, så blev vi gift.

Endelig hørte vi om enkelte tilfælde, hvor ægteskaber blev beskrevet som resultater af tvang, hvilket i sig selv skabte et meget dårligt grundlag for det efterfølgende ægteskabelige samliv. En fortælling om at blive presset ind i et ægteskab imod sin vilje – og dermed også om familiens store betydning, som gjorde, at ægteskabet alligevel kom i stand – kommer fra manden Khalil. I slutningen af 1980'erne var han en ung mand, der – efter at have været politisk aktiv og flere gange været fængslet – flygtede til Danmark sammen med sine forældre. Her fik hele familien politisk asyl. Da Khalils farbror efterfølgende blev alvorligt syg i oprindelseslandet, tog Khalil og hans far på sygebesøg, og det følgende udspillede sig:

Min onkel sagde til min far: ”Jeg skal sige noget til dig. Min datter skal giftes med din søn”. Jeg sidder ved siden af, da han sagde det, og jeg sagde: ”okay, okay, okay ... rolig. Jeg håber, at du ikke dør. Du bliver rask igen”. Han siger: ”Nej, Khalil – du skal gifte dig med min datter, når jeg dør”. Jeg sagde ”okay, okay”. Jeg troede bare, det var snak – men han døde 4 dage efter ... Efter 3 måneder, så kom min far og sagde: ”Khalil, kan du huske, hvad din onkel sagde?”. Jeg sagde: ”Hvad siger du?” ”Han sagde, du skal gifte dig med hans datter”. Jeg sagde ”hvad snakker du om? Jeg elsker hende ikke – vi er i samme familie. Jeg elsker min nabo” ... Jeg havde en nabo i [hjemlandet]. Vi gik sammen og gik i skole sammen ... Så sagde min far: ”Du skal, du skal, du skal!” Bagefter sagde jeg ”okay”. Jeg tænker, at hvis én siger noget, man skal gøre, inden han dør, så skal man gøre det.

På baggrund af disse omstændigheder giftede Khalil sig med sin kusine, men med den plan, at han kort efter ville lade sig skille fra hende. Hans ægteskab førte dog til, at hans ungdoms kærlighed fra hjembyen begik selvmord. Da hans hustru endvidere kort efter brylluppet blev gravid, følte han sig ude af stand til at bryde deres ægteskab, hvorfor de først – på konens initiativ – blev skilt efter et årelagt og kærlighedsløst ægteskab, hvor de sammen havde fået fem børn.

MIGRATIONENS INDFLYDELSE PÅ DYNAMIKKER I DE DANNEDE ÆGTEPAR

Et aspekt, der er vigtigt for at forstå dynamikkerne i de familier, denne undersøgelse fokuserer på, handler om migration og transnationale bevægelser. En drivkraft her er den store globale ulighed, hvor Danmark er placeret som en del af et rigt Europa, der kan ses som både attraktivt og også meget vanskeligt at få adgang til. Her kan ægteskab være den eneste "entrance ticket to the well-guarded prosperity club of the Western world" (Beck & Beck-Gernsheim, 2013, s. 5). I en global sammenhæng kan Danmark også være attraktivt som et sted, hvor man forventer at opleve en høj grad af tryghed. Det ses fx i Kayooshs fortælling om at acceptere et ægteskabstilbud, blandt andet fordi der ikke er krig i Danmark. Noget tilsvarende er også beskrevet for ægteskaber imellem tami-ler, hvor friere bosat i Europa (også) er attraktive, fordi de frembyder en mulighed for at forlade et Sri Lanka, hvor der i årtier har været væbnet konflikt (Sidarthan & van Hear, 2012).

I et mindretal af de – nu brudte – ægteskaber, der indgår i denne undersøgelse, var parterne bosat i det samme land, da beslutningen om ægteskab blev truffet. Vi så dette i ægteskaberne imellem en majoritetsdansk partner og en person med etnisk minoritetsbaggrund. Uanset at der i dag er et stigende antal etniske minoritetspar, hvor begge parter er bosat i Danmark, når de møder hinanden, og som efterfølgende vælger at gifte sig (Schmidt m.fl., 2009), havde vi ikke eksempler på sådanne par i undersøgelsens kvalitative interviewmateriale.

I andre tilfælde havde par mødt hinanden uden for Danmark grænser og var siden ankommet til Danmark som flygtninge, måske flere år efter at de var blevet gift. I flertallet af denne undersøgelses familier indgik der dog migration i forbindelse med ægteskabets indgåelse. Som i fx Hakans og Hatices tilfælde kunne det dreje sig om herboende mænd, der giftede sig med kvinder bosat i forældrenes oprindelsesland. Det kunne også dreje sig om kvinder, opvokset i Danmark, der – som Huma – fik familiesammenført en mand. Endelig blev en del ægteskaber indgået imellem personer, der var kommet til Danmark som voksne (de kunne være kommet som flygtninge eller være blevet skilt fra et første ægteskab i Danmark), og som siden fik familiesammenført en partner hertil. Noget sådant er fx Khalil og Asli eksempler på (se også fordeling af forskellige former for ægteskaber blandt etniske minoriteter i Danmark, kapitel 1).

De forskellige konstellationer bag ægteskaberne har betydning, fordi de er med til at forme, hvem (om nogen) af de to ægtefæller der fx har deres forældre i Danmark, hvem der er socialiseret i Danmark, hvem der kan tale godt dansk, og hvem der fx risikerer udvisning af landet i tilfælde af en skilsmisse. Det kan alt sammen være faktorer, der præger såvel selve ægteskabernes forløb som de efterfølgende skilsmisser. Da kvinder som fx Hatice og Kayoosh ankommer til Danmark for at blive gift med herboende mænd, kender de hverken sproget eller det danske samfund og er også rejst fra deres forældre og andre slægtninge. De er derfor begge meget afhængige af deres ægtefæller, hvilket medvirker til, at problemerne i deres ægteskaber når at blive ret alvorlige, før de vælger at søge skilsmisse. Modsat ses, at en kvinde som Huma relativt set har nemmere ved at forlade sin mand, fordi hun har et langt bedre fodfæste i det Danmark, som hun er vokset op i.

Endelig har store afstande som tidligere nævnt også betydning for, hvilken viden man får om en frier. Som det også konstateres i en anden dansk undersøgelse (Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011), medvirkede denne afstand til, at nogle ægtefæller først efter brylluppet opdagede, at deres partner havde et misbrug af alkohol eller hash eller – som i Kayooshs og Aslans tilfælde – havde alvorlige psykiske problemer.

Her kan det nævnes, at en undersøgelse af stofmisbrug blandt etniske minoriteter i Danmark (Rahbek, Hvenegård & Thomsen, 2005) finder, at en familiestrategi i forhold til en mand med misbrugsproblemer kan være at få ham gift med en kvinde, der familiesammenføres fra oprindelseslandet. Familiens håb er, at en hustru – og det medfølgende familieliv – vil kunne få misbrugeren på ret køl. Strategien kan dog i stedet ende med, at kvinden kommer til at leve under vanskelige vilkår og eventuelt vælger at blive skilt.

Endelig hører vi i flere tilfælde om mænd, der viser sig at være i et forhold til andre kvinder på det tidspunkt, hvor de indgår ægteskab med kvinder, som familiesammenføres til Danmark. Dette oplevede fx Hatice. Det rejser spørgsmålet om, hvorfor et ægteskab som dette overhovedet kommer i stand, når manden allerede har en partner. En sandsynlig forklaring skal findes i de patriarkalske familieformer og forældrenes store indflydelse her: Det omtalte ægteskab er muligvis blevet indgået på baggrund af forældrepres for, at en ung mand skulle ”gifte sig rigtigt” (med en kvinde fra den samme etniske gruppe) frem for at have en dansk kæreste (se også Liversage, 2009).

Havde Hatice kendt til, at hendes kommende mand havde et forhold til en anden kvinde og reelt ikke ønskede at få Hatice som hustru, havde hun (og hendes forældre) sandsynligvis ikke accepteret frieriet. Men afstandene imellem landene – såvel som den anderledes danske kontekst, hvor man kan have et langvarigt forhold sammen uden at være gift – gjorde, at Hatice først fandt ud af dette efter ankomsten til Danmark. Da Hatices mand ikke var gift med sin danske kæreste, kan dette ikke betegnes som reel polygami (Charsley & Liversage, 2013), men forholdet viser alligevel, hvorledes forskelligrettede interesser hos et antal involverede parter kan medvirke til indgåelse af ægteskaber, som viser sig at være ganske belastede fra starten.

LIVET SAMMEN – KØNSROLLER OG KONFLIKTER

En del af de patriarkalske familiemønstre, man finder i flere af de etniske minoriteters oprindelseslande, er, at nogle nygifte par bor sammen med mandens forældre – altså den nygifte hustrus svigerforældre (Liversage & Jakobsen, 2010). Denne form for samliv i den udvidede familie bidrager til, at det er mandens slægt, navn og ”familiekultur”, som føres videre, mens nygifte hustruer kan opleve at skulle tilpasse sig et nyt miljø, hvor de ofte også forventes at tage en stor del af det huslige arbejde på sig (Yakali-Camoglu, 2007). Dette ligger i forlængelse af en forståelse af de to køn som ”komplementære” (hvor kvinden har ansvaret for hjem og børn, mens manden fx tjener pengene) frem for som ”ligestillede” (Predelli, 2004). Forskning viser, at nogle sådanne slægtsægteskaber indgås, fordi forældre er bevidste om de risici, der knytter sig til at lade døtre rejse til Europa i forbindelse med giftermål. Her kan et håb være, at en slægtning vil være en mere pålidelig ægtemand, og at et samliv, der inkluderer svigerforældre, som samtidig er onkler og tanter, vil skabe mere trygge rammer for den unge brud, der skal rejse langt bort fra sine forældre (Charsley, 2006). At slægtninge dog ikke altid udgør hverken gode ægtefæller eller gode svigerfamilier, fremgår dog af såvel denne som andre undersøgelser (Danneskiold-Samsøe m.fl., 2011).

En kvinde, der havde en meget negativ erfaring i forhold til at bo sammen med sin svigermor, var Hatice. I en meget ung alder blev hun i starten af 1990’erne gift til Danmark. Ægteskabet kom i stand, efter at hendes kommende mands bror – der var venner med Hatices far – så

hende. Forældrene mente, det ville være en god mand for deres datter og bragte frieriet videre til Hatice, som accepterede deres forslag – ”de har tænkt sådan på det, at det var en god familie”, som hun fortalte i interviewet. Familien viste sig dog at være alt andet end god. Som hun fortæller:

Min svigermor var et dårligt menneske. Og vi var tvunget til at bo i samme hus. Jeg havde ingen slægtninge i Danmark, og jeg kunne ikke tale dansk – jeg var jo lige kommet. Og jeg fik heller ikke lov til at forlade huset. Min mand var tit ude hele natten og sov hele dagen – sådan en var han ... Som brud var jeg som en tjenestepige i hjemmet. De to [manden og svigermoren] opførte sig som gæster. Jeg lavede alting. Og hvis de ikke kunne lide, det jeg gjorde, så blev jeg slået. Min svigermor sagde det til min mand, og så slog han mig. Og jeg havde to små børn, og jeg forstod slet ingenting.

Hatice – en ung kvinde med kun 5 års skolegang fra sit hjemland, fjernt fra sin familie, og uden kendskab til det nye lands sprog og strukturer – kunne ikke andet end at indordne sig under forholdene. Hvor nogle familiesammenførte kvinder oplever, at samboskab med en svigermor kan være positivt, fordi man kan deles om forskellige opgaver, inklusive opsynet med mindre børn (Liversage & Jakobsen, 2010), er Hatices oplevelse af dette samboskab meget negativ. Det fremgår også, at hun alene skal varetage husarbejdet og børnepasningen. Hatice havde her begrænsede muligheder for overhovedet at forlade hjemmet og fik først mulighed for at komme på danskursus, da kommunen – efter at hun fyldte 18 år – krævede dette som forudsætning for, at Hatice kunne modtage kontanthjælp.

Kravene til Hatice, begrænsningerne i hendes handlefrihed, og det, hun udsættes for, er en af de mere voldsomme fortællinger fra denne undersøgelses materiale. Men forventningerne om, at det var hustruer, der langt overvejende stod for det huslige arbejde, var noget, vi stødte på i mange af vores interview. I ægteskaber, hvor kvinderne havde flere ressourcer, og fx var på arbejdsmarkedet, kunne fordelingen af det huslige arbejde og kvinders grad af selvstændighed i ægteskabet være anledning til konflikt. Ekin – der også, ligesom sin mand, kun havde få års skolegang bag sig – fortalte følgende om sin situation:

Min eksmand, han ville ikke have, at jeg skulle udvikle mig ... Han ville bare gerne have, at jeg var ligesom de andre damer, som bare sidder på bænke og spiser og drikker te.

Ekin beskriver her, at hendes mand ønskede, at hun skulle forblive som hjemmegående hustru, og ikke støttede hende i fx at komme i arbejde. Fra flere andre interviewpersoner hørte vi tilsvarende om, at kvinderne havde det altovervejende ansvar for husholdningen og børnene, hvilket kunne være meget opslidende. De undersøgte ægteskaber gik jo alle efterfølgende i stykker, men også i børnefamilier generelt ses, at fædre generelt er mere tilfredse med den måde, husarbejdet er fordelt, end kvinder er. Således viser en survey-undersøgelse dels, at kvinder generelt er mere utilfredse end mænd med husarbejdets fordeling, dels, at denne kønsforskel kan findes i såvel majoritets- som i minoritetsfamilier (Jakobsen & Deding, 2006, s. 75).

VOLD I ÆGTESKABERNE

Et sidste tema, vi vil uddybe i dette kapitel, handler om vold i ægteskaberne. Som nævnt i kapitel 2 tyder nogle studier på, at migration og et liv som indvanderer eller flygtning kan føre til en stigning i volden i nære relationer – primært mænds vold imod kvinder og børn (fx Bhattacharjee, 1997; Abdulrahim, 1993). En dansk undersøgelse – baseret på data fra kriminalregisteret og Danmarks Statistik – viser, at indvandrere klart hyppigere end majoritetsdanskere enten er ofre for eller udøvere af partnervold (Helweg-Larsen & Frederiksen, 2007, s. 110, 119). Tilsvarende viser en dansk spørgeskemaundersøgelse fra 2010 blandt godt 1.000 8.-klasses-elever, hvoraf en femtedel havde etnisk minoritetsbaggrund, at minoritetsunge oftere er udsat for vold fra deres forældre, end majoritetsdanske børn er (Korzen, Fisker & Oldrup, 2010).

I sidstnævnte undersøgelse indeles elevernes besvarelser efter, om de har svaret ja eller nej til, at der kun tales dansk i hjemmet. I førstnævnte gruppe har 19 pct. været udsat for vold fra deres forældres side inden for det sidste år, mens det gælder 26 pct. børn, hvor der tales andre sprog end dansk i hjemmet. På spørgsmålet om, hvorvidt de har oplevet vold flere gange, gælder det 11 pct. af børn fra dansktalende hjem, mod 18 pct. af børn, hvor der (også) tales andre sprog end dansk hjemme (ibid., s. 44). Denne større forekomst af vold i etniske minoritetsfamilier kan i høj grad knyttes til sådanne familiers lavere socioøkonomiske position (se også Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011).

Som nævnt i det foregående afsnit levede Hatice med vold i årevis. Det gjorde Delisha også. Volden startede kort efter, at parret var blevet gift. Som hun fortæller, gik denne vold ud over såvel hende selv, som parrets børn:

Hvis [eksmanden] gjorde noget forkert, eller hvis han talte dårligt om mig eller min familie, så svarede jeg ham igen og spurgte: ”Hvorfor snakker du sådan grimt eller dårligt til mig?”. Så kom han og slog mig, og så sagde han ”Ti stille, eller jeg kommer og slår dig og din familie ihjel” til mig. Også, hvis min søn gjorde noget forkert ... Min søn, Malik, sagde til ham: ”Far, jeg vil gerne sådan og sådan. Jeg vil gerne i biografen eller besøge min moster eller lave noget andet”, så sagde [faren]: ”Gå væk fra mig. Hvis du ikke hører efter, kommer jeg også og slår dig”. Bagefter begyndte Malik at græde. Så hørte faren, hvordan han græd, så kom han og slog ham.

Når en kvinde som Delisha blev hos sin mand i årevis, uanset at han opførte sig voldeligt over for såvel hende selv som deres børn, skal det ses i sammenhæng med fx at være ankommet til Danmark som voksen, at have svage ressourcer som fx sprogkunderskaber her og at komme fra en baggrund, hvor vold i ægteskaber i en del tilfælde har en højere grad af social accept, end tilfældet er i Danmark (Hacettepe University, 2009; Müftüler-Bac, 1999). Endelig betød den generelle modstand imod skilsmisser, at situationen i et ægteskab ofte skulle være meget alvorlig, før det førte til skilsmisse på kvindeligt initiativ.

Dette fremgår også af et internationalt studie lavet blandt indiske migrantfamilier i Storbritannien. Af interview med voksne børn af fraskilte forældre fremgik det, at forældrene hyppigt var blevet skilt på mødrenes initiativ og i mange tilfælde på baggrund af årelang vold. Skilsmis- sen blev dog ofte først en realitet, når de ældste af børnene var gamle nok til at være en støtte for deres mødre og endvidere også var gamle nok til at opfordre mødrene til at forlade manden frem for at leve op til forventningerne om at være en tålmodig hustru (Das, 2012).

BØRNS ERFARINGER FRA FORÆLDRENS LIV SAMMEN

I den sidste del af dette kapitel tager vi afsæt i interviewene med børn og deres fortællinger om forældrenes liv inden skilsmissen. Her inddrager vi citater fra undersøgelsens samlede interviewmateriale med børn.

En første observation her er, at mange af børnene udtrykker sig ret kortfattet om livet før skilsmissen, et emne, vi har berørt i kapitel 3 om undersøgelsens metode. En anden observation er, at flere børn – ikke overraskende – fortæller om en almindelig hverdag i en almindelig familie.

Om tiden dengang kan Demir huske, at hans forældre ”havde det sjovt ... De drak te sammen og gik en tur sammen”. Tilsvarende fortæller Ali, at det dengang ”var dejligt. Der var ikke så meget at tænke over. Der kunne man bare tænke på sig selv, men nu ... Da mine forældre blev skilt, var der rigtig mange tanker”.

Og fra Gül hører vi: ”jeg kommer altid på minder, fra da de boede sammen. Det var hyggeligt. Jeg kan kun huske gode minder”. Hos disse børn er der dermed en erindring om engang, hvor de var en intakt familie, hvilket er noget, man kan huske tilbage på og undertiden savne.

Med undersøgelsens fokus på skilsmisserne er der dog mere interviewmateriale, der handler om erindringer om forældrenes konflikter, mens de var sammen. Her beretter flere børn om erfaringerne med at leve med forældre, der meget tit skændtes. Som 14-årige Samira fortæller:

Jeg kunne bare ikke lide, når de kom op og skændtes ... Jeg vil ikke sige, at jeg har været bange, men jeg har følt sådan vrede ... Jeg var sådan ”lad nu være med at skændes”.

I mange tilfælde oplevede vi, at børnene – ikke overraskende – var tilbageholdende med at fortælle om deres oplevelser af forældrenes skænderier. Dette kan skyldes såvel loyalitet over for forældrene som ubehaget ved at skulle dele ud af disse erfaringer. Som 13-årige Demir fortæller fra sin erindring om den tid, hvor forældrene stadig boede sammen, men hvor de fik flere og flere problemer:

Interviewer: Skændtes [dine forældre] meget?

Demir: Ja.

Interviewer: Hørte du det nogen gange, når de skændtes?

Demir: Ja, når jeg var uden for døren ... uden for lejligheden – så hørte jeg dem skændes ...

Interviewer: Var det, når du var ude på trappeopgangen eller ...?

Demir: Ja, ude på trappeopgangen og også helt udenfor.

Interviewer: Hvad gjorde du så?

Demir: Jeg hørte efter, og så græd jeg, og så stak jeg bare af udenfor.

Ligesom Demir fortæller flere børn om at trække sig bort fra den konfliktzone, som far og mor kunne befinde sig i. I en mindre lejlighed – som var alt, hvad de to ufaglærte forældre havde råd til at bo i – kunne det dog ofte ikke undgås, at man kom til at overhøre, hvad der foregik. Som 14-årige Gül fortæller om sine forældres skænderier:

Så sad mig og min søster bare i et andet rum ... Eller også sad vi og kiggede på ... Vi kunne ikke gøre noget ... Jeg kan ikke huske, at jeg blev så ked af det – jeg blev vant til det ... Dengang arbejdede han meget mere ... Men vi kunne stadig høre dem skændes, fordi han kom hjem om natten, når vi sov.

Forsøg på at trække sig fra konfliktzonen imellem forældrene hørte vi også om fra Jaliyah, som var 15 år, da vi interviewede hende. Fra et interview med Jaliyahs mor ved vi, at forældrene skændtes. Her holdt Jaliyah sig på sit værelse og søgte ind i bøgernes verden:

Interviewer: Kan du huske, om der var mange skænderier hjemme i huset?

Jaliyah: Jeg kan godt forestille mig, at der har været det, men jeg var aldrig til stede imens. Jeg var altid inde på et værelse. Jeg kunne godt lide at læse bøger, så det gjorde jeg meget tit ... det var en meget god måde at flygte på. Det var også derfor, at jeg ikke blev helt ked af det, fordi jeg altid læste og altid var fordybet i et eller andet ... Jeg ved ikke, om jeg gjorde det bevidst, men det hjalp i hvert fald.

Endelig var der flere børn, der beskrev, at de havde overværet, at deres mor eller søskende blev udsat for vold, eller at de selv var blevet slået. Én med sådanne erfaringer er Adnan. Efter at have bekræftet, at hans far har slået ham, svarer 22-årige Adnan som følger:

Interviewer: Var det, hvis du havde gjort noget, han synes var forkert?

Adnan: Han synes, alt var forkert lige pludselig. Og selvom det var rigtigt – så var han også ond der.

Interviewer: Okay. Så det kunne være over småting, han kunne finde på at slå?

Adnan: Ja.

Fra 11-årige Malik får vi følgende at vide om tiden, før moren forlod sin mand:

Interviewer: Ved du, hvorfor mor og far blev skilt?

Malik: Fordi min far altid råbte af hende. Og os.

Interviewer: Også af jer? Af dig og lillesøster?

Malik: Ja. Nogle gange var det, at han gav mig en lussing i nakken.

Som det fremgår af de to ovenstående citater, er det ikke noget, børnene selv fortæller rigt og detaljeret om, hvilket er meget forståeligt, når man tager de hårde oplevelser og deres ofte unge alder i betragtning. Fra Shada, der som 25-årig dels var voksen, dels havde fået volden i sin barndom mere på afstand, fik vi dog en mere detaljeret beskrivelse af hendes erindringer fra, da hun – tilbage i første halvdel af 1990'erne – var omkring 6 år gammel og boede i en familie med sine forældre, der var kommet som ufaglærte arbejdskraftsindvandrere, og sine tre søskende:

Shada: Min mor fik tæsk dagligt. Min storebror fik mere end min lillebror og mig. Men min lillebror og jeg fik også, men det var ikke i så store mængder som min storebror eller min mor ... Det

var min storebror, som led mest. Vi blev slået, men vi blev slået, så vi ikke fik mærker. Og hvis det var, så var det nogle steder, som man ikke viste frem.

Interviewer: Kan du huske nogen mærker?

Shada: Ja, jeg kan huske, at man havde nogen, men det var mere på ryggen. Men min storebror blev engang gennemtæsket, hvor man også kunne se det på ansigtet, men så blev han holdt fra skolen i 14 dage.

Interviewer: Fortalte du det til nogen i skolen eller andre steder?

Shada: Nej, det turde jeg simpelthen ikke.

Interviewer: Og der var ikke nogen at gå til?

Shada: Nej. Jeg gik på [X-skole] i børnehaveklassen, og der talte man ikke om det.

OPSAMLING

Forud for de skilsmisser, som denne undersøgelses primære interviewpersoner havde oplevet, havde der i langt de fleste tilfælde været såvel et bryllup som et ægteskab. Disse ægteskaber havde naturligvis været meget forskellige og dermed også belastet i varierende grad, før de blev opløst. Men på tværs af materialet kan vi fremhæve flere temaer som væsentlige.

Et tema drejer det sig om de familienormer og -praksisser, som findes i mange af de etniske minoriteters oprindelseslande. Her ses ægteskab ofte som en forudsætning for samliv, hvorfor de to ægtefæller i mange tilfælde kun havde begrænset kendskab til hinanden, før de blev gift. I tråd hermed var familierne – og undertiden også det bredere netværk – involverede i dannelsen af ægteskaberne, og kvinderne var i mange tilfælde kun omkring 18-20 år gamle, når de blev gift, og enkelte af disse ægteskaber var ligefrem indgået i modstrid med en eller begge ægtefællers egne ønsker. Familiens betydning, såvel som patriarkalske familienormer, ses også, når nogle af kvinderne, der er blevet interviewet til denne undersøgelse, fortalte om at have boet sammen med deres svigerfamilie efter indgåelsen af ægteskab.

Et andet tema handler om selve migrationen. Det kunne dels gøre, at en eller begge ægtefæller kun havde begrænset netværk i Danmark, og kunne også betyde mangel på fx dansk kundskaber, erhvervskompetencer med videre. I nogle ægteskaber var det enten kvinden eller manden, der ankom i forbindelse med ægteskabet, hvilket også kunne have betydning for, om en af de to ægtefæller kunne blive nødt til at forlade Danmark i tilfælde af en skilsmisse. Når de to parter således har en forskellig indvandringsbaggrund, kan det medføre en asymmetri i ægteskabet. Her ser vi, at fx familiesammenførte kvinder i mange tilfælde holdt længere ud i dårlige ægteskaber, end kvinder, der var opvokset i Danmark og fx havde giftet sig med en mand, der var blevet familiesammenført til Danmark. I andre tilfælde var begge ægtefæller kommet til Danmark som voksne, enten sammen eller hver for sig, hvilket også kunne have betydning for såvel familiernes ressourceniveau som deres indstilling til skilsmisse generelt.

Vores materiale viser også, at der i en del ægteskaber var alvorlige konflikter og vold under samlivet. I nogle tilfælde var denne vold begyndt umiddelbart efter ægteskabets indgåelse, uden at de hustruer, der var udsat for volden, havde mange handlemuligheder til rådighed.

Flere børn fortæller her om enten at have overværet eller selv at have været udsat for vold, mens deres forældre var gift og boede sammen, mens andre børn i højere grad har gode minder fra dengang, forældrene levede sammen, eller først og fremmest beretter om at have været vidne til skænderier, frem for til vold, under forældrenes samliv.

BØRNS OPLEVELSER AF FAMILIEBRUDDET

INDLEDNING

For få år siden gennemførte SFI en interviewundersøgelse med 8-14-årige skilsmissebørn, der havde majoritetsdansk baggrund (Ottosen, Stage & Jensen, 2011). Vi spurgte blandt andet til, om de kunne huske noget fra dengang, hvor forældrene havde besluttet sig for at flytte fra hinanden. Skønt børnene havde varierende alder, da forældrene gik fra hinanden, kunne næsten alle huske meddelelsen om, at familien skulle opløses, og de fleste var i stand til med en fotografisk hukommelse at fortælle detaljeret om den. Selvom nogle fortalte, at forældrene havde skændtes meget inden, gav de fleste udtryk for, at beskeden om familiens opløsning var kommet som en overraskelse.

Bag børnenes beretninger fornemmede man, at forældrene i langt de fleste tilfælde havde overbragt dette ekstraordinære budskab sammen og under lidt højtidelige former. Mindet om, hvem der havde siddet hvor i stuen/værelset/køkkenet, var tydeligt beskrevet i børnenes beretninger. Om der blev serveret sodavand, eller hvilket legetøj de sad med i hånden, samt hvem der havde grædt – og hvem der ikke havde grædt – blev beskrevet præcist. Det samme gælder, om søskende havde reageret med færre eller flere tårer end dem selv. Også forældres sårbarhed og sorg blev aflæst af nogle børn og var mejslet ind i erindringer. Ud

fra disse fortællinger konkluderede vi, at budskabet om et familiebrud fremstår som en signifikant begivenhed i majoritetsdanske børns liv.¹⁰

I lyset af observationerne blandt de majoritetsdanske børn blev vi forundrede over besvarelsesmønstret på samme spørgsmål i datamaterialet med de etniske skilsmissebørn. Her gav mange udtryk for, at de ikke rigtigt kunne huske noget, eller at de ikke tillagde tidspunktet for familieopløsningen nogen særlig vægt. I nogle tilfælde kunne det selvfølgelig skyldes (lige som for de danske børns vedkommende), at forældrebruddet var sket så tidligt i deres liv, at de umuligt kunne have erindringer om det. Men det var langt fra altid tilfældet. I det følgende vil vi ud fra de etniske skilsmissebørns beretninger, som vi supplerer med oplysninger fra deres forældre, tilvejebringe en forståelse af, hvorfor budskabet om familieopløsning tilsyneladende ikke som hos de danske børn havde fæstnet sig som en signifikant erindring eller i hvert fald ikke formidles som sådan.

FRAVÆRENDE FÆDRE

FRAVÆR I HVERDAGEN

For nogle børn betød forældrenes beslutning om at flytte fra hinanden ikke en stor forandring, fordi faren ikke havde været meget til stede for dem i hverdagen. Det gjorde sig for eksempel gældende for et søskendepar, som fortalte, at der gik en måneds tid, inden det gik op for dem, at forældrene ikke længere boede sammen. Deres far rejste temmelig meget, og børnene tilbragte derfor megen tid alene sammen med moren. Når faren endelig var hjemme, tilbragte han oftest tiden sammen med sine mandlige venner, og derfor så børnene heller ikke meget til ham.

En del beretninger fra både forældre og børn efterlader indtryk af hårdtarbejdende fædre. Der havde ofte været en arbejdsdeling, hvor det var normalt, at kvinderne passede hjem og børn, mens manden var ”breadwinneren”. I et land som Danmark fordrer sådan en model, at manden må lægge mange timer på arbejdsmarkedet for at forsørge familien. Der er ikke meget overskud og tid til at tage sig af børnene, heller ikke selvom ønsket om at være en opmærksom og god far kunne være

10. En senere gennemført dataindsamling om skilsmisserationer, gennemført blandt relativt ny-skilte forældre, peger tilsvarende på, at majoritetsdanske forældre gør sig stor umage, når de skal fortælle børnene om skilsmissebeslutningen (Ottosen, upubliceret).

der. ”Pizzamænd”, kaldte Ali på 13 år de fædre, der knokler på pizzeriaer og restaurationer. Han mente, at de fleste indvandrerfædre først og fremmest tænker på arbejde og ikke på så meget andet.

Om tiden, før forældrene blev skilt, huskede han, at faren tog hjemmefra ved 10-tiden om morgenen og først kom hjem ved midnattid. Han så kun sin far om morgenen, når han lå i sengen og sov, og så om mandagen, hvor faren havde fri. En anden informant, hvis far også var en hårdt arbejdende indvandrerfar, pigen Jenna på 12 år, fortalte om tiden før forældrenes skilsmisse, da hun selv var i børnehavealderen, hvordan hun holdt sig vågen for at få et glimt at sin far:

Jenna: Og jeg kan huske, at da jeg var 6-7 år, så ventede jeg altid på ham. Også da jeg gik i børnehave. Selvom jeg ikke måtte for min mor, så ventede jeg indtil kl. 01, for der kom han hjem.

Interviewer: Fordi du gerne ville snakke med ham?

Jenna: Ja, for jeg så ham kun der, og så så jeg ham hver anden søndag.

Interviewer: Fordi han var på arbejde?

Jenna: Ja, han sov til sent, fordi han altid var på arbejde, og så så jeg ham et par timer om søndagen.

DE FACTO FAMILIEBRUD OG FORMELLE SKILSMISSE

I nogle tilfælde havde fraværet af faren fået en mere permanent karakter. Det gjorde sig fx gældende i en familie, hvor moren Deya (en politisk flygtning) med tre børn havde været alene i nu 8 år, fordi faren (som var familiesammenført) gennem længere tid havde siddet fængslet. Det ældste af børnene var 5 år, da faren kom i fængsel, mens de to yngste aldrig havde kendt til en hverdag med en far. Efter at have udstået fængselsstraffen ønskede faren at genoptage familielivet, men det ville moren ikke være med til. Dels frygtede hun, at det stigma, som hans alvorlige kriminalitet havde påført ham, ville smitte af på resten af familien, dels ville hun ikke være med til at snyde systemet ved at have ham ulovligt boende – han havde nemlig også fået en udvisningsdom. Da moren havde fået vished om, at han var blevet udvist og nu befandt sig i oprindelseslandet, søgte hun separation. På interviewtidspunktet ventede hun på,

at skilsmissen formelt blev bevilget. Hverken mor eller børn har i dag nogen forbindelse med eksmanden.

I en anden case var moren, Defne, der havde fire hjemmeboende børn (den yngste var 13 år) blevet skilt for 6 år siden efter mange års ægteskab med børnenes far, der havde baggrund i samme oprindelsesland som hende. Også han var blevet udvist. Defne ville ikke fortælle om baggrunden for udvisningen, og hendes børn vidste heller ikke, hvorfor han var blevet udvist. Hun fortalte, at hun var glad for sin mand, mens de var gift, og hun taler fortsat med ham i telefonen, hvis børnene har problemer. Også børnene opretholder telefonisk kontakt til faren, men hans økonomi er dårlig, og det er dyrt at ringe til ham. Men hver sommer tager moren alle børnene med på 6 ugers sommerferie, hvor de kan være sammen med deres far. Defne fortæller, at børnene har et meget stort savn efter faren, og at de ældste i flere omgange – men uden held – har ansøgt udlændingemyndighederne om tilladelse til, at deres far kan komme på feriebesøg i Danmark.

Et tredje eksempel på en fraværende far kommer fra Kayooshs case. Som beskrevet i kapitel 5 blev hendes mand indlagt med diagnosen skizofreni, da ægteskabet var få år gammelt. Denne far havde nu boet på psykiatrisk institution i 10 år. Kayoosh blev skilt fra ham, efter at han havde været indlagt i 3 år, og de har ingen indbyrdes kontakt i dag. De to børn besøger dog faren en gang imellem og ledsages dertil af en slægtning på farens side.

I disse cases sker det faktiske familiebrud på grund af institutionalisering eller udvisning, og det sker flere år, før forældrene (eller den ene af dem) beslutter sig for at opløse ægteskabet formelt ved separation og skilsmisse.

"UKENDTE FÆDRE"

Der var i undersøgelsens materiale også eksempler på børn, hvor bruddet mellem forældrene havde fundet sted så tidligt i deres tilværelse, at der reelt aldrig rigtigt havde været noget familieliv. Det gjorde sig fx gældende for Laila, hvis far (der havde flygtningebaggrund) havde forladt den majoritetsdanske mor, kort før Laila blev født. Parret havde levet sammen og havde været muslimsk gift, men havde ikke indgået et ægteskab, der var gyldigt efter dansk lov. Lailas fars forældre ville ikke kendes ved Lailas mor og besluttede, at sønnen i stedet skulle giftes med en muslimsk kvinde fra samme oprindelsesland som dem selv. Gennem he-

le sin opvækst har Laila (der nu er 18) levet alene med sin mor, mens kontakten med faren har været begrænset og periodisk.

I en anden case, fortalte en 45-årig mor, Saida, uden slægtninge i Danmark, tilsvarende, at hun i realiteten altid havde været alene med sine tre børn. Hun var kommet til Danmark på grund af et ægteskab med en majoritetsdansk mand, der havde været kortvarigt og barnløst. Efterfølgende havde hun mødt en landsmand, bosat i Danmark, gennem sit arbejde. Hun havde indledt et forhold til ham, fordi han havde lovet, at de skulle giftes, og hun var hurtigt blevet gravid. Han svigtede hende imidlertid, og det viste sig, at han allerede var gift og havde børn. Hun stod derfor helt alene under graviditet og fødslen af det første barn. Senere havde hun ved enkelte lejligheder lukket sit første barns far ind, hvilket havde resulteret i yderligere to børn. Over for børnene og familien hjemme i oprindelseslandet har hun i en lang periode fingeret, at hun og børnenes far var gift, og at han var bosat i udlandet. Senere, da hun følte sig gennemskuet af børnene, fortalte hun, at de var blevet skilt. Gennem børnenes opvækst havde hun aldrig vidst besked om, hvor hendes børns far boede, og hans kontakt til børnene havde været yderst spinkel og enkeltstående:

Han kom aldrig og besøgte dem, han passede aldrig på dem, han købte aldrig mælk til dem. Han huskede ikke fødselsdage eller helligidagene eller jul. Jeg holder jul, og det ved han godt, men der kommer han heller ikke og giver ikke julegaver.

Som følge af dette arrangement kan de to yngste børn slet ikke relatere sig til faren, mens den ældste, Elisa på 14 år, husker, hvordan han ser ud. Hun fortæller, at faren højst dukker op en times tid hvert eller hvert andet år for at snakke om nogle private ting med moren. Elisa er vred på faren og ønsker ingen kontakt med ham:

Elisa: Altså, jeg kender ham godt, men jeg har ingen følelser for ham.

Interviewer: Kan du være vred på ham, fordi han ikke er her?

Elisa: Ja. Jeg er vred, fordi han ikke har været den far, han burde være. Jeg er vred, fordi han ikke har vist omsorg. Selv hjemløse mennesker ville være en bedre far end ham, tror jeg nok.

Interviewer: Ja, det er et godt billede, du giver der. Men din mor foreslog, at du kunne se ham?

Elisa: Ja, men jeg gad ikke.

UAFKLAREDE FAMILIERELATIONER

Der var i datamaterialet også enkeltstående eksempler på par, hvor forældrenes relation så ud til at have en uafklaret status. Det gjorde sig fx gældende i en familie med et par børn i teenagealderen. Moren, Helle, var af dansk oprindelse og konverteret til islam, mens faren hidrørte fra Mellemøsten. Forældrene havde mødt hinanden, da de var teenagere og var hurtigt blevet islamisk gift; senere fulgte et dansk rådhusbryllup. Som moren beskriver familielivet, havde det i høj grad været præget af farens fravær. Han var egentlig aldrig hjemme, men enten ude med venner eller sammen med andre piger. Sideløbende med forholdet til Helle havde han blandt andet haft et forhold til en anden kvinde, med hvem han også havde et barn.

I en periode var han helt væk, fordi han sad fængslet for alvorlig kriminalitet. Ifølge morens beretning havde børnene aldrig haft en familiefar, som gjorde ting sammen med dem. Tingene kørte på hans præmisser. Den ustabile familiesituation førte til, at parret blev enige om at lade sig separere. Faren kom dog stadig i Helles hjem, når han ville se børnene, og krævede ind imellem også sex af Helle, for trods separationen var de fortsat islamisk gift.

I forhold til denne familie er spørgsmålet, om der overhovedet er en fælles forståelse af, hvor forældrene står i forhold til hinanden. Som Helle beskriver situationen: ”Vi er jo ikke helt skilt, så vi er vel gift på en måde. Vi er separerede, så vi er midt imellem”. Hun fortæller, at faren har sin egen bolig (hvor børnene stort set aldrig kommer), og at hun og hendes familie betragter dem som separerede, mens faren og dennes familie fortsat betragter dem gift. I denne case fik vi ikke adgang til at tale med børnene, men man må rejse spørgsmålet, at når ikke engang de voksne har en fælles forståelse af, om forældrene er skilt eller ikke, så må det være vanskeligt for børnene at aflæse, om forældrene faktisk har et samliv eller ej.

VOLDELIGE FORÆLDRERELATIONER

I ganske mange af de cases, som indgik i vores datamateriale (mere end halvdelen), forekom der vold i ægteskabet, og det var derfor også en væsentlig begrundelse for, at forældrene gik fra hinanden. I de fleste af disse tilfælde var der ikke tale om enkeltstående voldsepisoder, men om, at ægteskaberne i årene forud for forældrenes samlivsbrud havde været præget af systematisk vold – vold, som børnene i mange tilfælde havde overværet eller på anden vis eller på anden måde vidste, foregik. Fx fortalte Malik:

Interviewer: Kan du huske, hvor gammel du var, da far og mor blev skilt?

Malik: 11.

Interviewer: Okay, så det er ret nyt. Er der noget, du specielt kan huske? Hvad skete der?

Malik: Jeg hørte det første gang, da vi tog på krisecenter i [by]. Jeg kunne ikke sove – fordi jeg havde drukket cola, og der er sukker i – så om natten hørte jeg, at min far råbte ad min mor og sagde: ”Hvis du ikke hører efter, dræber jeg dig”, eller nej, ”tager jeg en pistol og skyder dig med den”.

Interviewer: Sagde han det til mor?

Malik: Ja.

Interviewer: Hvad tænkte du så?

Malik: Så blev jeg bange. Første gang troede jeg, at det var for sjov, men så næste dag så jeg, at min mors næse var blå og så lidt skæv.

Interviewer: Var mors næse blå og lidt skæv?

Malik: Ja.

Interviewer: Hvad tror du, at der var sket?

Malik: Det ved jeg ikke. Så var det, at min mor sagde, at vi skulle til kommunen og spørge, om de kunne finde et krisecenter til os.

En pludselig beslutning om at flygte fra manden kan være skræmmende set fra et barns perspektiv, fordi det er forbundet med usikkerhed og uvisshed. Men set fra mødrenes perspektiv handler det ikke kun om at beskytte eget liv og lemmer, men også om at skåne børnene for yderligere belastninger. Moren til Malik fortalte således om, hvordan flytteperspektiverne havde gjort børnene bange, men hun fandt beslutningen nødvendig – ikke kun af hensyn til sig selv, men også for at skåne børnene:

Interviewer: Hvad blev der sagt til børnene, dengang du gik fra deres far?

Delisha: De begyndte at græde, de spurgte: ”Mor, hvorfor vil du gerne gå ud? Vi er bange. Hvor skal vi gå hen nu? Hvor skal vi bo?”. Så jeg sagde til Malik, at vi skulle flytte. Vi levede ikke, vi var alle sammen døde mennesker, vi havde kun sjælen.

Interviewer: Tænkte du på, at I ikke lever, når I bliver slået og har det slemt sammen med far? At det ikke er noget liv?

Delisha: Nej. Det er ligesom dyr, vi spiser og sover og spiser og sover.

Interviewer: Og ingen hensyn?

Delisha: Nej.

Flere beretninger bærer præg af, at moren har forsøgt at skærme børnene mod voldelige optrin, fx ved at sende dem andre steder hen, når der var optræk til vold, men selvom de derved ikke direkte bevidner familievolden, ved de alligevel, hvad der foregår og påvirkes negativt ved det. For eksempel fortæller Mina, der er mor til to børn, hvordan hun reagerede, da hun kunne mærke, at et overgreb var under opsejling:

Jeg reagerede ikke på, at [eksmanden] tog fat i mit hår. Jeg prøvede ikke at skubbe ham eller forsvare mig selv eller noget som helst. Det eneste, jeg gjorde, var, at jeg bad [datteren Samira] om at tage [sønnen] og så gå ind på værelset, for at de ikke skulle se

hvad det var, der skulle ske. Hun stod ligesom fast. Hun vidste ikke, hvad hun skulle gøre. Hun ville gerne hjælpe. Hun var meget forvirret og ked af det og vidste ikke, hvad hun skulle gøre, og kunne ikke lide det, der skete. Så siger jeg til hende – da jeg så, hun blev stående der og var ved at få tårer i øjnene – så siger jeg: ”Abdul, lad være. Slip mig, fordi børnene ser det”. Men hans hjerne var helt væk. Så siger jeg til Samira: ”Samira skat, tag din bror og gå ind. Der sker ikke noget”. Og så gik hun ind på værelset, hvor hun var rigtig ked af det.

I datamaterialet var der også en række eksempler på, at børnene selv har været ofre for farens voldelige overgreb – og i flere tilfælde med ødelæggende skader til følge. Som nævnt i det foregående kapitel, var 25-årige Shada en af de informanter, som var i stand til at huske og beskrive detaljeret, hvad der gik forud for forældrenes skilsmisse, samt selve det endelige brud. Hun var den yngre del af en større søskendeflok og fortalte, at hendes forældre var blevet skilt efter 25 års ægteskab, dengang Shada selv var 8 år:

Interviewer: Hørte du noget om, hvorfor dine forældre skulle skilles?

Shada: Det var hele min barndom. Mine forældre var gift i 25 år, og det var 25 års helvede for min mor. Min far var alkoholiker og tæskede min mor hver dag.

Interviewer: Var det noget, du så?

Shada: Ja, meget af det. Meget af det fik man også fortalt, men det meste så jeg og mine brødre selv. Altså, han slog også os, men det er nok mere min storebror, der har taget skade af det, også den dag i dag.

Interviewer: Hvordan viser det sig, at han har taget skade?

Shada: Han er psykisk syg og har det meget skidt.

I det pågældende tilfælde traf moren sin beslutning om at ville skilles, da hun erfarede, at Shadas storebror – ham, der senere blev psykisk syg – ville stikke af hjemmefra for at undslippe farens voldsudøvelse. Det blev et wake-up call for moren, og efter endnu en gang husspektakler, hvor

faren havde smadret ølflasker og slået moren, samlede hun børn og pas sammen og drog afsted med dem uden penge på lommen. Faren regnede bare med, at hun skulle ud og køle lidt af, sådan som hun plejede at gøre efter et af de ægteskabelige ”skænderier”. Men mor og børn søgte i stedet ly hos en moster og dennes mand. Faren, som havde en stor familie i byen, fandt imidlertid hurtigt ud af, hvor de opholdt sig, og det resulterede i, at mosterens mand blev opsøgt og overfaldet. Shadas mor indså derefter, at hun måtte tage på krisecenter og opholdt sig så her sammen med børnene i et års tid, indtil skilsmissen var gået igennem.

I andre tilfælde måtte moren tage flere tilløb til at slippe væk fra det voldelige ægteskab, før det lykkedes hende at komme helt ud af det. Det gjorde sig fx gældende i Melis’ familie. På interviewtidspunktet gik hun i 2. g. Hun var 9 år, dengang hendes mor endelig brød ud af et ægteskab, som havde været belastet af vedvarende skænderier og vold og af farens alkoholforbrug. Melis fortalte, at moren tidligere – i sine forsøg på at slippe væk fra farens vold – havde opholdt sig på et krisecenter, men var vendt tilbage til manden efter et stykke tid. Melis husker, at den sidste og endelige flugt fra faren var nøje planlagt. De havde pakket deres ting, og hun havde fået besked om at sige farvel til sin klasse og komme tidligt hjem den dag:

Det var fordi, min far ikke skulle nå at se os. Han vidste det jo ikke, så det hele skulle bare gå rigtigt stærkt. Og så kan jeg huske, at min mors sagsbehandler kom og hentede os og kørte os til et krisecenter.

Datamaterialet rummer en del beretninger som de ovenfor beskrevne, hvor samlivsbruddet får karakter af en planlagt eller spontan flugt fra en voldelig ægtefælle – nogle gange også med politiets eller som her med socialforvaltningens bistand. I mange tilfælde havde volden stået på gennem lang tid. Det er plausibelt at antage, at når børnene i dette datamateriale ikke fæstner sig ved selve familiebruddet som en særlig traumatisk begivenhed, hænger det sammen med, at mange af dem har oplevelser med i bagagen, som er langt mere traumatiserende. Før de børn kan familiebruddet oven i købet være en lettelse.

FORÆLDRES FORMIDLING TIL BØRNENE

I cases, som de ovenfor beskrevne, hvor forældrenes brud sker som en flugt fra hjemmet, har børnene været en del af begivenhederne. Mødrene har måske ikke fundet yderligere forklaringer nødvendige, fordi børnene selv har set, hvad der er sket. I andre og mindre dramatiske tilfælde kan forældrenes overvejelser eller beslutning om skilsmisse have været undervejs gennem længere tid. Selvom børnene ikke har været direkte involveret i konflikterne, kan de have fornemmet, hvor det bar hen, fordi de uforvarende har overværet udvekslinger mellem forældrene. At disse konflikter kulminerer med, at den ene forælder flytter, er derfor ikke så overraskende for børnene. For eksempel fortalte Gül, som på interviewtidspunktet var 14 år, følgende:

Gül: De kom også hele tiden op at skændes, og så skete det bare, da jeg var 10 år gammel.

Interviewer: Sagde [din mor] til dig, at ”jeg er sur på din far, og jeg vil skilles”, eller var det noget, du hørte hende sige til din far?

Gül: Nej, jeg hørte hende sige det.

Interviewer: Til din far?

Gül: Ja.

Interviewer: Så det var ikke nogen overraskelse for dig [at de skulle skilles]?

Gül: Nej.

Interviewer: Så du har gennem hele din barndom hørt det mange gange, at hun ville skilles?

Gül: Ja.

Interviewer: Sagde din far så, at han ikke ville skilles, eller hvad sagde han?

Gül: Han sagde ”bare gør det”. Det var, fordi han ikke troede, at hun ville kunne gøre det. Han troede ikke på, at hun ku’ ... sådan gøre det selv.

Interviewer: Hvorfor?

Gül: Det ved jeg ikke. Jeg tror bare ikke, han troede på, at hun kunne stå på egne ben måske.

I casen her husker Gül, hvordan flytningen skete pludseligt. Moren bad børnene om at pakke, og så tog de på krisecenter. At dømme ud fra såvel forældres og børns beretninger, var det et gennemgående mønster i data-materialet, at der ikke blev talt så meget med børnene om, hvad der var undervejs. Det forekommer dermed ikke at være normalt, at forældrene på forhånd forbereder børnene ved at informere dem om, hvad der skal ske.

Nogle børn opdager først efter en tid, at forældrene er flyttet fra hinanden. Der var i materialet således flere eksempler på, at børnene først fik information om skilsmissen en tid efter samlivsbruddet, fordi børnene højtlydt begyndte at undre sig over, hvor faren var henne. Nogle forældre fandt, at det var vanskeligt at sige sandheden til børnene. For eksempel fortalte Latifa sine dengang mindre børn, at faren var ude at rejse. Også Mehtap havde svært ved at fortælle sin dengang 9-10-årige søn Demir, at familien var opløst. Forud for bruddet var gået et årelangt og meget konfliktpræget ægteskab med en voldelig ægtemand. Volden var ikke kun gået ud over Mehtap, men også den ældre søn, Adnan, og kulminerede med, at drengen psykisk nedbrudt blev indlagt en periode på en psykiatrisk afdeling. Det stod herefter klart, at far og søn ikke længere kunne bo under samme tag, og på det tidspunkt havde faren, med Mehtaps ord, ”givet op” og var rejst fra familien. Efter en tid begyndte Demir at spørge, hvorfor faren ikke kom hjem. På interviewtidspunktet kunne den nu 13-årige Demir selv ikke længere huske denne situation, men moren Mehtap fortæller om, hvordan hun havde grebet til fortællinger og omskrivninger, fordi hun ikke mente, at Demir kunne forstå situationen. Dette gjaldt såvel storebrorens indlæggelse som bruddet imellem forældrene:

Vi havde ikke sagt, at Adnan er indlagt. Først havde vi sagt, at Adnan bor på hotel, fordi han [Demir] ikke kan forstå, hvad psykisk syg betyder ... Vi sagde, at Adnan bor et andet sted,

fordi Adnan og far skændes med hinanden ... Far skal være alene, og Adnan skal bo på hotel, indtil det bliver bedre. Og han ventede længe, og jeg sagde: ”Jeg tror, vi skal skilles”. Demir forstår ikke, hvad skilles betyder. Og jeg sagde til Demir: ”Bare husk: Vi skal bo hver for sig. Nu er du en rig mand. Du har to huse. Din fars hus og din mors hus”.

I andre familier bliver der hverken spurgt eller fortalt noget, og det bliver på den måde børnene selv, der skal lægge to og to sammen. Maritza var 13 år på interviewtidspunktet og 7 år, dengang forældrene gik fra hinanden. Moren havde efter en voldsepisode fået smidt faren ud af lejligheden ved politiets hjælp. Maritza fortalte, at børnene var i lejligheden, men befandt sig i andet værelse – de havde på fornemmelsen, at der foregik et eller andet, men vidste ikke rigtigt, hvad det var. Begivenheden blev ikke yderligere kommenteret over for børnene:

Interviewer: Spurgte du din mor, hvad det var, der foregik?

Maritza: Nej.

Interviewer: Sagde hun det selv til dig?

Maritza: Nej, hun sagde ikke noget, og jeg spurgte ikke om noget.

Interviewer: Ved du, hvorfor du ikke spurgte?

Maritza: Jeg tror bare, altså, jeg tænkte, at min mor nok vidste, hvad der var bedst.

At forældrene ikke længere skal leve sammen, går først rigtigt op for Maritza efter et par uger, fordi faren dukker op med roser og siger, at han gerne vil tilbage til moren. Hun overværede uset, hvad der foregik imellem dem: ”Ja, jeg var ude i gangen, mens han sagde det. Jeg tænkte, at hun skulle lade være med det, og da min mor så sagde nej til det, tænkte jeg: ’Yes!’”

Maritzas lillebror Bachir husker heller ikke, at han fik noget at vide af moren. Han husker, at han i den første tid efter farens fraflytning bare troede, at faren var på arbejde. Men hen ad vejen begyndte han at

undre sig over, hvor faren var henne, og så fortalte hans storesøstre ham, hvordan det hang sammen:

Interviewer: Sagde din mor noget om det?

Bachir: Nej, ikke så meget. Det kan jeg ikke huske.

Interviewer: Du regnede det bare selv ud?

Bachir: Ja.

Interviewer: Kan du huske, om dine storesøstre sagde noget?

Bachir: Ja, de vidste det også godt.

Interviewer: Snakkede du med dem om det?

Bachir: Ja.

Amal på 30 år og med flygtningebaggrund havde på interviewtidspunktet to ægteskaber bag sig – det første med en mand fra oprindelseslandet, med hvem hun havde en 12-årig datter, og det andet med en dansk mand. Fra ægteskabet med danskeren, som var gået itu 2 år tidligere, var der to yngre drenge. Amal betonedede i interviewet, at drengene (som var i børnehøvealderen) var for små til at få at vide, at hun og faren var blevet skilt, mens den 12-årige datter heller ikke fik nogen forklaring, di ”hun selv kunne se og høre, hvad der foregik”.

Den 12-årige pige, Basra, som også blev interviewet til undersøgelsen, virkede hverken særligt tynget over skilsmissen eller morens manglende formidlingsstrategi. Hun betragtede den danske far til hendes to små halvbrødre som sin far og var nu omfattet af en velfungerende samværsordning med ham lige som sine halvbrødre. Hun fortalte, hvordan hun havde registreret samlivsbruddet mellem moren og stedforælderen:

Basra: Altså, min mor, hun ændrede sig. Hun blev en helt ny kvinde lige pludselig.

Interviewer: Hvordan ændrede hun sig?

Basra: Før var hun meget sådan indelukket, og hun vejede også et par kilo ekstra, og huset var meget sådan ... mørke vinduer og bare sådan indelukket. Men lige pludselig så skulle alt ændre sig. Der skulle males lysere, og alle de gamle ting skulle væk. Vi skulle have ny sofa. Alt skulle væk, og hun tabte sig utroligt meget, og hun fik mere tøj og gik mere ud og var meget mere glad, når vi kom hjem og sådan noget.

Interviewer: Det var efter, at hende og [mand nr. 2] var gået fra hinanden?

Basra: Ja.

Interviewer: Kunne du godt lide den ændring ved din mor?

Basra: Ja, fordi jeg kunne komme til hende, og før der ... prøvede jeg ikke at holde mig væk fra hende, men prøvede at tage lidt afstand, hvis hun lige pludselig blev sur, for det havde hun tendens til ... lige pludselig bare at blive sur.

Vores observationer i undersøgelsesmateriale fra børn og forældre er på en række punkter sammenfaldende med de informationer, som vi fik af de professionelle nøglepersoner, som blev interviewet til undersøgelsen. Her fremhævede flere sundhedsplejersker og ansatte på krisecentre, at børn på en og samme tid både bliver overinvolveret og underinvolveret i de problemer, der er i familierne. På den ene side er børnene, som også beskrevet i det ovenstående, ofte vidner til ganske mange voldsomme begivenheder, der ikke kun foregår mellem forældrene, men som også af og til er rettet mod dem selv. På den anden side forekommer der ikke – som i en del majoritetsdanske familier – at være tradition for, at man fortæller børnene, hvad der foregår, eller at man taler med dem om, hvordan de selv oplever tingene. Det kan, efter nogle nøglepersoners opfattelse, have rødder i en opfattelse af, hvad man mener, at børn kan kapere og skal inddrages i. Når nogle forældre undlader at fortælle børnene om skilsmissemis eller omskriver kendsgerningerne, kan det være et udtryk for, at de på den måde søger at skærme eller beskytte børnene mod problemstillinger, de mener, kun hører en voksensfære til.

OPSAMLING

Dette kapitel har sat fokus på situationen omkring forældrenes samlivsbrud og tager udgangspunkt i en empirisk observation: Mens vi fra andre undersøgelser har set, at majoritetsdanske skilsmissebørn ofte oplever familiebruddet som en signifikant begivenhed i deres tilværelse, havde de efterkommerbørn, som deltog i denne undersøgelse, gennemgående en mere diffus erindring om, hvad der skete, da forældrene gik hver til sit. Kapitlets ærinde har været at nå til forståelse af, hvad der kan begrunde denne variation.

Vi har på grundlag af det empiriske datamateriale indkredset tre forklaringstyper på efterkommerbørnenes anderledes måde at erindre forældrenes samlivsbrud på. Den første handler om farens manglende tilstedeværelse i børnenes liv, inden forældrene blev skilt. Her viste analysen, at der kunne være flere dynamikker på spil. I en del tilfælde havde børnenes hverdag været præget af farens fravær – enten fordi han arbejdede meget, eller fordi han af andre grunde opholdt i andre sfærer end i familien. I andre tilfælde var opsplittningen af familien allerede en realitet, før spørgsmålet om skilsmisse kom på banen, fx fordi faren var institutionaliseret eller udvist. I atter andre tilfælde havde faren aldrig rigtig været til stede i barnets liv, og han fremstod derfor som en relativt ukendt figur for barnet eller børnene. Der er naturligvis en kvalitativ forskel på at være en far, der er nødt til at arbejde meget for at opretholde forsørgelsen af familien, og så være en far, der er helt fraværende. Pointen er her, at børnene i mange tilfælde havde været vant til en hverdag uden en faderfigur, der var særligt synlig, og dette forhold kan være en medvirkende forklaring på, at forældrenes skilsmisse ikke bliver en begivenhed, som børnene selv oplever vender op og ned på deres tilværelse.

Den anden væsentlige forklaringstype drejer sig om familielivets indre forfatning. Der var i undersøgelsesmateriale en del eksempler på familiehistorier med alvorlig voldsudøvelse, som børnene måske havde været vidner til eller selv været genstand for. Der var også efterretninger om, at nogle børn (eller søskende til disse) havde taget skade af at leve i sådanne dysfunktionelle familiedynamikker. Vi har peget på, at denne form for oplevelser og erfaringer kan være så voldsomme, at de overskygger det forhold, at forældrene bliver skilt – ja faktisk, at en skilsmisse i de tilfælde kan være en lettelse for børnene. Familievold kan naturligvis forekomme – og være årsag til skilsmisse – i både etniske minoritetsfami-

lier og i majoritetsdanske familier. Når vi i større omfang er stødt på dette fænomen i denne undersøgelses interviewmateriale, end i interview med børn og voksne fra majoritetsdanske, brudte familier, hænger det sandsynligvis sammen med, at situationen ofte får lov at udvikle sig mere grelt i de etniske minoritetsfamilier, inden kvinderne finder mod og ressourcer til at forlade ægteskaberne. Det kan dels forstås i lyset af en kulturelt betinget lavere tolerancetærskel over for skilsmisse, dels kan det forstås i sammenhæng med, at en del af kvinderne – især de, der er familiesammenført til ægteskab og uden tilknytning til arbejdsmarkedet – har udsigt til økonomisk (og social) usikkerhed, hvis de forlader manden (Pankaj, 2000). I nogle tilfælde kan frygt for udvisning af landet også spille ind.

Den tredje forklaringstype har handlet om, hvordan forældre forvalter og formidler informationerne om familiekrisen og bruddet i forhold til børnene, og hvordan børnene inddrages. Ud fra de kvalitative undersøgelsesmaterialer, som vi har haft til rådighed, identificerer vi nogle variationer, som muligvis har en kulturel baggrund. Sat på spidsen: Danske middelklasseforældre finder det ikke kulturelt passende at inddrage børnene i deres indbyrdes ægteskabelige konflikter. Derfor kommer informationen om skilsmissen – som danske forældre til gengæld lægger stor vægt på at fortælle børnene om – som en stor overraskelse for børnene og bliver en skelsættende begivenhed for dem. I de etniske minoritetsfamilier synes børnene i højere grad at være (måske utilsigtet) involverede i, eller i hvert fald vidne til, forældrenes indbyrdes konflikter, mens familien endnu er intakt. Til gengæld skærmes børn – gennem tavshed eller fortællelse – imod ”voksening”, som information om skilsmisse, som de måske skønnes for umodne til at forstå. Det bliver derved børnenes eget ansvar at regne ud, hvad der er sket.

TIDEN EFTER SAMLIVSBRUDET

INDLEDNING

Skilsmisse er ikke en begivenhed, men en proces, der tager sin tid. Perioden efter et samlivsbrud kan være turbulent, præget af usikkerhed og uafklarethed såvel for børn som forældre. Der kan være tale om, at barnet skal flytte til en ny bolig, skifte skole og derved få en ny omgangskreds. Derudover skal forældrene have aftaler omkring bodeling og børnene på plads.

I dette kapitel ser vi på nogle af de erfaringer, som undersøgelsens børn fik i kølvandet på forældrenes brud, inden hverdagen igen fandt en normal gænge. Denne periode af midlertidighed beskriver vi ud fra to vinkler: Først ser vi på de praktiske erfaringer, som nogle børn får med at leve i boliger, som de ikke kan kalde et hjem, og dernæst følger en beskrivelse af, hvordan forældrene klarer de formelle, juridiske beslutninger dels om børnene, dels om opløsning af deres ægteskab. Herunder hører også konflikter ved de familieretlige myndigheder.

BRUG AF KRISECENTRE

Når familien går i opløsning, er det i nogle tilfælde faren, der forlader det fælles hjem – det kan ske efter gensidig overenskomst, eller, hvis der har været tale om voldsepisoder, kan det ske med politiets hjælp. En del af samlivsbruddene i dette casemateriale bliver imidlertid initieret ved, at mor tager på krisecenter (eller flygter dertil).

Baggrunden er i mange tilfælde, at de har været udsat for vedvarende vold. Men vold er ikke altid den eneste forklaring. En supplerende årsag er også, at en del af mødrene i modsætning til mange danske kvinder, der forlader manden, ikke har en veninde eller familiemedlemmer, som de kan flytte ind hos. Måske har de – hvis de er blevet familiesammenført til ægtefællen – slet ikke noget familie i Danmark, men er ensomme og isolerede. Måske er der familie i Danmark, men her kan de ikke bo i længere tid, indtil en ny bolig er fundet, fordi pladsforholdene ikke tillader det. Nogle af mødrenes beretninger afspejlede, at de kom i kontakt med krisecentret via deres sagsbehandlere på kommunen, som hjalp dem med at komme dertil, eller at de fik kendskab til krisecentre gennem andre professionelle, som var i berøring med familien, fx personalet i børnenes daginstitutioner.

Tanken med et krisecenterophold er, at det skal have en midlertidig og relativt kortvarig karakter. Beretninger fra både mødre og børn reflekterer imidlertid, at opholdet på krisecentret ofte er længerevarende. Nogle bor på krisecenter i op til et år. Det kan være svært at finde passende boliger. Eller også er de boliger, som familien får anvist, for dyre, så de efter en tid bliver nødt til at flytte tilbage på krisecentret igen.

Der var i datamaterialet også flere eksempler på, at mødre og børn bliver rykket rundt mellem forskellige krisecentre. Nogle informanter havde boet på seks forskellige centre. Flere informanter fortalte, at denne rykken rundt skyldtes, at faren opdagede, hvor de havde taget ophold, hvorfor de blev nødt til at flytte et andet sted hen. Blandt informanterne var nogle blevet placeret på et center i en anden egn eller landsdel og oplevede, at det først var, da de var langt væk, at de kunne ånde lettet op og begynde at tænke på fremtiden. Det er selvsagt vanskeligt at passe sin skole ordentligt under sådanne livsvilkår. Shada fortalte blandt andet, at hun slet ikke gik i skole hele det år, hvor hun og moren var under jorden.

Opholdet i et krisecenter er et sikkerhedsnet for kvinder og børn og en overgangsfase til en nyt ”rigtigt” liv begynder. Men det er også en periode, som er præget af midlertidighed, hvor mor og børn lever på meget begrænset plads, med ejendelene pakket ned i kasser, med begrænsede udfoldelsesmuligheder for børnene og med tilfældige beboere, som man deler køkken med, og ikke altid kommer lige godt ud af det med. Ikke alle informanter havde lige gode erfaringer fra opholdet på krisecentret. Nogle mødre havde oplevet, at der var et hierarki mellem beboerne, hvor ”stærke” beboere satte dagsordenen. Erfaringer med personalet kunne også svinge. Nogle informanter oplevede at få god hjælp og støtte, mens andre så tilbage på den tid med mere blandede følelser. Hana, en mor med flere børn, oplevede fx, at de svageste indvandrerkvinder ikke blev behandlet særlig godt af personalet, men var underlagt det, som hun i interviewet kalder ”skjult racisme”.

Selvom kvinder og børn skal kunne føle sig sikre og trygge på et krisecenter, reflekterede flere fortællinger, at sikkerheden på og omkring krisecentrene heller ikke altid er i top. Der blev fx fortalt om eksmænd, der havde fået et polititilhold, og som trods overvågningskameraer alligevel trængte ind på kvindernes værelse. Der var som nævnt også kvinder og børn, som flyttede rundt mellem krisecentre, fordi eksmanden fandt dem, hver gang de var flyttet et nyt sted hen. Datamaterialet rummede også flere eksempler på kvinder, der blev opsøgt af deres eksmænd, fordi de havde efterladt sig elektroniske spor. En kvinde og hendes to børn var blevet placeret på et krisecenter i en anden landsdel, men alligevel lykkedes det manden at finde dem via en sporingsfunktion i sønnens mobiltelefon, og han bortførte derefter begge børnene. Søskeneparret Malik (11 år) og Sanaa (5 år) fortalte følgende herom:

Malik: Næste dag, så gik vi ud, og så havde min far lånt sin brors bil, så man ikke kunne se, at det var hans bil. Så kørte han ved siden af os, og så hentede han hurtigt mig og Sanaa, imens min mor og hendes veninde – fra krisecenteret i [X-by] – var inde og handle. Så kom han hurtigt og tog os, og så var det, at min lillesøster skreg. Jeg fik et chok, så jeg kunne ikke snakke. Så var det, at han trak os ind i bilen.

Interviewer: Hvad tænkte du dengang? Kan du huske det?

Sanaa: Så var det, jeg græd i bilen.

Malik: Det gjorde jeg også.

Sanaa: Det gjorde min storebror også.

Interviewer: Det er godt, I kan fortælle, hvordan I har haft det.

Sanaa: Han kørte hurtigt. Han stoppede aldrig.

Malik: Han stoppede et sted, hvor vi kunne spise, så vi ikke skulle tænke over det.

Interviewer: Sagde han det?

Malik: Nej, men min mor regnede det ud.

Interviewer: Tænkte I, hvornår I så mor igen?

Malik: Nej. Men da vi kom [hjem til far], var det, at min mor hele tiden sagde til politiet: ”Jeg vil se mine børn, jeg vil se mine børn”. Og så var det, at de kom og bankede på døren, og min far sagde, at vi ikke skulle åbne døren, men være musestille. Så var det, at de sagde: ”Du er selv [ude] om det, hvis du ikke åbner døren, så flækker vi døren, og du betaler selv”.

Interviewer: Var det politiet, der sagde det?

Malik: Politiet og en dame, jeg ved ikke hvem. Så var det, de bankede og så efter en halv time eller et kvarter, så gik de igen.

Interviewer: Og så var du alene derinde med Sanaa og far.

Malik: Første gang var det sammen med min far, og anden gang var det sammen med min onkel.

Interviewer: Okay, det var da rigtig væmmeligt. Det var da også væmmeligt for dig, ikke Sanaa? At man sådan ikke så mor. Sov I så hjemme hos far i hans lejlighed?

Sanaa: Ja, og så kom jeg hele tiden over til min storebror og sove.

Interviewer: Sov du hos storebror?

Sanaa: Hele tiden, fordi han skulle være min mor.

Interviewer: Fordi du savnede mor?

Sanaa: Ja.

Et ophold på et krisecenter tjener imidlertid ikke altid kun det formål at beskytte kvinden mod eksmanden, men kan også skyldes, at kvinden ønsker beskyttelse fra sin egen familie, som kan opføre sig truende, fordi de modsætter sig, at hun ønsker skilsmisse. Det gjaldt fx for den ufaglærte Ekin, der (som beskrevet i kapitel 5) havde en søn med sin eksmand, en fætter, som hun var blevet familiesammenført til. Hun ville skilles fra ægtefællen, fordi de var meget forskellige, og fordi hun ikke oplevede, at han gav hende tilstrækkelige muligheder for at udvikle sig. Eksmanden karakteriserede hun således: ”For der var virkelig ikke noget. Han slog mig ikke, han drak ikke. Han var en okay – ikke perfekt – mand, når man ellers tænker på vores mænd (griner)”. Hendes familie, derimod, som levede i opvindelseslandet, reagerede hårdt på nyheden om, at hun ville skilles:

Ekin: Der var mange trusler.

Interviewer: Ved du, hvad de truede dig med?

Ekin: Ja, de ville dræbe mig.

Interviewer: Hvem i din familie ville det?

Ekin: Min onkel. Og min far og mor snakkede ikke med mig i 4 år.

Interviewer: Hvornår begyndte de at snakke med dig igen?

Ekin: Altså, de ville ikke have det. Jeg snakkede én gang med min mor, men hun var så bange for min far, det var derfor, hun ikke snakkede med mig. Han har en stor magt over min mor. Så derfor kunne hun ikke kontakte mig.

Interviewer: Hvordan fik du kendskab til, at de ville slå dig ihjel?

Ekin: De ringede til telefonsvareren og truede mig.

Interviewer: Ville det betyde, at de skulle tage til Danmark, eller få nogen heroppe til at gøre det?

Ekin: De ville få nogen her til at gøre det. Jeg har været i krisecenter, da jeg blev skilt, fordi der ikke var nogen, som støttede mig. Jeg havde en kusine, men hun ville heller ikke have, at jeg blev skilt. Så vi snakker heller ikke så meget sammen nu.

Ekin måtte dermed leve både med, at hendes forældre slog hånden af hende, og at hun decideret blev truet på livet. I forhold til det samlede undersøgelsesmateriale er Ekins case speciel, fordi den er det eneste eksempel på, at skilte kvinder modtager dødstrusler fra sin egen familie. Flere andre af de interviewede mødre kunne dog – lige som Ekin – fortælle om, hvordan familien havde slået hånden af dem, permanent eller gennem flere år (se Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011).

BØRNS OPLEVELSER AF AT BO PÅ KRISECENTER

Hvad tænker børn om at bo på krisecenter? Nogle børn prøver at holde det hemmeligt i forhold til kammeraterne, fordi de synes, det er flovt. Pigen Gül hemmeligholdt det for eksempel over sine klassekammerater hele det år, hun boede på krisecentret, fordi hun synes, det var pinligt ikke at have noget rigtigt hjem. Til sidst hjalp hendes lærer hende med at sige det.

Flere af de børn, der havde erindringer om krisecenteropholdet, fortalte om, hvordan pladsen er trang, fx fem mennesker, der må dele to små rum. Der mangler vinduer, og det er vanskeligt at have kammerater med hjemme under disse forhold. Eller man bliver påført nogle bofæller på krisecentret, som det er svært at komme overens med. Jaliyah, som var 10 år, dengang hun boede på krisecenter, husker perioden som en liminalfase af trist gråhed, uden frihed:

Jeg følte ikke rigtigt, at det var sådan farverigt, altså, på den måde, at jeg havde et gråt humør. Jeg følte ikke rigtig noget i den periode. Jeg var ikke særligt glad for det, jeg syntes, det var et hyggeligt sted at bo, men det var ikke fedt, når man var fem per-

soner i en toværelseslejlighed, tror jeg, det var. Det var ikke særlig fedt, fordi det var så småt og indelukket.

DEN FORMELLE OPLØSNING AF FORÆLDRENES ÆGTESKAB

Børnenes forældre skal i nogle tilfælde gå igennem to-tre processer, før ægteskabet er helt opløst. Hvis man går fra hinanden og har været gift, kan ægteskabet opløses ved de danske familieretlige instanser, dvs. statsforvaltningen eller retten. Blandt informanterne er der kvinder, som oplever, at de kommer til kort i det danske familieretlige system, når de begærer deres ægteskabskontrakt fra oprindelseslandet opløst i statsforvaltningen.

Det skyldes, at dansk familieret kun anser den del af ægteskabskontrakten, som vedrører medgiften ("mahr"), for gyldig, hvis bestemte formkrav er opfyldt. Medgiften fungerer typisk som en slags "livsforsikring" – et sikkerhedsnet – for kvinder og kommer til udbetaling i forbindelse med ægteskabets ophør (se Liversage & Jensen, 2011). Omsat til det danske retssystem oplever nogle kvinder med andre ord at stå i en økonomisk klemme. Huma fortalte fx, hvordan hendes medgift under ægteskabet var blevet brugt til at bygge eksmandens firma op i oprindelseslandet, men hun havde ingen dokumentation, der kunne bevise det, og derfor følte hun sig snydt, da boet skulle deles.

Hvis parret er muslimer og er blevet religiøst viet, kan nogle også have behov for at gennemføre en islamisk skilsmisse. Den islamske/religiøse skilsmisse forekommer ud fra informantenes beretning at have et ganske uformelt præg. Flere kvinder fortalte fx, at hvis manden, der i udgangspunktet har et ret stort ansvar over for kvinden, ikke sørger for hende eller er væk fra hende gennem længere tid, fx et par år, så betragtes man enten automatisk som skilt eller har let ved at blive det, da manden tydeligvis ikke har levet op til sine forpligtelser i ægteskabet.

Den religiøse skilsmisse kan også effektueres ved, at manden tre gange udtaler ordet "talaq" til sin hustru, eventuelt på kvindens opfordring, hvis det er hende, der ønsker ægteskabet opløst. Hvis han ikke vil efterkomme hendes anmodning, kan hun forsøge at få en imams bistand til at effektuere ægteskabsopløsningen. Foreligger der allerede en civil dansk separation/skilsmisse, vil det i nogle tilfælde blive accepteret af det religiøse trossamfund (Liversage & Jensen, 2011).

Derudover ses også, at der i nogle tilfælde indledes en civil (rets)sag i oprindelseslandet for at få kendt opløsningen af ægteskabet

gyldigt der – ellers kan kvinden fortsat blive betragtet som gift med manden, hvis hun er på rejse eller opholder sig i hjemlandet. Det kan fx få konsekvenser for hende, hvis hun senere indleder et nyt parforhold, som indebærer ægteskab – da vil hun blive betragtet som bigamist (Darishpour, 1999).

For personer i disse transnationale ægteskabsrelationer kan den formelle proces med at komme ud af forholdet med andre ord være mere eller mindre besværlig. I de tilfælde, hvor parret alene har haft et religiøst indgået ægteskab, kan skilsmissen forgå relativt gnidningsfrit og øjeblikkeligt, forudsat at begge parter er indforstået med det. I andre tilfælde kan det være en omstændelig og ofte meget langvarig procedure at få ægteskabet opløst, fordi der kan være op til tre forskellige instanser, som skal involveres, før ægteskabsopløsningen opfattes som fuldt gyldig (den danske statsforvaltning, en imam i Danmark og en retsinstant i oprindelseslandet). I den sammenhæng kan der opstå yderligere komplikationer, især for kvinderne, hvis manden eller imamen ikke vil være med til at effektuere den danske skilsmisse. Her kan kvinder komme til at befinde sig i såkaldt ”haltende ægteskaber”, hvor de er skilt efter dansk lov, men fortsat anses for at være gift i deres etniske minoritetsmiljø (Liverstage & Jensen, 2011).

AFTALER OM BØRNENE – ET KIG PÅ PRAKSIS I FORÆLDRENES OPRINDELSESLENDE

Fordi familiekonstellationerne i dette datamateriale i meget vid udstrækning består af forældre, hvor mindst én af dem er indvandret til Danmark, er det relevant at sætte fokus på den retlige eller normative praksis i forældrenes oprindelseslande, når det kommer til spørgsmålet om, hvordan børn skal fordeles i forbindelse med en skilsmisse: Spiller sådanne praksisser ind på de forhandlinger, som forældrene har her i Danmark?

Blandt flere af de fagpersoner, som deltog som informanter i undersøgelsen og selv havde en mellemstlig baggrund, mødte vi det synspunkt, at et barn ifølge en traditionel forståelse i flere af oprindelseslandene vil høre til faren og dennes familie i forbindelse med en skilsmisse. Farens familie vil således lægge pres på, at han får børnene (også selvom faren ikke vil), fordi det er knyttet til familiens ære. Omvendt kan

morens familie have en interesse i, at hun ikke får børnene, da det vil stille hende ringere på ægteskabsmarkedet.

I den meget sparsomme litteratur, som findes om skilsmissebørn i muslimske lande, har det ikke været muligt at finde kilder, som direkte understøtter, at sådanne logikker skulle gøre sig gældende. Ifølge Akpınar (2010) og Joseph og Nağmābādī (2003) har Tyrkiet, der med et sekulært og europæisk inspireret retssystem fremstår som unikt i de muslimske lande, familieretlige bestemmelser, som stiller kvinder lige med mænd i forhold til skilsmisse, forældremyndighed (*custody*) og arv. Med en lovreform fra 2002 blev familien defineret som en enhed, der er baseret på ligestilling mellem ægtefællerne. De nævnte kilder fremhæver imidlertid, at mange kvinder i Tyrkiet – på trods deres formelle rettigheder – lever efter traditionelle praksisser baseret på patriarkalske værdier.

Hos Joseph og Nağmābādī (2003) gennemgås den familieretlige tilstand i en række lande, der er baseret på islamisk ret. Det fremgår, at moren har ret til at have børnene i sin varetægt (forældremyndighed/*custody/hadanah*) i kølvandet på en skilsmisse. Udstrækningen af denne varetægt forekommer imidlertid at variere. Der eksisterer fire forskellige islamiske retlige skoler, som tolker retskilderne forskelligt, og desuden kan retstilstanden være påvirket af andre forhold, som tilsammen resulterer i, at nogle lande fremstår som relativt liberale (fx Marokko), mens andre er stærkt konservative (fx Saudi Arabien) på det familieretlige område. (Yahyaoui Krivenko, 2009).

Derfor er reglerne omkring forældremyndighed ikke ens i alle landene, hvilket følgende og ikke udtømmende eksempler illustrerer. I nogle lande gælder den fraskilte mors ret til at have barnet hos sig kun, til hun er færdig med at amme det (typisk i 2-års-alderen), herefter overføres barnet til faren. Andre steder – fx Iran – er aldersgrænsen 7 år. Men der er også lande, hvor moren har ret til at have børnene i sin varetægt, til de kommer i puberteten (dreng) eller når den giftmodne alder (piger). I andre fortolkninger kan børnene – når de er store nok til det – selv tilkendegive, hvem af forældrene de helst vil bo hos. Hvis børnene opholder sig hos moren, har faren pligt til at betale børnebidrag, indtil datteren skal giftes, og drengen er 15 år eller er færdig med sin uddannelse. Det fremgår også af flere kilder, at moren kan miste retten til at have børnene hos sig, hvis hun gifter sig igen (fx Iran) (Joseph, 2003).

En ting er varetægten, en anden er værgemålet. Ifølge Esposito (2001) og Yahyaoui Krivenko (2009) forbliver værgemålet, dvs. den retli-

ge repræsentation af barnet, efter islamisk retstradition altid hos faren. Hvis han er uegnet til at varetage dette, kan det overdrages til en anden mandlig slægtning i farens familie, men ikke til moren. Ud fra disse kilder kan man med andre ord konkludere, at i lande, som er baseret på islamisk ret, kan skilte mødre være underlagt væsentlige begrænsninger, når det handler om at bevare adgangen til børnene. Under de betingelser må man formode, at morens motivation til at blive skilt fra ægtefællen er begrænset, lige som det også vil komme hende til skade, hvis hun gifter sig igen. Ligeledes bibeholder faren et juridisk og økonomisk ansvar for børnene, selvom de efter en skilsmisse opholder sig hos moren.

Den her beskrevne praksis om, at skilsmissebørn i muslimske lande får ophold hos deres far, fandt vi også eksempler på i det aktuelle datamateriale. Blandt vores informanter var den 42-årige Safa. Hun var som 18-årig blevet familiesammenført til sin ægtefælle, en næsten 20 år ældre herboende landsmand, der viste sig at være meget voldelig. Brylluppet var arrangeret af Safas stedmor, uden at nogen spurgte om Safas egen mening. Safa fortalte, at hendes egne biologiske forældre var blevet skilt pga. farens utroskab. Selv var hun vokset op hos sin far og stedmor, ”for i [oprindelsesland], når forældrene bliver skilt, så er det faren, som beholder barnet – ikke moren. Moren har ikke ret til det”.

Safa havde haft et skidt forhold til stedmoren, og faren, som anlagde meget stramme regler, tillod i lange perioder ikke, at hans børn havde nogen kontakt til den biologiske mor. Først da Safa og hendes søskende nåede gymnasiealderen, tillod han, at den biologiske mor af og til kunne komme forbi og hilse på børnene. Derfor havde de ikke noget særligt nært forhold til moren. Safas beretning om sin egen opvækst som skilsmissebarn i oprindelseslandet illustrerer således, hvordan forældrenes retsstilling kan være ret anderledes end den, vi ser i Danmark.

Spørgsmålet er imidlertid, om en sådan beskrevet patriarkalsk orden, hvor faren bibeholder retten til børnene i forbindelse med skilsmissen, spiller nogen som helst rolle, omsat til den danske kontekst. Ud fra det aktuelle empiriske datamateriale finder vi absolut ikke grundlag for at hævde, at det var et gennemgående mønster. Ikke desto mindre var der i enkelte cases nogle spor, der pegede i retning af, at en sådan fadermagt blev forsøgt sat igennem. Et eksempel var en danskfødt kvinde med etnisk minoritetsbaggrund, Mina, der var blevet tvangsgiftet med en familiesammenført slægtning som 20-årig. Efter en årrække ønskede hun at blive skilt fra sin ægtefælle. Han ville ikke være med til at ophæve den

muslimske ægteskabskontrakt, som indeholdt bestemmelser om, at hendes medgift skulle udløses ved skilsmisse. Hun søgte derefter bistand hos imamen, der over for ægtemanden fastholdt, at medgiften skulle udbetales. Medgiften blev derefter forvandlet til et forhandlingsobjekt i spillet om, hvem der skulle have retten over barnet. Mina fortæller:

Så siger jeg så, at ”hvis du går med til, at vi bliver skilt, så vil jeg ikke have noget fra dig. Jeg skriver under på, at jeg ikke vil have nogen penge fra dig”. Så siger han: ”Det er ikke nok – jeg vil også gerne have Samira” [datteren]. Så siger jeg til ham: ”Det kan du drømme om”. Når jeg står fast på, at vi skal skilles, så siger han, at han vil tage Samira og sende hende hjem til hans søster, fordi han vil have, at det er hende, der skal opdrage hans datter og ikke mig. Jeg er ikke god nok til at opdrage hans datter.

Mina anlagde derefter en skilsmissesag ved de danske retsinstanser og fik tillagt den fulde forældremyndighed over datteren. Derefter igangsatte hun en skilsmissesag i Samiras fars oprindelsesland, hvor ægteskabet var indgået. På den måde kunne hun foregribe, at han i værste fald kunne beholde datteren, i tilfælde af at hun rejste med sin far hertil.

FORDELING AF FORÆLDREMYNDIGHED OG BOPÆL I DEN DANSKE KONTEKST

I den danske børnepopulation som sådan har udviklingen bevæget sig i retning af, at det i dag er normen, at skilsmissebørn bliver omfattet af fælles forældremyndighed, når forældrene går fra hinanden. Denne udvikling understøttes af forældreansvarsloven, som fastslår, at fælles forældremyndighed skal være det normale udgangspunkt for børn, hvis forældre ikke (længere) lever sammen.

Fra 2007 har det været muligt for de danske domstole at bestemme, at der kan være fælles forældremyndighed, også selvom den ene af forældrene modsætter sig dette. Det er kun i meget konfliktprægede forhold, hvor der ikke er noget samarbejdspotentialer mellem forældrene, at forældremyndigheden pålægges den ene af forældrene.

I forhold til hvordan billedet tegner sig for majoritetsdanske skilsmissebørn, var der i dette datamateriale ganske mange børn (mindst to tredjedele af casene), som var omfattet af eneforældremyndighed – der

med en enkelt undtagelse var tillagt moren. De øvrige børn var omfattet en ordning, hvor forældrene havde fælles forældremyndighed. Tilsvarende gjaldt også, at stort set alle børn, som deltog i undersøgelsen, havde fast bopæl hos deres mor. I enkelte cases boede børnene hos faren. Uanset, hvordan normerne for forældremyndighed er i de muslimske lande, som en del af forældrene har oprindelse i, så er det at dømme ud fra det aktuelle kvalitative datamateriale den almindelige praksis, at skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund her i Danmark oftest kommer under morens fysiske og juridiske varetægt. Dette mønster understøttes også af de statistiske data, som vi har indsamlet til undersøgelsen, jf. kapitel 4. I forhold til retstilstanden i forældrenes oprindelseslande bliver farens position i Danmark derved svækket, mens morens position i forhold til børnene styrkes.

KONFLIKTER OM FORÆLDREMYNDIGHED OG BOPÆL

I nogle tilfælde fandt forældrene i al fordragelighed ud af, hvordan ”det fortsatte forældreskab” skulle organiseres efter familieopløsningen. Hakan, for eksempel, var en relativt nyskilt far med fire børn, som vi fik kontakt til via Foreningen Far. Han var selv født i Danmark og havde været gift med en familiesammenført kvinde fra forældrenes oprindelsesland. Han fortalte, hvordan han og ekskonen havde været til mægling i statsforvaltningen, og at de var rimeligt enige om både børnene og bodelingen. De var nået frem til en aftale om, at der skulle være fælles forældremyndighed. Børnene skulle have bopæl hos moren, men da han og ekskonen boede tæt på hinanden, var oplægget, at de ældste af børnene kunne være begge steder, som det nu passede dem, sådan at børnene fik to hjem. Denne måde at organisere det fælles forældreskab ligner til forveksling den måde, som majoritetsdanske forældre i mange tilfælde håndterer situationen på.

Ret mange af de forældre, som deltog i undersøgelsen (omkring to tredjedele), berettede imidlertid om, at de haft en konflikt om forældremyndigheden med den anden forælder. At dømme ud fra beretningerne var der oftest tale om en konflikt, som havde været anlagt ved retten – i sjældnere tilfælde var det lykkedes at finde en løsning i statsforvaltningen. Hvis de cases, som indgår i vores datamateriale, tilvejebringer et bare nogenlunde repræsentativt billede af forholdene for skilsmisse-

børn med etnisk minoritetsbaggrund, må man konstatere, at der er tale om en meget høj andel, som søger de familieretlige myndigheders hjælp til at få afgjort en konflikt. Andre kilder peger nemlig på, at det ca. er 1 ud af 10 skilsmissebørn, der bliver involveret i en forældremyndigheds-konflikt ved retten (Ottosen, 2004). Der var flere forskellige årsager til, at så relativt mange af informanterne havde haft en forældremyndigheds-konflikt ved retten.

I nogle tilfælde skal det delvist ses på baggrund af den voldsomhed, som prægede mange af ægteskaberne: Ud fra mødrenes beretninger forekom sagen om forældremyndighed således at opstå i kølvandet på, at der også havde været en politisag. I andre tilfælde var der tale om, at moren ønskede at sikre sig retten alene til børnene uden væsentlige protester fra faren (udeblivelsesdomme). Undersøgelsesmateriale rummede også eksempler på, at forældremyndighedsspørgsmålet kom op, fordi forældrene i realiteten var uenige om andre ting, fx fordeling af gæld.

Endelig kan der naturligvis være tale om en reel konflikt om børnene. Vi fandt her flere eksempler på, at forældremyndigheds-spørgsmålet bliver brugt til at true, fastholde og genere den anden part – og her kan konflikten accentueres på grund af forældrenes transnationale konstellation.

I casen om Mina, som vi beskrev ovenfor, var moren bange for, at faren ville sende deres fælles datter tilbage til hans hjemland. Derfor havde hun ikke alene søgt om (og fået) forældremyndigheden alene, men også bedt om, at samværet mellem datteren og faren foregik i hendes hjem. Selvom hun ifølge dansk ret var forældremyndighedsindehaveren, mente hun, at faren kunne få udfærdiget et pas til hende i sit hjemland, fordi det her ”kun er faren, der kan skrive under på papirerne”.

I en anden case (konvertitten Helle) var morens frygt for, at faren ville insistere på at få børnene, omvendt årsagen til, at forældrene aldrig var blevet helt og fuldt skilt, da deres *nikah* – deres ”muslimske ægteskab” – aldrig var blevet opløst.

I en tredje case fortalte den 13-årige Ali, at hans far havde brugt en aftale om fælles forældremyndighed til at forhindre mor og børn i at besøge familien i morens hjemland. Derfor havde Ali og hans søskende været involveret i en retssag om ophævelse af den fælles forældremyndighed 3 år tidligere:

Interviewer: Ved du, om de har fælles forældremyndighed?

Ali: Det har de ikke. Det har de haft, men min mor fik den.

Interviewer: Fik hun den gennem en ... Så var hun i retten?

Ali: Ja, og han skrev under.

Interviewer: Okay. De fleste har jo fælles forældremyndighed.

Ali: Altså, vi skulle til [feriedestination] – mig, min mor og min søster. Vi glædede os i et helt år, men pga. ham kunne vi ikke komme afsted, for han nægtede og sagde, at hans børn skulle blive i Danmark.

Interviewer: Så I kunne ikke få pas?

Ali: Nej, vi kunne ikke. Eller vi havde pas, men vi måtte ikke rejse. For man skal have farens tilladelse for at rejse.

Interviewer: Og det var så der, hun sagde, at hun ville have ene-forældremyndighed?

Ali: Ja, for hun så, hvor ked af det mig og min søster blev.

Interviewer: Og så gik han med til det?

Ali: Ja, det var fint.

Interviewer: Kan du huske, hvornår det var? Hvor længe efter, at de var blevet skilt, var det?

Ali: Det var i 2010, et år efter.

Interviewer: Så han gik med til det? Der var ikke noget med, at der var nogen, som dømte det? Altså, der var ikke nogen andre, der bestemte, at det skulle være sådan?

Ali: Til sidst blev det. Dem inde fra retten spurgte, hvorfor han skulle have forældremyndigheden, når han ikke gjorde noget for sine børn, når han bare lever sit liv. Og hvem har ansvaret? Det har min mor.

Interviewer: Okay, på den måde.

Ali: Han er aldrig til forældremøder eller sådan noget. Hvorfor skal han så have den forældremyndighed? Han ser sine børn én gang om ugen, det er det, han gider. Men jeg blev glad, da jeg hørte, at min mor fik forældremyndigheden. Men det var også kun på én betingelse, og det var, at min far måtte se mig igen. Jeg havde jo ikke lyst til at se ham, men jeg gjorde det.

Interviewer: Så gjorde du det, fordi de havde lavet den aftale?

Ali: Ja. For jeg tænkte, at hvis ikke min mor fik den forældremyndighed, så kunne der ske meget. Jeg ville ikke kunne få lov til at rejse og dit og dat. Han vil nægte alt. Så der tænkte jeg: ”Fint, nu taler jeg bare med min far”.

AFTALER OM SAMVÆR

Skilsmissebørn i Danmark har gennemgående relativt omfattende samværsordninger med den forælder, de ikke bor sammen med. En opgørelse blandt 11-årige majoritetsdanske børn viser fx, at omkring hver tredje har en udvidet ordning, fx 5/9-, 6/8- eller 7/7-ordninger (hvor den ene forælder har barnet i hhv. 5, 6 eller 7 dage over en periode på 14 dage, og den anden forælder har de resterende dage). Disse ordninger er dermed mere omfattende end det traditionelle arrangement med samvær hver anden weekend. Omkring hvert fjerde skilsmissebarn i den alder har en ordning, hvor de er sammen med samværsforælderen hver anden weekend. Hvert femte har et mere begrænset samvær, og hvert sjette skilsmissebarn har slet ingen kontakt med den anden forælder. I takt med at børn bliver ældre, er der dog en tendens til, at samværet får en mindre omfattende karakter. Børn i 15-års-alderen har således mindre kontakt med samværsforælderen end børn på 11 år. (Ottosen & Stage, 2012).

De statistiske data, som vi har om etniske skilsmissebørns samværsordninger, er funderet på et spinkelt datagrundlag, jf. kapitel 4. Men de tyder på, og helt i overensstemmelse med informationerne i dette kvalitative datamateriale, at børn generelt er omfattet af mindre omfattende ordninger, end vi ser det blandt majoritetsdanske jævnaldrende. Der var meget få eksempler på udvidede samværsordninger, endsige deleordninger, som mange danske skilsmissebørn er omfattet af. Det indtryk, at

samværet typisk har en mindre omfattende karakter, blev også bekræftet af de professionelle fagpersoner, som deltog i undersøgelsen, og som var relativt tæt på etniske skilsmisefamilier i dagligdagen.

NÅR DER ER EN SAMVÆRSORDNING

Der var børn i undersøgelsen, som var (eller havde været) omfattet af ganske almindelige samværsordninger med faren, som indebar, at de kom hos ham med regelmæssige mellemrum, fx hver anden weekend med overnatning. Huma og hendes eksmand havde på interviewtidspunktet en 7/7-ordning. Den var kommet i stand på morens opfordring, fordi hun havde brug for aflastning. Børnene blev ikke spurgt. Eksmanden havde været hende utro med hendes veninde, et forhold, der startede, da Huma var højgravid med deres yngste barn. Senere var det ham, der ønskede skilsmisse, fordi han ville gifte sig med den anden kvinde. Huma var vred og stærk forbitret over, at han kunne tro, at han nu skulle være en fri mand og starte et helt nyt liv, mens hun stod tilbage med ansvaret for de tre børn. Hun havde selv brug for at pleje sine sår oven på skilsmissen og parkerede derefter børnene hos ham og den nye kone for selv at drage på ferie uden at give besked om, hvornår og om hun kom hjem igen. Men da hun var vendt tilbage til Danmark, mødtes hun med faren i statsforvaltningen og fik lavet en aftale om en vidtgående samværsordning til faren:

Det var meget bedre for mine børn, fordi de fik lov til at være sammen med deres far, og han passede dem. Han blev nødt til at passe dem, for hans nye kone gad jo ikke passe dem. Det var sådan, at han ikke bare kunne forlade dem, som han gjorde med mig. Han var nødt til at være sammen med dem, og det betød så, at børnene fik lov til at se deres far meget mere ... Det var hans samværsaftale, som vi gik op til møde [på statsforvaltningen] for, men selve aftalen blev så lavet, sådan som jeg ønskede det. Der var en sagkyndig, der kom og besluttede, at der skulle være ligelig fordeling mellem mig og ham. Til gengæld betaler han så ikke børnebidrag mere. Men det har betydet rigtig meget, for hvis det ikke var sket, så ville jeg ikke have haft den frihed, som jeg har nu.

En del beretninger fra børn – og især deres mødre – reflekterede, at samværet i nogle tilfælde foregår på den måde, at faren besøger børnene i morens hjem – når det passer ind i farens program. Det kan bero på flere omstændigheder, fx at han har fået ny familie, at han lever under usle

boligforhold, hvor det er svært at tilbyde børnene noget, eller at hans livssituation i øvrigt indebærer, at han ikke kan have børnene på samvær hos sig i flere dage, herunder med overnatning. For eksempel fortalte en mor, Tülay, at forældrene med statsforvaltningens mellemkomst havde indgået en aftale om, at deres fælles søn skulle være på samvær hos faren hver eller hver anden weekend, men:

Faren bor et meget, meget dårligt sted ... Det er kun et enkeltværelse, det er sådan et pensionat, så der er ikke så hygiejnisk. Forholdene er ikke i orden. Drengen vil ikke selv særlig tit derud, han vil kun lige derud og se sin far. Han har som regel ikke lyst til at sove der, så det er blevet sådan, at han kan komme derud, når han har lyst til at se sin far.

En 36-årig mand (Mesut), der var blevet familiesammenført til Danmark, fortalt tilsvarende om, hvordan hans samvær med sine to børn var organiseret:

Interviewer: Så børnene bor hos deres mor?

Mesut: Ja, og vi har ingen problemer om børnene. Jeg kan se dem, når vi vil. Men de kommer fast her hver anden lørdag.

Interviewer: Til søndag?

Mesut: Nej, kun om lørdagen. Jeg skal ikke slide for meget med børnene, når jeg nu bor alene. Jeg arbejder jo også. Så jeg henter dem ved ni-tiden, og så er de her til ved ni-tiden om aftenen. Så spiser vi og hygger os, og så kører jeg dem tilbage.

Flere af de fagpersoner, som deltog i vores undersøgelse, kunne genkende mønstret med, at samværet mellem de etniske børn og deres fædre ofte har en mere sporadisk karakter og ofte er uden overnatning. En ansat i en statsforvaltning opsummerede sine erfaringer – og disse observationer er langt hen ad vejen i god overensstemmelse med de beretninger, vi hørte fra de mødre og børn, som deltog i undersøgelsen:

I samværsmøder med minoritetsfamilier kan det være moren, som henvender sig, fordi hun synes, ordningen er for uoverskuelig – der er ikke styr på den. Mændene har ofte ikke særlig stor

forståelse for, at de ikke bare kan komme forbi hver dag og se barnet – de ønsker ofte ikke noget fastsat, de vil bare se barnet. Det er dog for ustruktureret for kvinden. Det ser man ikke i danske familier – måske fordi de bedre kender systemet, hvor man ser sit barn hver anden weekend. Samværet sker, når faren kommer hjem til moren og besøger børnene eller kommer og henter dem efter skole, og går på legepladen eller McDonald's og afleverer dem så igen. Det er sjældent samvær med overnatning, fordi der ofte er fire børn, men faren har kun fået et enkelt værelse, hvor der ikke er plads. Det er ofte mødrene, som mener, det er for irregulært, og måske heller ikke godt for børnene, at de ikke ved, hvornår faren kommer. Nogle gange bliver vi nødt til at trække noget ned over hovedet på dem – man kan godt få et forlig igennem, men nogle gange føler man ikke, at det ændrer noget i praksis. Det sker ikke i de danske familier ... I forhold til samværsordningerne er det ofte kortere samvær, og ofte har fædrene ikke noget sted at bo, hvorfor de bor hos familien eller på et værelse, og så kan de ikke have alle børnene i en weekend. Det er også nemmere for fædrene, hvis børnene bor hos moren, for så kan de gøre, hvad de har lyst til.

En anden ansat i en statsforvaltning havde på baggrund af sine erfaringer en oplevelse af, at så længe faren kunne se børnene i morens hjem, kunne samværet fungere. Konflikterne – og dermed statsforvaltningen – kunne derimod blive aktiveret, hvis moren modsatte sig denne ordning, eller hvis der kom en ny partner ind i hendes liv. Det er en velkendt erfaring fra den familieretlige praksis, at forandringer i familiekonstellationerne i form af nye stedforældre kan udløse eller genoplive konflikter. Det gælder også i majoritetsdanske skilsmissefamilier.

KONFLIKTER OM SAMVÆRET

Efter dansk ret skal børn have mulighed for at have kontakt med den af forældrene, de ikke bor sammen med. Derfor vil statsforvaltningen – hvis der opstår samværskonflikter – forsøge at finde løsninger, så barnet kan opretholde en forbindelse med samværsforælderen. Den ovenfor beskrevne måde at udøve en samværsordning på, kan være vanskelig at realisere i familier, hvor der er forekommet familievold – for ofte er der en begrundet frygt for, at volden fortsætter.

I Melis' familie havde der været meget vold imod moren, der til slut forlod sin mand. Melis var 18 år og gik i 2. g, da hun blev interviewet, og havde haft det svært med, om hun overhovedet skulle se sin far efter forældrenes skilsmisse. Hun fortæller følgende:

Det er ikke nemme tider, jeg har været igennem, det har været rimeligt svært, jo. Det eneste, jeg synes har været godt, er faktisk bare, at min mor flyttede – det er jeg rigtig glad for. Men at min far har gjort det rigtig svært for os – det er jeg ked af.

Melis fortalte, at hun i kølvandet på forældrenes skilsmisse havde været til samtale med en psykolog i statsforvaltningen, som ikke mente, at hun skulle have samvær med faren. Men det endte med, at hun selv fik lov til at bestemme, om og hvornår hun ville besøge ham.

Også andre børn, der under forældrenes samliv havde været vidner til eller selv havde været udsat for familievold, erindrede, hvordan de blev indkaldt i statsforvaltningen, som skulle udrede, hvordan vilkårene for en eventuel samværsordning skulle være. Det gjaldt fx Shada og hendes søskende. Ifølge Shada havde hun og hendes brødre aldrig oplevet at få omsorg fra deres far, men ”kun slag og hårde ord”. Moren og børnene havde efter forældrenes brud og forud for samværs sagen i statsforvaltningen opholdt sig nogle måneder på et krisecenter. De havde derfor ikke haft kontakt med faren. Derfor blev børnene rædselsslagne, da det gik op for dem, at de i statsforvaltningen skulle konfronteres med deres far. Selvom begivenheden lå nogle år tilbage for den nu 25-årige Shada, var hendes skildring af hændelsen helt levende:

Men så kan jeg huske, at han kom ind i rummet, og der sprang jeg op og begyndte at skrike, fordi jeg var bange for, at han ville slå mig. Især nu, hvor vi var stukket af, og vi var gået over til danskerne, som også er et andet tabuemne, ikke? Min lillebror sprang op på psykologen og holdt fast og sådan, og så kunne de godt se, at det ikke var godt, så de smed min far ud igen, og så sad de og beroligede os og prøvede at tale med os og ville høre, hvorfor vi reagerede sådan osv. ... Jeg kan huske, at jeg blev ved med at holde fast i, at jeg var bange, og at han slog. Det kunne godt være, at han sagde noget der, men det var noget andet, han gjorde bagefter.

Og min lillebror havde åbenbart fået fat i ... For vi havde jo været tilbage i hjemmet, da vi boede på krisecentret og hente noget tøj, da min far var ude og rejse ... Min far plejede at slå os med nogle sammenrullede kabler og ledninger. Der var sådan en stor en, som han havde, og den havde min lillebror fået fat i, da vi var hjemme. Den var omkring en meter eller sådan noget. Den havde han åbenbart skjult i tøjet, da vi pakkede. Og den tog han frem, da vi var der, og viste den til dem, og han har været 6 år, og så viste han den til psykologerne og en sagsbehandler. Og de var helt rystede. Og det var ligesom der, han sagde: ”Det er derfor, jeg ikke vil tilbage til min far”. Og så havde vi det jo bare supergodt med min mor bagefter.

Nøglepersoner fra det familieretlige system fortalte til undersøgelsen også om samværsansøgninger fra fædre, som ellers har haft yderst sporadisk samvær med deres børn. Det kan fx være fra mænd, som er fængslede og har fået udvisningsdomme. Et underliggende motiv kan være, at fædre dermed håber, at dommen udsættes. Statsforvaltningen må tro på ansøgerens ønske om kontakt med barnet, uagtet mistanke om andre motiver. Derfor er man som i alle andre samværsager nødt til at belyse barnets forhold og høre på morens synspunkter mv.

At der – ifølge interviewene med nogle af nøglepersonerne – findes fædre, som efter længere tids fravær udviser fornyet interesse for deres børn i håb om at sikre sig en opholdstilladelse eller i andre tilfælde simpelt hen for at straffe og genere moren, var der også eksempler på blandt de beretninger, vi hørte fra mødrene i denne undersøgelse. Motiverne til at genoptage en kontakt med børnene kunne være båret af andre drivkræfter end ønsket om at være sammen med børnene.

Denne form for adfærd kan risikere at få en negativt afsmittende virkning i forhold til de helt almindelige fædre, som ønsker at varetage omsorgen for deres barn. Det gjorde sig fx gældende i Aslans tilfælde. Han var født i Danmark af indvandrede forældre og giftede sig med en pige fra oprindelseslandet. Hun udviklede en alvorlig emotionel personlighedsforstyrrelse, som kulminerede i en indlæggelse på en psykiatrisk hospitalsafdeling. Aslans hustru valgte derefter at rejse hjem til sit oprindelsesland og efterlod barnet hos Aslan i Danmark.

Under hendes sygdomsforløb oplevede Aslan for sin del at stå med et stort ansvar, både for hustruens sygdom og for omsorgen for et lille barn, samtidig med at han skulle holde sin familie forsørget. Men fremmødt i statsforvaltningen – da separationspapirer og forældremyn-

dighedsspørgsmålet skulle bringes i orden – oplevede han sig ikke desto mindre mistænkeliggjort og stigmatiseret som ”den demoniserede indvandrermand” (se uddybende herom i kapitel 9). Selvom barnets mor havde valgt at forlade Danmark, barnet og manden, oplevede Aslan sig behandlet, som om det var ham, der var skyld i hendes forsvinden. Han erindrede dette som stærkt intimiderende.

OPSAMLING

Vi har i dette kapitel vist, at tiden efter samlivsbruddet ofte kan være turbulent – særligt for de børn, der er nødt til at tage ophold på krisecentre, indtil bopælsforælderen finder en passende bolig. Denne tid involverer også efterspil ved de familieretlige myndigheder. Vi har i dette datamateriale blandt andet fundet, at der ofte har været retlige konflikter om børnene, som i en del tilfælde fører til, at moren har fået forældremyndigheden alene. Hvis det, som kilderne tyder på, er sædvanligt i flere af forældrenes oprindelseslande, at skilsmissebørn kommer under farens families varetægt og værgemål, indebærer skilsmissen inden for den danske velfærdsstats kontekst, at morens position styrkes, mens farens svækkes, og dette kan udfordre især nogle fædres forståelse af, hvad der er ret og rimeligt.

Kapitlet har også fokuseret på de praktiske aftaler og arrangementer om børnene. Næsten alle børn i undersøgelsen fik bopæl hos moren. De fleste mødre lægger vægt på, at barnet opretholder kontakt med faren, men ofte har samværsordningerne en mere begrænset karakter, som dels må forstås i lyset af familiehistorikken, dels i lyset af, at fædre ikke altid har mulighed for at skabe de tilstrækkelige rammer for børnene.

BØRNS HVERDAG MED MOR

INDLEDNING

Som tidligere anført repræsenterede de familier, som vi har interviewet til denne undersøgelse, en variationsbredde. Børnene kunne dermed få en meget forskellig hverdag, når situationen gradvis var blevet normaliseret efter deres forældres skilsmisse. På den ene side var der eksempler på, at nogle børn kom til at bo hos forholdsvis ressourcestærke mødre med gode netværk i Danmark og med et regelmæssigt og positivt samvær med deres fædre. Selv her var der dog ofte problemer af en eller anden art – fx i form af en anstrengt økonomi. Andre, derimod, boede hos isolerede, uuddannede mødre, som talte dårligt dansk, var decideret fattige, og som måske også havde alvorlige helbredsproblemer. Hvis sådanne børn oven i købet havde et konfliktfyldt forhold til deres fædre – eller eventuelt slet ikke så dem – var deres hverdag langt mere vanskelig. Denne bredde i materialet tilstræber vi løbende at belyse, men en stor del af vores fokus vil være på de mest udsatte informanter, da det er børn i disse familier, som lever under de sværeste vilkår.

Kapitlet er opdelt som følger: I første del ser vi på materielle ressourcer, herunder økonomi og boligforhold i hverdagen med mor. Anden del belyser de enlige mødres sociale ressourcer, herunder såvel støttende ressourcer som den sociale udstødelse, nogle fraskilte kvinder

oplever. Vi ser også på mødres etablering af nye parforhold, hvilket forekommer klart sjældnere blandt fraskilte minoritetsmødre end hos fraskilte mødre fra majoriteten.

EFTER SKILSMISSEN – EN OFTE ANSTRENGT ØKONOMI

Med hensyn til økonomi er det ofte en udfordring at være eneforsørger. At det kan være svært for enlige forsørgere generelt at få pengene til at slå til, fremgår tydeligt af Danmarks Statistik: Her siger 8-10 pct. af kvinder i par med børn, at det er ”svært” eller ”meget svært” at få pengene til at række, mens det samme gør sig gældende for hele 40 pct. af enlige kvinder med børn.¹¹

Disse tal gælder den danske befolkning generelt, og da etniske minoriteter som gruppe er langt dårligere stillet økonomisk, må vi formode, at klart den største del af enlige etniske minoritetsforældre oplever det som vanskeligt at få pengene til at række. Dette understreges af vores registerbaserede analyser i kapitel 4, som viser, at over halvdelen af efterkommerbørn i brudte familier lever under OECD’s fattigdomsgrænse (under 50 pct. af medianindkomsten). For majoritetsdanske børn i samme familiesituation drejer det sig om 14 pct.

Hvordan økonomien ser ud, handler i høj grad om ens indkomst, som igen er meget afhængig af ens beskæftigelsessituation. Her var omkring halvdelen af mødrene, der indgår i denne undersøgelse, uden for arbejdsmarkedet, og en stor del af dem modtog kontanthjælp eller førtidspension. Dette stemmer nogenlunde overens med billedet for mødre til efterkommerbørn generelt. De kvinder, der var i beskæftigelse, havde i flere tilfælde jobs som fx social- og sundhedsassistenter eller pædagoger, som ikke ligger højt på den danske lønsskala. I mange tilfælde kunne danske velfærdsydelser som boligsikring, børnepenge og ekstraordinære børnetilskud dog gøre, at de væsentligste fornødenheder var til stede, om end der sjældent var meget luft i budgettet. Selv en kvinde, Sevgi, der var folkeskolelærer og dermed var en af de bedst lønnede blandt undersøgelsens interviewpersoner, fortalte følgende:

[Pengene] er mit eneste og største problem. Jeg skal hele tiden tænke på kroner og ører, og jeg skal hele tiden kigge på kalende-

11. (<http://statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1280>).

ren. Altså, man slapper aldrig af ... Jeg får kun 1.200 kr. per næse [i børnebidrag fra faren] – men hvad med fritidsordningen? Hvad med [andre ting]? Det er alt, alt, alt for lidt. Jeg betaler det hele. Bare når de afslutter gymnasiet, så ved jeg ikke: Der skal være hue, fest og alt det. Og min datter har lige haft gallafesten, og det er ikke bare en kjole til 4-500 kr., man køber. Man tager jo ikke bare til festen. De lejer bil, deres tasker, sko, sminke koster en formue. Og hvad får de? De får ikke så meget.

Lignende økonomiske problemer i hverdagen hørte vi om fra flere andre kvinder. Som en familiesammenført kvinde, Jamila, der stod uden for arbejdsmarkedet, fortalte om familiens dagligdag efter skilsmissen:

Nogle gange kan jeg godt klare [økonomien]. Andre gange har jeg fortalt mine børn, at jeg kun har den her sum penge, og jeg vil gerne købe noget til jer, men ikke lige nu. Jeg kan købe det til jer, når der kommer børnepenge. Eller nogle gange siger jeg til dem, at de godt kan se min økonomi – fx hvis de gerne vil have en is eller sådan, når vi går ud. Når vi går ud, er det lidt dyrere for mig, så jeg siger til dem, at jeg skal lave mad til dem derhjemme, så kan vi lave saft og alt muligt, og så kan vi gå derover, men vi køber ikke noget. Mine børn kan godt forstå mig, når jeg snakker med dem.

En anden familiesammenført kvinde, Asli, der ikke kunne arbejde grundet helbredsproblemer, udtrykte sig således:

De eneste problemer, vi har, er økonomiske problemer. For jeg kan ikke købe de ting, som de gerne vil have. Jeg selv går på loppemarkedet. Men pigerne er teenagere, og de har venner. Og de går på en skole, hvor det er de rige folks børn, der går ... Jeg kan mærke, at den økonomiske forskel gør pigerne kede af det, men det vil de ikke sige til mig. Nogen gange siger de, at ”det gør ikke noget, mor, det er lige meget. Når vi bliver store, så arbejder vi, og så køber vi det selv”. Men jeg ved, at de gerne vil have det.

Som det fremgår, er mødrene godt klar over, at børnene naturligvis også mærker den trange økonomiske situation, men der er meget lidt, kvinderne kan gøre ud over at passe på pengene og fx købe genbrugstøj eller eventuelt undvære ting til sig selv for til gengæld at prioritere børnene (se

Bonke m.fl., 2005). Dermed handler udfordringerne ikke kun om den konkrete materielle situation i sig selv. Det handler i høj grad om de negative følelser, som disse afsavn kan bringe med sig, og hvor man fx – som sidstnævnte døtre – kan forsøge at beskytte sin mor imod en følelse af utilstrækkelighed ved ikke at kunne sørge så godt for sine børn, som hun ønsker sig.

Velfærdsydelse sikrer dog generelt familierne imod fattigdommens hårdeste konsekvenser. Men her kan nogle kvinders manglende viden om det danske system og deres begrænsede kendskab til det danske sprog indebære, at de har en endnu vanskeligere økonomi end nødvendigt. Dette hørte vi om hos Saida, som fortalte om at være alene med tre mindre børn. En dag fik hun besøg af sundhedsplejersken og ...

... hun så mig græde, fordi jeg ikke havde nok penge og mad. Jeg var sulten. Jeg havde ingen elektricitet ... Det var ligesom i gamle dage – hvor jeg vaskede bleerne i hånden ... Vi spiste ikke kød, måske kun en gang om måneden ... Sundhedsplejersken spurgte, om jeg fik boligsikring, og det vidste jeg ikke, hvad var. Hun blev chokeret og rystede på hovedet. Så vi tog sammen på kommunen.

En anden årsag til, at enkelte af de fraskilte kvinders økonomi var meget dårlig, var, at flere var kommet i gæld, fordi deres eksmænd havde udnyttet blandt andet deres manglende dansk kundskaber til at få dem til at skrive under på papirer, så de hæftede for mændenes lån. Dette havde primært fundet sted i nogle af de dårligste og mest voldelige forhold, hvor kvinderne endvidere ofte var familiesammenførte og havde ringe dansk kundskaber. I danske krisecentre kender man godt denne form for adfærd, som kan ses i såvel minoritets- som majoritetspar (Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011; Helweg-Larsen & Frederiksen, 2007).

NY BOLIG – OFTE EN UDFORDRING

Centralt for hverdagen med mor efter skilsmissen var, hvordan de kom til at bo. Kvinderne var ofte fraflyttet familiens fælles bolig i forbindelse med skilsmissen og skulle dermed etablere sig på ny. Fraflytningen kunne skyldes, at de – som beskrevet i kapitel 7 – var flygtet fra det fælles hjem og havde søgt tilflugt på et krisecenter eller boet hos venner eller familie,

men fraflytningen kunne også skyldes, at boligen stod i mandens navn, eller at de ikke havde råd til at bo der som enlig forsøger. Adgange til en ny bolig blev dermed et vigtigt omdrejningspunkt, og da kvinderne generelt var dårligt stillet økonomisk, kunne de være afhængige af at få anvist en bolig af kommunen. Flere blev her anvist boliger i socialt belastede områder, som de enten senere fraflyttede – eller som de netop ikke kunne komme bort fra, uanset at de ønskede det. Den 13-årige dreng Ali fortalte følgende om tiden, efter at hans far og mor blev skilt:

Vi boede i en lille lejlighed. Det gad vi ikke, vi ville bo i noget større. Og min mor sagde, at hun gerne ville væk derfra. Der var alt for mange indvandrerbørn, og hun ville gerne have, at hendes børn også fik danske venner. Det var en ghetto. Jeg tror, der var 10 danskere ud af 200 lejligheder ... Hun var bange for, at jeg var ved at blive kriminel ... Hvis jeg havde boet der – så havde jeg været det nu. Jeg kender nogen, som allerede er i gang med at lave god lort derude, som jeg ikke engang taler med mere.

Kvinder med flere ressourcer – om det så var i form af en højere indtægt eller fx et netværk, der kunne hjælpe med at finde lejeboliger med overkommelig husleje – havde nemmere ved at få en god boligløsning end kvinder med færre ressourcer. I den turbulente periode umiddelbart efter bruddet med partnere havde kvinder opvokset i Danmark generelt også bedre muligheder end andre til at få hjælp til en midlertidig bopæl, fx fordi de havde deres forældre i landet. Den mulighed benyttede Huma sig af. Selvom det ikke var en nem tid for hende og hendes børn, var hendes overgang fra bruddet med sine børns far til en stabil tilværelse som fraskilt relativt ukompliceret:

[Efter skilsmissen] skulle jeg tilbage til min familie og bo i et lille værelse. Mine børn skulle gå på en privatskole, og vi skulle stå op 2 timer tidligere for at tage transport. Det var virkelig hårdt psykisk og fysisk. [Men] jeg klarede det. Efter 2 måneder fik jeg min lejlighed og begyndte at indrette, og min søn fik sin vuggestueplads, og så flyttede jeg mine børn til en dansk skole, så de selv kunne tage i skole, og så begyndte det at køre. Så tog jeg min bacheloreksamen og gik op til eksamen og fik 12. Jeg skulle vise verden, at jeg nu klarede mig. Jeg begyndte at gå til fitness og passe på mig selv, på min krop og på mit udseende. Det gik op for mig, at jeg i al den tid havde glemt mig selv. Jeg havde jo ikke gjort en dyt for mig selv. Det var jo hele tiden ”børn og

ham og ham og børn”, og lige pludselig var det mig og mig og børnene.

Hvor Huma dermed ret hurtigt kom godt videre i sit liv og flyttede til en lejlighed efter eget valg, hørte vi, at mødre med færre ressourcer blev anvist uønskede boliger i områder, de blev nødt til at slå sig til tåls med. For eksempel fortæller den familiesammenførte mor Asli, der havde to døtre, følgende om at få anvist en bolig i et belastet boligområde efter at have boet på krisecenter i en længere periode:

[Dagen efter indflytningen] var der indbrud, og det hele blev stjålet. Pengene, passene, det guld, min mor havde givet mig til mit bryllup. Alt sammen. Jeg blev meget bange. Det var bare én dag efter, jeg var flyttet ind. [Og] det var et sted, hvor naboerne tævede hinanden, og folk råbte og skreg. Og vi havde jo forestillet os, hvor skønt det ville være at flytte [fra krisecentret]. Det var rædselsfuldt. Jeg havde aldrig set noget lignende i mit liv. Og vi var helt ude af den og meget kede af det. Den lille pige begyndte at tisse i sengen, fordi hun var bange ... Så gav de mig det her sted at bo i [andet belastet boligområde]. Jeg har oplevet, at folk har været ved at slå hinanden ihjel udenfor. De har lige skudt en, lige her udenfor, og i forrige uge gik det ud over en længere nede ad vejen. Jeg har virkelig prøvet at få et andet sted at bo, men så truer [kommunen] mig med, at så kommer jeg på krisecenter igen. Det her er ikke noget godt sted at bo.

Udviklingen på det danske boligmarked igennem de senere år har været medvirkende til at skabe denne situation. Her ses et fald i antallet af billige lejligheder som følge af renoveringer i den almene boligmasse, der generelt finansieres via huslejestigninger (Benjaminsen & Lauritzen, 2013).

Det var langt fra kun ressourcer som mødrenes beskæftigelsesmuligheder og indkomst, der havde betydning for, hvordan hverdagen efter skilsmissen kom til at forme sig. Også de sociale ressourcer, fx hvilke støttende sociale relationer, man kunne trække på, var vigtige. Modsat kunne et stigma som fraskilt og en medfølgende social udstødelse have klart negative konsekvenser. Disse fænomener behandles nedenfor.

STØTTENDE SOCIALE RELATIONER

Med hensyn til støttende sociale relationer havde mødrenes indvandringsmæssige baggrund stor betydning: Kvinder, der var opvokset i Danmark, havde som nævnt ofte både forældre, søskende og et veletableret socialt netværk i nærheden. Som det fremgik af foregående afsnit, kunne der her – som i Humas eksempel – være en mulighed for at få hjælp, dels i forbindelse med en skilsmisse og den vanskelige, efterfølgende periode, dels i hverdagen som enlig mor.

Modsat havde kvinder, der var kommet til Danmark som voksne, sjældent forældre i Danmark. Dette gjaldt såvel for de familiesammenførte kvinder som for kvinder, der var ankommet sammen med deres ægtefæller, fx som flygtninge. Dog var der enkelte informanter med sådanne indvandringsbaggrunde, hvor fx en bror eller søster også boede i Danmark. Dermed kunne nogle her få hjælp og støtte. Det benyttede Ameera – der var kommet til Danmark som flygtning – sig af, da hun forlod sin mand og en overgang boede hos sin bror, der også havde fået asyl i Danmark. Også Latif havde gavn af, at hendes søster – ligesom hende selv – var kommet til Danmark i forbindelse med ægteskab:

Min søster bor i de her højhuse i [kvarter] ... Så [børnene] går over vejen til hende, og så spiser de morgenmad sammen. Så er de der, indtil jeg kommer hjem [fra arbejde]. Og [søsteren] har en pige på 15 år, og de har god kontakt, fordi de altid har været sammen og er tæt knyttet, de tre.

For kvinder, der ikke havde familie i Danmark – eller måske havde familierelationer her, som ikke støttede dem efter en skilsmisse – fik andre sociale relationer ekstra stor betydning. Her fortalte flere om at have andre veninder med etnisk minoritetsbaggrund, som var meget vigtige for dem. For eksempel fortalte en mor, Mina, om at være tæt knyttet til tre naboer, hvoraf den ene var skilt som hende selv:

Vi har altid kendt hinanden. [En nabo] har også været igennem en skilsmisse på næsten samme tidspunkt som mig – lige efter – og der kom vi lidt tættere på hinanden. [En anden] har været gennem en sygdom, hvor vi også kom tættere på hinanden. De er bare ... Hun er en meget, meget, meget sød person – og den ældste af os allesammen, så hun er ligesom vores rollemodel.

Enkelte informanter fortalte også om at have vigtig støtte hos majoritetsdanske venner. Det hørte vi fx om hos Amal:

Jeg har en dansk veninde, som er 64 år. Hun er en rigtig god kvinde. Jeg fortæller alt, og hvis jeg ikke har det så godt, så græder jeg sammen med hende. Hun er rigtig sød. Og det er ikke, fordi jeg prøver at skabe en bedsteforælder for mine børn. Nej, jeg synes bare, jeg har det godt med hende.

Kendskab til dansk var naturligvis en forudsætning for, at man havde mulighed for at etablere tættere sociale relationer til majoritetsdanskere. Da en del af de interviewede kvinder kun beherskede dansk i begrænset omfang, havde de ingen betydningsfulde sociale relationer uden for det etniske minoritetsmiljø, og dermed var de mere sårbare over for, hvordan de blev omfattet her. Som det fremgik af litteraturgennemgangen i kapitel 2, kunne fraskilte kvinder i nogle sådanne miljøer blive opfattet negativt. Sådanne oplevelser belyses i næste afsnit.

FRASKILTE MØDRES OPLEVELSE AF STIGMA OG UDSTØDELSE

Fra flere informanter hørte vi, at de havde haft negative oplevelser efter at være blevet skilt, fordi der blev set ned på dem. Et grelt eksempel hørte vi om fra 25-årige Shada, som fortalte om tiden, efter at hendes mor var blevet skilt midt i 1990'erne, hvor moren havde været en af de først fraskilte kvinder i deres etniske minoritetsmiljø. Denne situation ser noget anderledes ud i dag, hvor langt flere etniske minoriteter i Danmark har første- eller andenhåndserfaringer med ægteskaber, som ender i skilsmisse. Fra sin barndom fortæller Shada følgende:

Vi gik fx aldrig ud på Nørrebrogade, fordi der boede mange [fra samme etniske minoritetsgruppe], og vi skulle ikke støde ind i nogen. Der var blikke, og folk kunne hviske eller sige noget, hvis vi stod i Netto eller ved grønthandleren ... Min mor havde slet ikke nogen veninder. Og det undrer jeg mig over nu, men hun havde kun én, og det var i skjul. Fordi der ikke var nogen, som turde se hende på det tidspunkt pga. deres mænd. Så jeg tror helt sikkert, at min mor har kunnet mærke [det negative ved at være skilt] rigtig meget. Hun har også kunne mærke det på min store-

søster, som ikke talte med hende. Min storesøster syntes, det var forkert af min mor, at hun var blevet skilt, selvom hun kendte til volden og selv var blevet slået som yngre. Men man blev ikke skilt, selvom [storesøsteren] også er født og opvokset her og har set og oplevet det på sin egen krop ... Og sjovt nok er hun selv blevet skilt to gange i dag.

Skilsmisser kunne dog også i dag føre til erfaringer med udstødelse. Herom fortalte en anden kvinde, Farrah, hvordan hun havde mistet kontakten til vigtige venner (alle med etnisk minoritetsbaggrund), efter at hun blev skilt fra sin mand:

Da jeg lige var blevet skilt, havde jeg en veninde. Hun kom hele tiden hos mig. Hendes mand sagde, at ”hun [dvs. Farrah] er skilt. Hun er en dårlig kvinde. Du skal ikke gå med hende”: Og hun går ikke med mig mere ... jeg har mistet alle mine venner, for jeg kender også en [anden]. Hendes mand siger til hende, at hun ikke skal snakke med mig. Nu snakker jeg med hende, uden hendes mand ved det ... Hun tør ikke komme herop. Hun er bange for, at hendes mand finder ud af det ... Jeg har en [anden] veninde. Jeg har kendt hende i 7 år. Jeg har kendt hende siden [søn] var 7 måneder. Og hun elsker [Ferrahs søn] ... Hun siger dårlige ting om mig ... Hun siger, at jeg er en luder, og at jeg ikke er en god kvinde.

Ferrah var fraskilt med seks – både større og mindre – børn, hvoraf én var anbragt uden for hjemmet. Hendes danske sprog var begrænset, og hun stod uden for arbejdsmarkedet, hvorfor dette stigma som fraskilt påvirkede hendes livssituation ganske meget. Et negativt syn på fraskilte kvinder så derimod ud til at ramme mere ressourcestærke kvinder i lavere grad, og sådanne kvinder havde samtidig bedre muligheder for at søge social støtte andre steder. Dette fortalte Tülay (der var opvokset i Danmark og havde en mellemlang uddannelse) om:

Jeg ved, at i vores kultur ser man ned på [fraskilte kvinder]. Eller man siger: ”Nå, det er også synd for hende”. Men det kommer an på, hvordan man klarer sig. Hvis du har en uddannelse, og du klarer dig økonomisk, så har folk lidt mere respekt for dig, for så er du ikke den der ”stakkels kvinde”, som hvis man virkelig klarer sig dårligt økonomisk og ikke rigtig kan finde ud af at klare dig selv ude i samfundet og heller ikke kan sproget osv. Jeg tror,

det kommer lidt an på det. Det kommer også an på, hvem man er som person, og hvad man viser. Jeg er fuldstændig ligeglad, altså – der er ikke nogen, som skal have ondt af mig, jeg klarer mig fint.

BØRN – MINDRE STIGMA I FORBINDELSE MED SKILSMISSE

Hvor en del, men ikke alle, interviewede kvinder fortalte historier om at blive opfattet negativt efter en skilsmisse, gav børnene i disse familier ikke udtryk for samme oplevelser. Noget kan naturligvis handle om, hvad børn fortæller i en interviewsituation, men det virkede dog også, som om børnene ikke oplevede de samme negative reaktioner. Det skyldtes blandt andet, at de – via fx venner og klassekammerater, hvis forældre også var skilt – havde et helt andet, og mere ”dansk”, forhold til, at skilsmisse ikke var noget specielt unormalt eller stigmatiserende.

Hvorvidt børn oplevede – og gav udtryk for – at forældrenes skilsmisse var en belastning, kunne også afhænge af konteksten. Det oplevede vi tydeligt i et enkelt interview. Her gav moren klart udtryk for, at skilsmissen intet problem var for hendes 12-årige søn, hvilket sønnen også bekræftede. Da moren, (som ellers sad med ved interviewet af sønnen), et kort øjeblik forlod stuen, sagde han dog følgende med lav stemme:

Jeg har en hemmelighed, som kun [ven] må vide ... Da de andre spurgte ”er din mor og far skilt”, så sagde jeg nej ... Grunden til, at det er en hemmelighed, er, at jeg ikke vil have, at min mor bliver ked af det.

Dette eksempel viser i sig selv nogle af de udfordringer, etniske minoritetsbørn med fraskilte forældre kan møde: De lever i en kontekst, hvor der kan være en stor accept af skilsmisse i det majoritetsdanske miljø, mens skilsmisser kan opleves som noget negativt i (dele af) det etniske minoritetsmiljø og i deres egne familier. Dermed kan såvel voksne som børn forsøge at tilpasse sig de skiftende kontekster (i det givne tilfælde i forhold til en majoritetsdansk interviewer) og dermed give udtryk for divergerende syn på det at være en del af en skilsmissecfamilie.

NETVÆRK OG HVERDAG – STORT ANSVAR FOR NOGLE BØRN

Især børn, som efter en skilsmisse var blevet alene med meget isolerede og ressourcetsvage mødre, kunne få et tungt ansvar at bære. Det var fx tilfældet for de to søstre Gül og Jenna på 14 og 12 år, der boede sammen med en mor, der dels havde alvorlige helbredsproblemer, dels var familiesammenført og ikke havde nogle slægtninge i Danmark. På spørgsmålet om, hvad de ville ønske, hvis en god fe gav dem mulighed for at få opfyldt tre ønsker, svarede de blandt andet følgende:

Der skulle flytte nogen til Danmark, så vi havde lidt større netværk ... Fætre og kusiner ... Jeg tænker altid over [at vi ikke har noget familie i Danmark]. Mine veninder siger altid, at ”vi skal hjem til vores faster – vi skal hjem til vores moster”, og de har altid sådan en, de kan stole på måske, altså familie, de kan stole på ... men det har vi ikke. Vi har kun hinanden.

[Og så ...] ville jeg ønske, at mig og min søster fik en god uddannelse, så vi kunne forsørge min mor og bare have penge ... Hun er syg. Hun kan ikke arbejde. Når hun bliver gammel, så kan hun slet ikke arbejde, hvis hun er sådan her nu ... (Gül)

[Jeg ville ønske] at min mor var helt sund og rask ... Hun har så meget [sygdom] – jeg ved ikke, hvad det hedder, men hun har rigtigt tit ondt. Og så kan hun næsten ikke bære noget med højre hånd. Hun taber rigtigt tit noget, når hun bærer noget med højre. (Jenna)

Tilsvarende fortalte moren, Asli (interviewet med tolk), at hun var meget afhængig af sine døtre, som hun også ”delte alt med”:

Vi har levet meget tunge dage. Nu er det problemer med helbredet og med økonomien ... [Nogle gange, når de har været hos deres far, har han fx] ... fortalt, at jeg er meget rig. Men nu ser de jo min post, alle de breve, der kommer. Og fx netbank, den kan jeg ikke selv ordne. Så min store pige, hun går derind [på netbank], og så kan hun se det hele. Hvilke penge der er gået ind og sådan ... Hun hjælper mig. Og jeg viser alle de breve, der kommer til dem. Jeg holder intet hemmeligt for dem. Vi lever sammen, og de får det hele at se. Så nu ved de, at han [faren] lyver om deres mor.

Når man som 14-årig dermed har et ansvar både for fx indkøb (fordi ens mor har vanskeligt ved at bære) og tager sig af andre ting i hjemmet, som fx breve og netbank, fordi ens mor kun kan lidt dansk, er det ikke overraskende, at ens første ønske til en god fe er, at der var anden familie i Danmark, som kunne støtte én. Som også andre studier viser (jf. kapitel 10), ser denne lille familie ud til at være endt i en situation, hvor man kan mene, at moren lægger et for stort og for ”voksent” ansvar over på sine to døtre – blandt andet ved at dele ”alt” med dem, også i forhold til det anstrengte forhold imellem forældrene.

I lyset af morens udsatte position er hendes handlinger dog også forståelige. Det skal tilføjes, at der grundet morens helbredsproblemer var kommunal hjemmehjælp, der sørgede for at holde familiens bolig ren, og familien fik dermed en vigtig støtte fra det offentlige danske system.

OM MØDRE OG NYE PARTNERE I DERES LIV

Hvis majoritetspar bliver skilt, er det ikke ualmindeligt, at enlige mødre (eller fædre) efter en tid finder nye partnere. Forskningen viser, at dette kan have såvel positive som negative konsekvenser for de involverede børn: På den ene side kan det, at en mor får en ny partner, sikre, at familien økonomi bedres, og to voksne i husholdningen kan i nogle tilfælde også tilføre ressourcer til gavn for fx børns skolegang osv. På den anden side kan en ny partner skabe nye problemer, fx konflikter imellem børn og stedforældre eller imellem sammenbragte børn (Moxnes, 1999; Ottonsen, 1997).

Sammenlignet med majoriteten sker det sjældnere, at fraskilte etniske minoritetskvinder med børn finder nye partnere. Kvantitative opgørelser, såvel fra SFI-undersøgelsen Børn og Unge i Danmark (Ottonsen m.fl., 2010) som SFI's Børneforløbsundersøgelse (Deding & Olsson, 2009), tyder samstemmende på, at etniske skilsmissebørn sjældnere end danske børn får erfaringer med, at den forælder, de bor hos, flytter sammen med en ny partner efter skilsmissen. I forlængelse af den tidligere diskussion af blandt andet et stigma ved at være fraskilt gennemgår vi nedenfor nogle af interviewpersonernes erfaringer og overvejelser i forhold til at gå ind i nye parforhold.

ENLIGE MØDRE OG NYE PARTNERE

I nogle interview hørte vi om, at kvinder havde fået nye partnere, at de havde et godt liv i den sammenbragte familie, og at der var accept heraf fra omgivelserne i den forbindelse. For eksempel fortalte den fraskilte far Mesut, at han bakkede op om sin tidligere kones nye ægteskab, som han dog ikke havde noget nært kendskab til:

[Hendes nye mand] er en, jeg arbejdede sammen med. Men det var ikke via mig [de lærte hinanden at kende]. Han er også noget ældre end hende – 10-15 år. Jeg håber, de er lykkelige – så er mine børn også lykkelige.

Tilsvarende gav flere af de forholdsvis få børn, der havde erfaringer med mødres nye partnere, at de var glade for samværet med disse nye mænd. For eksempel fortalte 13-årige Ali følgende om den mand, hans mor havde giftet sig med:

Han er en fin fyr. Min mor fortalte mig fra starten, at hun skrev med ham, og at de havde planer om at blive gift. Der gik så over 6 måneder, hvor vi så mødte ham en gang imellem ... [Morens nye mand] respekterede min far. Han siger også til mig, at han kan se, når jeg er sur eller ked af det, og så tager han fat i mig og siger: ”Hallo, er der noget?”. Og så siger jeg det til ham – jeg lukker det ikke inde ... Han prøver hele tiden på at hjælpe ... Og han kan bedre dansk end min egen far, og han har været her [i Danmark] i måske 10 år, og min far har været her i 25 år. Min far kan dårligt nok dansk.

Langt hovedparten af de interviewede familiers mødre var dog alene. Enkelte havde, eller havde haft, kæresteforhold uden at bo sammen med den nye mand og kunne her være i gang med i praksis at afprøve, om der var basis for et eventuelt ægteskab. Dette viser også, at nogle fraskilte kvinder havde opnået ganske stor individuel frihed i de nære relationer, de indgik i. Enkelte havde endvidere etableret nye familier, og nogle få havde været gift for anden gang, men var også her blevet skilt.

De kvinder, der boede alene med deres børn, fortalte om flere forskellige grunde til, at det var blevet sådan. Dels kunne det handle om, at de ikke anså det for muligt at tage sig godt nok af deres børn, hvis de indgik i et nyt parforhold. Sevgi fortalte:

Det er et kæmpe stort problem at være alene, men jeg har ikke noget andet valg. Hvis jeg skulle have en kæreste, så tror jeg ikke, det kunne lykkedes mig at få en ordentlig uddannelse for børnene. Man er forælder 24 timer i døgnet, og hvem kan finde sig i det?

Også en fraskilt kvindes lave status kunne gøre det svært for hende at få en ny mand, som kunne være med til at give hende et bedre liv, end hvis hun var alene. Som Huma (der havde tre børn) her fortalte:

Det er simpelthen så svært at få et nyt ægteskab, når man har børn i min kultur. Mændene plejer at vælge dem, der er jomfruer. I næste række kommer en, der er skilt uden børn, og så må den sidste række være, at jo flere børn hun har, des sværere at det at få en mand.

I en sådan kontekst kunne det være bedre at hellige sig sine børn. På spørgsmålet om, hvorvidt hun ville overveje at få en ny mand, svarede en mor, Mehtap, således kategorisk, at det ville hun ikke:

For jeg har tre kærligheder [til hendes tre børn]. Det er nok for mig. Nej, jeg har ikke kærlighed til andre mennesker. Jeg kan ikke åbne mit hjerte for andre mennesker.

Som det også kan læses ud af det sidste citat, kunne en yderligere grund til at forblive enlig handle om de dårlige erfaringer med det første ægteskab. Som én kvinde, Deya, udtrykte det: ”Jeg hader alle mænd nu. I næsten 7 eller 8 år boede jeg sammen med ham [børnenes far]. Nu har han været væk. Men mit liv er meget dårligt”.

At det kan have (for) store omkostninger at finde sig en ny mand, fremgik også af flere mødres erfaringer. De havde enten haft en kæreste, eller var – blandt andet af religiøse hensyn – blevet gift igen, for siden at finde ud af, at det nye forhold ikke fungerede godt nok. Dermed var enkelte informanter også blevet skilt for anden gang. For eksempel fortæller Kayoosh følgende om at have fundet sig en ny mand 8 år efter sin skilsmisse:

Der kom rigtig mange, som gerne ville giftes med mig – for man skal ikke være kærester [som muslim]. Jeg var ikke klar, for jeg var i chok og havde det dårligt [efter det første ægteskab]. Jeg

troede ikke på noget. Men så sagde [en mand], at jeg skulle give ham en chance. Vi gik sammen, og jeg lærte ham at kende på 10 måneder. Men så blev vi uenige [og gik fra hinanden] ... Han gad ikke mine børn. Når vi skulle giftes, ville han bo i sin egen lejlighed, og vi skulle bo i min lejlighed. Vi skulle ikke bo sammen. Da jeg spurgte hvorfor, sagde han, at han ikke kunne tåle mine børn. Det var et rigtigt chok, da jeg hørte det, for jeg ledte efter en god far til mine børn og en god mand til mig på samme tid. Mine børn har ikke en far i hjemmet, og de mangler de følelser fra en far. Han sagde: ”Jeg gider ikke dine børn”, og jeg sagde, at ”jeg gider ikke dig”... jeg hader [ordet ”kærlighed”], for der er ikke noget.

Kayooshs triste erfaringer, da hun for anden gang forsøgte et parforhold, kan gøre en del af de interviewede mødres negative indstilling til at få en ny mand ind i deres liv mere forståelig.

MODSTAND FRA ANDRE IMOD, AT FRASKILTE MØDRE FINDER NYE PARTNERE

Medvirkende til, at mange enlige mødre ikke fandt sammen med nye partnere, var den modstand, som nogle – men altså langt fra alle – kunne møde fra andre i de etniske minoritetsmiljøer. Dette fænomen hørte vi også om fra fagpersoner, her en ansat i statsforvaltningen:

Der er en forventning om, at [en fraskilt kvinde] ikke bor sammen med andre eller har andre kærester ... Nogle mænd mener, at uanset hvad vil et par være gift resten af livet, og hun vil altid være deres kone – uanset om de er gået fra hinanden eller ej. Og det bliver jo problematisk på en anderledes måde, hvis moren finder sig en anden.

En sådan meget stærk modstand imod at finde sammen med en ny mand hørte vi om fra Amal. Det handlede ikke kun om, at hun som enlig mor var på vej ind i et nyt forhold, men i høj grad også om, at det var til en majoritetsdansk mand. Her måtte Amal sande, at der i hendes familie – der få år tidligere var flygtet til Danmark og dermed var meget præget af oprindelseslandets opfattelse af ægteskab – var meget stærke ønsker om,

at hun ikke dannede par med danskeren, som hun på daværende tidspunkt ventede barn med:

Da jeg var gravid med [barn nummer to], havde jeg en depression, fordi jeg havde så mange venner – og så lige pludselig så hører de, at man kommer sammen med én, og man bliver truet. Med breve og verbalt, sådan: ”Vi slår dig ihjel, for du har fundet en vantro” og sådan noget ... Det var mænd, mest. Min onkel, som bor i [andet europæisk land], sagde ”jeg sender nogen fra mafiaen efter dig” ... Prøv lige at forestille dig, at du har helt vildt mange venner, og lige pludselig, så kommer du sammen med en, og så har du kun ham, som skal være din bedste ven og din kæreste. Det er så irriterende.

Sådanne stærke normer imod, at etniske minoritetskvinder indgår i blandede ægteskaber, medvirker til, at nogle sådanne blandede forhold holdes skjult for omgivelserne. En graviditet kan dog, som i Amals tilfælde, medvirke til, at forholdet bliver offentligt kendt (se Liversage, 2014b).

EN NY MAND SOM BESKYTTELSE IMOD EKSMANDEN

Et sidste eksempel på, hvorledes fraskilte mødres eventuelle forhold til nye mænd er knyttet op på bredere familiemæssige relationer og reaktioner, kommer fra Safa. Efter sin skilsmisse blev hun gift igen, hvilket først og fremmest skete for at standse eksmandens forfølgelse af hende. Safa havde forladt sin meget voldelige mand efter 10 års ægteskab, kun for at opleve følgende:

Når jeg gik ud, så fangede han mig på gaden. Der var flere gange, hvor han stoppede mig ved stoppesteder og viste mig en kniv og sagde, at han ville slå mig ihjel, hvis ikke jeg kom tilbage. Så gik jeg til politiet, men de kunne ikke gøre noget, fordi de sagde, at han ikke havde stukket mig endnu ... Så min veninde sagde til mig, at den eneste vej var, at jeg blev gift igen. For så ville der være en mand, og så ville der være en, som kunne beskytte mig ... Hun sagde: ”Min bror bor i [Safas oprindelsesland]. Han er single, og han har hørt om dig, og hvordan du har det rigtig skidt. Han vil gerne hjælpe dig” ... Så blev vi gift i [land] og kom tilbage til Danmark. Så gik jeg sammen med [den nye mand] på gaden, hvor vi mødte ham [eksmanden], og han

stoppede os og begyndte at råbe. Men min mand sagde: ”Nu er hun ikke alene, hun har en mand nu, så hvis du har noget, så skal du sige det til mig, ikke min kone”, og så skulle de to mænd lige snakke sammen. Og det hjalp rigtig meget, for siden har [eksmand] ikke kontaktet mig.

Som det fremgår, gik Safa ikke ind i ægteskab nummer to af kærlighed. Selvom hun beskriver sin mand nummer to som en ”sød mand”, blev hun aldrig forelsket i ham, hvorfor de nogle år senere valgte at blive skilt. Safa, som i dag er først i 40’erne, fortæller, at hun gerne vil have en mand i sit liv, men at hendes meget dårlige erfaringer gør, at hun har svært ved at åbne sig:

Jeg leder stadigvæk efter en, som jeg kan elske, som kan elske mig. Den drøm har alle kvinder – at de kan finde deres prins. Det er svært at bo sammen med en, man ikke elsker. Det er hårdt, og det har jeg oplevet to gange, så denne her gang skal det være anderledes – hvor jeg selv vælger noget fra hjertet. Men de ting, jeg har oplevet, gør mig meget usikker, for når jeg møder en, der har lyst til at have kontakt med mig, så tænker jeg, at han vil misbruge mig. Derfor lader jeg ikke nogen mand komme tæt på, og jeg stoler heller ikke på dem. Det er ting, jeg skal arbejde med.

Safas børn – som vi ikke havde mulighed for at interviewe – måtte dermed leve med en enlig mor, der godt nok ønskede at finde kærligheden, men forudså, at dette ville være meget vanskeligt for hende.

FORÆLDRENS SAMARBEJDE

Det var et gennemgående træk i datamaterialet, at de allerfleste mødre fandt det væsentligt eller ønskede, at deres barn fik mulighed for at opretholde en kontakt til deres far, også selvom der havde været tale om et ægteskab eller et familieliv, som havde været præget af overgreb, svigt og undertrykkelse. Mødrene kunne se, at deres børn følte sig svigtede af faren, eller at de savnede ham, hvis ikke han var til stede i deres liv. Nogle mødre talte også ud fra et mere generaliseret perspektiv om, at der burde være en relation mellem far og børn, fordi faren er en kulturelt vigtig person. Herved ligner de majoritetsdanske mødre, der også lægger

vægt på, at barnet skal bevare kontakten til begge forældre (Ottosen, Jensen & Stage, 2011)

Når det drejer sig om, hvordan forældrenes samarbejde om børnene var organiseret, karakteriserede det dog datamaterialet, at der ofte var meget lidt eller slet ingen kontakt mellem forældrene indbyrdes. Nogle mødre vil ikke have kontakt med faren eller oplever, at de er nødt til at lægge en markant distance til ham. Hvis der er en samværsordning, bliver børnene samlet op på en parkeringsplads af faren eller skal selv finde hjem til ham. Der var enkeltstående eksempler på, at forældrene drikker en kop kaffe sammen i forbindelse med afleveringer af børnene, men det hører til undtagelserne. Enkelte talte i telefon eller sms'ede, hvis der var problemer med børnene. Men gennemgående var der meget lidt indbyrdes forældre-kommunikation.

At forældresamarbejdet i fraskilte etniske minoritetsfamilier ofte er konfliktfyldt eller ikke-eksisterende, hørte vi også om fra flere af de interviewede fagpersoner. De knyttede også dette an til, at ægteskaberne ofte var meget belastede, før par gik fra hinanden:

Man venter måske lidt for længe [med at blive skilt], så man bliver rigtig uvenner, før man går fra hinanden. Så er der måske slet ikke plads til, at man kan samarbejde omkring børnene, og det går selvfølgelig ud over børnene ... Det er bare en fornemmelse af, hvorfor faren fx ikke er så samarbejdsvillig: Hvorfor kommer han ikke? Hvorfor ser nogle af børnene aldrig deres far? Det er ikke, fordi moren forbyder ham det. Det er tit, fordi faren måske allerede har giftet sig med en anden, eller han kan slet ikke se moren, eller han synes, hun er så dum, at hun selv må passe børnene. (Etnisk konsulent)

[Børnene] bliver som lus mellem to negle. Det handler om kommunikation, og de hører ofte: ”Jeg taler ikke til ham eller hende”, så kommunikationen foregår via barnet ... Nogle gange er vreden så bastant, at moren overhovedet ikke vil tale med faren, og så er det, at kommunikationen går via barnet. (Boligsocial medarbejder)

Også fra fraskilte forældre selv hørte vi om dårligt samarbejde, der ofte lod til at bære præg af chikane. Flere mødre fortalte her, at de – eventuelt som en reaktion på dårligt samarbejde – havde valgt ingen kontakt at have med deres eksmænd. Dette kunne være tilfældet, uanset at børnene

så deres far og var på samvær her. En sådan mangel på kontakt var generelt ikke rar for de involverede børn. Som en datter på 18 år, Huri, udtrykker det:

Altså, min mor og far, de har ikke set hinanden i 12-13 år nu. Og min søster og jeg, vi har virkelig gerne villet have, at de skulle se hinanden, men det er ikke rigtigt blevet til noget.

Nogle af mødrene begrundede dette ønske om at undgå kontakt med eksmanden med, at manden lod til at opfatte kommunikation om børnene som, at deres ekskone inviterede til at genoptage det afbrudte forhold. Disse kvinder følte sig dermed nødsaget til at holde en fysisk afstand til deres eksmænd for ikke at få deres grænser overskredet. Fraskilte Tülay udtrykte det på følgende måde:

Jeg snakker ikke med faren. For det vil fra hans side blive forstået som en invitation til at finde sammen igen, og det må han aldrig nogensinde opfatte sådan, og derfor er jeg nødt til virkelig at holde afstand ... Jeg ville være ligeglad med, hvad andre tænker, men fra hans side af – fordi han stadig gerne vil finde sammen – er det et problem. Jeg bliver nødt til at lægge en virkelig distance til ham.

Dermed havde udvekslingen af barnet i årevis også foregået ved, at sønnen gik ned i et nærliggende vejkryds for at mødes med sin far, da moren ikke ville have faren i nærheden af sin bolig.

Når forældrene ingen kontakt har med hinanden, må børnene ofte være budbringere imellem dem – som en etnisk konsulent beskrev det ovenfor. En dreng – 12-årige Bachir – beskriver denne situation således: ”Hver gang min mor og far skal snakke sammen ... det gør de ikke rigtigt. Så siger [mor], hvad vi skal sige, og så siger vi det til [far]”.

Endelig hørte vi om forældre, som helt åbenlyst inddrog deres børn i deres konfliktfyldte forhold. 18-årige Huri fortæller således, at hendes far gav udtryk for sine negative tanker om sin ekskone, når børnene var sammen med ham:

Der var nogle problemer mellem min mor og far. Det var sådan lidt, at min far havde svært ved at komme over det [med at familien var opløst]. Jeg kan huske, at han nogle gange – ikke ”disku-

terede” det med os – men måske tænkte lidt for højt, hvad han syntes om mor ... Det var ubehageligt.

Når den ene forælder kom med beskyldninger imod den anden, kunne den anden forælder modsat tage til genmæle for at overbevise børnene om, hvad der var ”rigtigt og forkert”. Dermed blev børn direkte inddraget i forældrenes konflikt. Fra 14-årige Gül hørte vi netop om at være vidne til begge forældres udtalelser om, og til, den anden.

Altså, min far han prøver altid på at vende os mod min mor. Min far, han snakker altid om min mor – dårligt om hende ... Og min mor, hun fortæller altid alt. Hun har aldrig nogen hemmeligheder for os. Hvis min far har gjort et eller andet, så ved jeg det. Altså, jeg ved det meste af, hvad min far har gjort mod min mor ... At han har været min mor utro og sådan nogle ting ... Det kan godt nogle gange være godt trættende.

Hverken fravær af eller dårligt forældresamarbejde er naturligvis til gavn for børn af fraskilte forældre. Samtidig ved vi også, at mange forældre ikke magter det gode samarbejde efter en skilsmisse, som de ellers godt ved ville være det bedste for deres børn. Når dårligt samarbejde ses selv i ressourcestærke majoritetsfamilier, kan det ikke overraske, at situationen i de undersøgte etniske minoritetsfamilier ofte kan efterlade børnene i en vanskelig position.

Samlet set var det dermed i mange tilfælde børnenes eget ansvar at skabe sammenhæng mellem deres to familieliv, hvis der var en samværsordning. Det minimale og ofte ikke-eksisterende forældresamarbejde blandt de etniske minoritetsforældre må ses i lyset af de ofte barske familiehistorier, der er gået forud for skilsmisserne. Muligvis skal det også, som flere af de interviewede fagpersoner påpegede, ses i lyset af, at de etniske minoritetsforældre, i modsætning til majoritetsdanskerne, ikke har en udviklet ”skilsmissekultur”. Mens skilsmisser er et relativt nyt og mindre udbredt fænomen i indvandremiljøerne, har danske forældre, der går fra hinanden, i årevis fået indskærpet betydningen af et velfungerende forældresamarbejde såvel fra familieretten som fra fx samlivseksperter.

Observationerne i dette undersøgelsesmateriale adskiller sig således fra det mønster, vi ser blandt majoritetsdanske skilsmisseforældre. Her er der ganske vist også forældre, som kommunikerer om børnene på et absolut minimumsniveau eller slet ikke. Men det dominerende billede

blandt disse er, at forældre opretholder en vis samarbejdsrelation, som i en del tilfælde – og navnlig, hvor barnet er omfattet af en udvidet samværsordning – kan få en ganske udstrakt karakter. Blandt 11-årige skilsmissebørn har over halvdelen af forældre et samarbejde, som de selv beskriver som rimeligt og fordrageligt (Ottosen & Stage, 2012; Ottosen, Stage & Jensen, 2011).

OPSAMLING

I hverdagen efter skilsmissen bor de etniske minoritetsbørn langt overvejende hos deres mor. Og her mangler der ofte ressourcer.

Centralt er, at der ofte mangler økonomiske ressourcer. Som analyserne af registerdata i kapitel 4 viser, lever hele 52 pct. af de efterkommerbørn, der oplever forældrenes samlivsbrud, i fattigdom. Dette er langt højere end de 14 pct. majoritetsbørn i samme familiesituation, som lever i fattige familier. På linje hermed fortæller mange mødre, og også børn, i dette kapitel om at have vanskeligt ved at få enderne til at nå sammen i hverdagen. Dette medfører ikke kun, at børnene ofte må undvære de materielle goder, som deres jævnaldrende har. Det medfører også, at de fraskilte mødre med børn ofte er helt afhængige af at få anvist kommunale lejeboliger. Her kan de risikere at måtte bosætte sig i udsatte boligområder, uanset at de frygter, hvad dette kan betyde for deres børns fremtidsudsigter, fx i forhold til især drenges involvering i kriminalitet.

Også på andre områder er eneforælder-familierne ofte ressourcesvage. Det kan handle om kulturelle ressourcer som fx uddannelse. For eksempel – som belyst i kapitel 4 – er uddannelsesniveaueet blandt mødre (og fædre) ofte meget lavt. Det medvirker til, at en stor del af mødre er uden for arbejdsmarkedet. Med hensyn til sociale ressourcer har en del familier også kun få relationer, der kan hjælpe dem i hverdagen. Det gælder især de mødre, der er kommet i Danmark som voksne og efter bruddet med deres mand (og måske hans familie) i Danmark ikke har noget familie at vende sig til. I tillæg taler disse mødre ofte kun et begrænset dansk, og tilsammen skaber det situationer, hvor der kan komme til at ligge et overordentligt stort ansvar på børns skuldre.

Sammenlignet med majoritetsdanske børn, der oplever familiebrud, oplever efterkommerbørnene sjældnere, at deres mor får en ny partner. På den ene side betyder det, at børn ikke så ofte skal forholde

sig til de udfordringer, som en sammenbragt familie kan medføre. Men samtidig betyder det også, at der sjældnere tilføres nye ressourcer ad denne vej.

Endelig viser undersøgelsen, at forældresamarbejdet ofte er meget begrænset, og at en del børn kun har sporadisk samvær med deres fædre eller slet ikke ser dem. Fra et ressourceperspektiv betyder dette, at mange mødre ikke får den aflastning – ved at et eller flere børn er hos deres far, fx i en weekend – som de kan have behov for, og som ville kunne give dem nye kræfter til hverdagen som eneforælder.

SAMVÆR MED FAR

INDLEDNING

Dette kapitel belyser kontakten imellem fædre og børn i brudte familier med etnisk minoritetsbaggrund. Tilgængelige kvantitative data om dette emne viser, at denne kontakt er mere begrænset end den kontakt, som er imellem majoritetsdanske børn og deres fædre, når deres forældre er flyttet fra hinanden. En opgørelse fra undersøgelsen Børn og unge i Danmark rummer informationer om, hvilke samværsordninger majoritetsdanske skilsmissebørn og efterkommerbørn er omfattet af. Vi skal understrege, at datagrundlaget er meget spinkelt, fordi der er få etniske skilsmissebørn, som har deltaget i undersøgelsen. Ikke desto mindre peger tendenserne i retning af, at efterkommerbørn dobbelt så hyppigt som majoritetsdanske skilsmissebørn generelt intet samvær har, og at de – hvis der er en samværsordning – hyppigere har samvær uden overnatning, se tabel 9.1.

Af denne tabel fremgår det også, at børn med efterkommerbaggrund sjældnere end danske børn er omfattet af en deleordning, hvor de opholder sig omtrent lige meget hos begge forældre. Sammenligner vi derimod efterkommerbørn med skilsmissebørn, der har været involveret i forældremyndigheds- eller alvorlige samværskonflikter (Ottosen & Stage, 2011; Ottosen, 2004) (som en del af efterkommerbørnene jo også har

været omfattet af, jf. kapitel 7), ligner mønstrene for samværsarrangementer i højere grad hinanden.

TABEL 9.1

Hjemmeboende børn, der ikke lever i kernefamilier, fordelt efter kontakt med anden forælder. Særskilt for danske børn og efterkommerbørn. Årgang 1993-2009. Antal og procent.

		Ukendt kon-takt	Ingen kontakt med anden forælder	Samvær uden over-natning	Regelmæssigt samvær med overnatning	Deleord-ning	Total
Danskere	Antal	84	185	104	471	321	1.165
	Procent	7	16	9	40	28	100
Efterkommere	Antal	5	16	12	15	4	52
	Procent	10	31	23	29	8	100

Kilde: Ottosen m.fl., 2010.

Også i de interviewede familier så vi, at børnene i lang overvejende grad havde deres bopæl hos moren, og at faren enten var samværsforælder, eller at der ingen kontakt var mellem far og børn. Men der var også enkelte eksempler på familier, hvor faren enten havde børnene lige så meget som moren eller var bopælsforælder.

I forhold til analysen i dette kapitel ønsker vi at fremhæve, at kapitlet ikke kun trækker på det, som interviewede børn og fædre siger om deres forhold og samvær. Vi anvender også citater fra mødre om deres børns forhold til deres fædre, da vi i en del tilfælde ikke har talt med børnene i disse familier. Her bør man være opmærksom på, at konflikten imellem det tidligere par kan betinge, at fædre selv måske ville fremlægge forskellige sagsforhold på en anderledes måde, end deres fraskilte hustruer vælger at gøre det – ligesom det omvendte naturligvis også gør sig gældende. Også i de interview, vi havde med børn selv, oplevede vi som tidligere nævnt, at nogle var tilbageholdende i forhold til at dele deres følelser omkring og oplevelser af deres situation – inklusive deres samvær med far – med os som interviewere. Dette sætter naturligvis også sine begrænsninger på det materiale, vi har til rådighed.

Vi vil derudover påpege, at de familieforhold og forløb, som vi beskriver, ofte er ganske komplekse: I nogle tilfælde havde den samme kvinde børn med to forskellige samværsfædre og dermed også forskellige erfaringer her. I andre tilfælde havde søskende med de samme forældre forskellige forhold til den samme far, hvilket kunne udmønte sig i, at de så ham i forskelligt omfang. Derudover ændrer samvær og relationer sig

over tid (Ottosen & Stage, 2012). Dels handler det fx om, at børn bliver ældre og dermed kan ønske sig – og få – ændringer i samværsordningerne. Dels sås ofte et forløb i forældrenes forhold, hvor fx et brud med faren i en periode umiddelbart efter skilsmissen blev fulgt af samvær i en eller anden form, der måske efter endnu en periode hørte op.

Samlet set er der store forskelle imellem såvel omfang og kvalitet af det samvær, børnene, der indgår i denne undersøgelse, lod til at have med deres fædre. I den ene ende af spektret er der både børn, der har bopæl hos far, og børn, der har samvær, der beskrives som udbygget og velfungerende. I den anden ende var børn, der oplevede savn og skuffelser over fædre, som de kun så meget sjældent, børn, der var kede af et samvær, som de blev presset til at have, og børn, der slet ingen kontakt havde med deres fædre. Sidstnævnte brud kunne ske såvel på mødres som på fædres og børns eget initiativ.

Strukturen for dette kapitel er som følger. Først gennemgår vi kort en række forhold i samværet med far, som litteraturen omkring skilsmissebørn fremhæver som væsentlige for at sikre skilsmissebørns trivsel og udvikling. Dernæst ser vi først på eksempler på fædre, der klart udfylder faderrollen på en positiv måde. Dernæst ser vi på fædre, som kun i mindre grad gør dette, og endelig belyses situationer, hvor der ingen kontakt er mellem fædre og børn.

SKILSMISSE, SAMVÆR OG BØRNS TRIVSEL

I dag er det almindeligt anerkendt, at skilsmissebørn profiterer af at opretholde kontakten til begge forældre efter kernefamiliens opløsning. Jo bedre (rigere, dybere og tryggere) forældre-barn-relationen er, desto bedre er børnenes tilpasning, uanset om forældrene bor sammen eller ikke (Lamb, 2004). I forhold til skilsmissebørn fremhæver flere studier, at positiv involvering fra samværsforælderens side er forbundet med færre emotionelle og adfærdsmæssige problemer og med en bedre skoletilpasning hos børn (Amato & Dorius, 2010). En sammenfatning af et større antal kvantitative studier har vist, at samværshyppighed ikke i sig selv er en særlig god indikator til at forklare sammenhængen mellem samvær og børns problemer hhv. tilpasning. Det er derimod graden af forældreinvolvering: Det er blandt børn, hvis forældre udviser en såkaldt ”autoritativ” forældrestil (for eksempel roser, taler med barnet om problemer,

udtrykker varme følelser og giver barnet supervision), at de positive udfald hos børnene hyppigst ses (Amato & Gilbreth, 1999). Desuden har mange studier vist, at kvaliteten af forældrenes indbyrdes relationer, herunder forældresamarbejdets udformning, har stor betydning for skilsmissebørns trivsel. Børn, hvis forældres relationer er præget af skænderier og åbenlyse konflikter, trives markant dårligere end andre skilsmissebørn.

I denne undersøgelsens materiale var der, for det første, mange ressourcetsvage familier, hvor fædre ikke syntes at have overskud til at etablere en tæt og involveret relation til deres børn. For det andet medvirkede den etniske minoritetsbaggrund muligvis til, at der ikke var den samme bevidsthed om og kendskab til den ”skilsmissekultur” og det samarbejdende forældreskab, der igennem årene kan siges at have udviklet sig i Danmark. Dermed ligger store dele af denne undersøgelses empiri temmeligt langt for det positive ideal om det gode samvær.

GODE OG STÆRKE RELATIONER TIL FAR

I enkelte tilfælde hørte vi om, at fædre blev den primære omsorgsperson efter en skilsmisse. Som vist i kapitel 4 gælder det for 7 pct. af efterkommerbørn (mod 13 pct. blandt majoriteten). Omvendt er bopælen hos mor for 84 pct. af efterkommerbørn (mod 77 pct. af majoritetsdanske børn). Dermed er det kun omkring halvt så almindeligt for efterkommerbørn at have bopæl hos deres far, set i forhold til børn fra majoriteten.

En mor, der fortalte om, at hendes barn boede mest hos sin far, var Safa. Hun var selv familiesammenført, og efter sin skilsmisse fra en meget voldelig mand havde hun valgt at gifte sig igen, fordi dette syntes at være den eneste måde, hvorpå hun kunne forhindre, at hendes eksmand blev ved med at opsøge hende (se kapitel 8). Hendes mand nummer to blev familiesammenført, og uanset at det var et kærlighedsløst ægteskab, var han en god mand. Nogle år efter, at de havde fået et barn sammen, blev de skilt, og barnet kom til at bo mest hos sin far. Herom fortalte Safa, at det var dette bedste for datteren:

Når hun er hos mig, så allerede næste dag vil hun hjem til sin far, fordi hun savner sine legekammerater ... Jeg er glad, så længe hun er glad. Jeg skal støtte hende, hvis hun hellere vil være sammen med sin far, så er det helt okay for mig. Men nu har jeg søgt lejlighed i [X-kvarter], fordi jeg helst vil bo så tæt på som

muligt. Og så er det nemmere for hende at gå mellem mig og hendes far selv, og så kan hun bare gå frem og tilbage.

Også en far, Aslan, fortalte om at være eneforælder for sit barn, en 7-årig søn. Han er født i Danmark, og da han var sidst i 20'erne, havde han mødt sin kommende hustru på en ferie til forældrenes fødeland. På linje med gældende praksis havde parret ikke kendt hinanden særligt godt før ægteskabet, men de to familier kendte hinanden og sagde god for ægteskabet. Efter brylluppet bosatte de sig sammen i hustruens fødeland og ventede kort tid efter barn. Her fortæller Aslan dog, at de fra starten havde vanskeligheder sammen, og gradvist viste det sig, at konen havde psykiske problemer. For at skaffe den bedst mulige behandling valgte parret derfor at rejse til Danmark.

Her voksede problemerne sig dog kun større, og Aslan begyndte at frygte for deres lille barns sikkerhed, når han var alene sammen med sin mor. 4 år efter brylluppet blev parret skilt, og moren valgte at forlade Danmark, og hun efterlod sin dengang 3-årige søn hos faren. Faren har siden været eneforælder og bliver bakket op heri af blandt andet sine halvsøskende, der bor i Danmark. Aslans ekshustru har stiftet ny familie, men har jævnlig kontakt med sønnen via Skype. Om livet med sin søn i dag siger Aslan, der er ved at færdiggøre en kandidatgrad, følgende:

Han har nogle meget stabile vaner hos mig – han sover kl. 19 om aftenen; lektier; søvn. Han går til fodbold, og nu er han startet på taekwondo. Han elsker fodbold. Det gjorde jeg også, da jeg var lille. Og jeg tager ham altid med på universitetet – også, så han bliver kendt med universitetsmiljøet. Så jeg laver lektier, og han sidder ved siden af på computer eller med hans egne lektier. Jeg vil også gerne have, at når han alligevel skal lave lektier – når jeg henter ham fra skole – jamen, så kan han jo ligeså godt sidde at lave lektier der og spørge mig om hjælp, mens jeg passer mit eget.

Aslan er dermed et eksempel på en etnisk minoritetsmand, der tager faderrollen på sig og er en betydningsfuld og positiv person i sit barns liv, efter at hans ægteskab er endt i skilsmisse. Skønt skilsmissebørn i etniske minoritetsfamilier relativt sjældent har bopæl os deres far, sker det altså – som her – i nogle tilfælde.

I andre interviewede familier var fædrenes rolle mindre rent tidsmæssigt, fordi børnene boede mest hos deres mødre, men de var alli-

gevel vigtige og stabile omsorgspersoner for deres børn. Noget sådan hørte vi om fra Ameera, hvis forældre begge havde mellemlange uddannelser. Her sås børnene med deres far ca. en gang om ugen og trivedes med det. Som deres mor fortalte: ”Jeg synes, de trives, som de skal, og de har deres far og deres mor ... Vi er der for dem – lige meget hvad. [Og deres far og jeg] arbejder på også at være gode venner”.

Denne families skilsmisse og det ægteskab, der var gået forud, var et af de mindst konflikifulde i undersøgelsen. Dermed havde de to forældre et godt grundlag for at få det efterfølgende samarbejde om børnene til at fungere, og de fremstår dermed som et eksempel på en skilsmisse, hvor børnene efter forældrenes brud havde fået gode vilkår for deres videre udvikling, med en stabil og tryk relation til deres far såvel som til deres mor. Adspurgt kunne Ameeras datter Nour – der var 13 år, da vi interviewede hende – dermed fortælle, at hun havde en almindelig hverdag med skole og mange fritidsinteresser:

Jeg danser rigtig meget – sådan street dance eller Michael Jackson-dans. Jeg kan godt lide sport. Rigtig meget sport, bare forskellige slags sport, fx fodbold eller basketball og sådan noget. [Og] jeg kan godt lide dyr, så derfor går jeg tur med hundene ... Når jeg kommer tilbage [fra skole], så går jeg med hundene, og så kommer min mor fx herhjem igen, og så laver hun mad ... Lektier laver jeg for det meste i skolen – det er mest sådan noget gruppearbejde.

For tiden ser Nour ikke sin far lige så meget, som hun gerne ville. Det skyldes, at han – ud over sit arbejde som taxachauffør – også er i gang med at videreudanne sig. Hun er dog hos ham jævnligt, taler tit i telefon med ham, og de har også været på flere gode rejser sammen til udlandet, hvor de har været sammen med farens store familie.

Også i andre familier var der et samvær med fædre, som – måske efter en lidt vanskelig start – var kommet til at fungere godt. I nogle tilfælde hørte vi om, at samværet måske ikke var så hyppigt eller omfattende, som børn kunne ønske sig – fx fordi faren boede langt borte – men det var rart, mens man var der. For eksempel sagde Jaliyah, hvis far boede langt fra hendes mor, følgende:

Da jeg var hjemme hos far [sidst], var det meget afslappende, og jeg følte, at jeg kunne slappe af. Det var også der, hvor jeg skulle sende min ansøgning til gymnasiet, så han hjalp mig med det ...

Jeg skulle skrive lidt om mig selv. Og når folk beder en om at skrive lidt om sig selv, så glemmer man helt, hvem man er, og så sad han hjemme og sagde: ”Du kan fx fortælle, at du kan fire sprog”, så det kunne jeg skrive ned ... [Til næste besøg] ser jeg frem til at lave mad med ham. Det er sådan noget, jeg rigtig godt kan lide at lave. Og han kan godt lide at lave meget eksotisk mad med masser af chili og sådan noget og bruger alle muligt grøntsager, og jeg kan også godt lide at være kreativ, så på det punkt klikker vi. Det er dejligt.

Samlet set adskilte de familier med det mest velfungerende samvær med fædre sig fra materialet som helhed dels ved, at de forudgående ægteskaber og skilsmisser ikke havde været meget konfliktfyldte, dels ved, at én eller begge forældre var relativt veluddannede.

I hovedparten af interviewene hørte vi dog om relationer til og samvær med fædre, som var mere problematisk. Det kunne handle om, at børn fik mindre af fx tid og nærvær hos deres fædre end ønskeligt og derfor gerne ville se deres fædre mere, end de gjorde, uden at dette dog var muligt. Men det kunne også handle om, at børn fik for mange dårlige oplevelser eller oplevede for megen vrede under et samvær og dermed måske ønskede at nedbringe tiden på samværet, uden at dette dog kunne lade sig gøre. I førstnævnte tilfælde kunne relationen til far dermed være præget af savn, mens de i sidstnævnte tilfælde i højere grad var præget af fx frygt. Vi anvender denne skelnen imellem to former for problematisk samvær i de to næste afsnit.

FOR LIDT ELLER FOR DÅRLIG KONTAKT MED FÆDRE – BØRNS SAVN OG SKUFFELSE

I en række brudte familier havde børn et samvær med fædre, som dels var af mindre omfang end de ønskede sig, dels manglede det positive indhold, som børnene trængte efter. Som beskrevet i kapitel 7 var det ikke rart for Tülays søn at besøge sin far på hans klubværelse, og normalt blev det kun til nogle timer ad gangen. Som moren fortæller:

Jeg har ligesom prøvet at sige til [farens] familie, at det er vigtigt at han [faren] finder et ordentligt sted at bo, fordi [sønnen] så nogle gange kunne overnatte hos sin far i weekenderne, uden han synes, det er ulækkert at være der. Men der er ikke sket no-

get – [faren] har ikke taget sig sammen og gjort noget som helst. Jeg tror heller ikke, at det er særlig sundt for min dreng, at han skal være ude hos [sin far] længere tid ad gangen, for de sidder bare på værelset og laver ingenting.

Et andet eksempel på samvær med en far, som varede for kort og havde for lidt indhold i forhold til, hvad børn (og mødre) ønskede sig, hører vi om fra Latifa. Hun fortæller følgende om sin eksmand:

Han ved ikke rigtig, hvor meget en far betyder for børnene ... Jeg har oplevet, at han har haft aftalt med dem, og hvor han så ikke dukker op til de her aftaler, og så begynder børnene bare at græde og græde. Man skal ikke regne med ham. Han kan godt sige ja til at mødes i morgen kl. 16, men så kl. 15 ringer han og siger, at han ikke kan alligevel, fordi han har travlt ... Mine børn sagde [også] engang til mig, at de gerne ville lave en drengeaften med deres far. Jeg sagde, at det var en god idé – vi kunne leje en film, vi skulle nok sørge for det ... Men der skete ikke noget, jeg hørte ikke noget. De skulle have været hjemme ved ham, men jeg hørte ikke noget. Aldrig.

Fædre, som på den måde ikke er stabile og engagerede i relationen til deres børn efter en skilsmisse, er velbeskrevet især i socialt udsatte familier (fx Ottosen, 2004). I flere af familierne er den gennemgående tone netop et ønske om at have en mere opmærksom og nærværende far, som fx kunne prioritere sine børns behov en enkelt aften med en film, men uden at dette dog blev til virkelighed. Dermed følte mødrene – der ofte også selv var i socialt udsatte positioner – i mange tilfælde, at de ikke kunne gøre andet end at acceptere tingenes tilstand og eventuelt forsøge at støtte op om positive muligheder – tilsvarende det, som både Tülay og Latifa fortæller om. Fra flere mødre hørte vi således, at en far blev anset for vigtig, og at de derfor gjorde, hvad de kunne for at sikre, at der var én eller anden form for kontakt, uanset at denne kontakt tit var af ret dårlig kvalitet. Den 18-årige pige Melis fortæller her om – sammen med sin 5 år yngre lillebror – at være på samvær hos sin far:

Der har været nogle tidspunkter, hvor han har drukket for meget, mens vi har været der, hvor jeg faktisk har ringet til min mor og har bedt hende om at komme og hente os ... [Jeg] ringede til min mor og sagde: ”Hey, nu skal vi altså lige hjem” og sådan noget, ikke? Nu er det så min lillebror – fordi han besøger [far] lidt

mere – så det er ham, der ringer til os og siger, at han gerne vil hjem, hvis der sker noget ... Altså, min far er en helt anden person, når han har drukket.

Vi hørte også om, at nogle fædre efter skilsmissen havde liv, hvor deres børn af første ægteskab lod til at passe dårligt ind. Her virkede det ikke, som om de tog faderrollen særligt tungt, når deres børn var på samvær. For eksempel fortalte Laila følgende om at være på samvær hos sin far, da hun var 8-9 år gammel:

Han har efterladt os mange gange i bilen. Han havde nemlig et værksted, og han kender bare alle mulige mennesker i hele verden – det er så sygt, hvor mange han kender. Så tit så siger han at ”jeg skal lige ind og hente et eller andet – jeg kommer lige om 10 minutter”. Og så kunne jeg bare sidde i bilen i to-en-halv time ... Det er bare sket en million gange.

Laila, der på interviewtidspunktet var 18 år, berettede også, hvorledes faren trods alt én gang forsøgte at påtage sig rollen som en weekendfar, der gjorde noget godt for sine børn. Det lykkedes ham dog ikke at føre sin gode intention ud i livet:

Engang kørte han os til BonBon-land. Jeg var 8 eller sådan noget. Det regnede. Så sagde han: ”Nu sover jeg lige 2 timer”, og så lagde han sig til at sove i bilen – og så sagde han, at vi skulle gå ind i BonBon-land bagefter. Men så regnede det stadig bagefter, og så kørte vi bare hjem igen. Og det var det.

Interviewer: Så I kom ikke ind i BonBon-land?

Laila: Nej.

I en del tilfælde stiftede fædre nye familier, hvilket også kunne begrænse de overskud, de havde som samværsforældre. Her kunne små børn med en ny hustru indebære, at der var dårlig plads til børnene af første ægteskab, såvel fysisk som mentalt. I andre tilfælde kunne det være farens nye hustru, som ikke brød sig om hans børn. Hvis børn på den måde følte sig uvelkomne hos deres far, kunne det føre til, at de langt sjældnere kom på besøg.

Sådanne dårlige relationer imellem en fars nye partner og hans børn kunne blandt andet skyldes de manglende praksisser i forhold til, hvordan man ”gør” i sammenbragte familier – noget, som også mange majoritetsfamilier kan have vanskeligheder ved (Ottosen, 1997). I enkelte tilfælde hørte vi, at fædre selv havde været væsentligt medvirkende til, at forholdet imellem hans børn af første ægteskab og en ny partner fik en rigtig dårlig start. For eksempel fortalte 13-årige Ali følgende om sin første kontakt med sin fars nye kone:

[Min fars nye kone] er en af grundene til, at mig og min far ikke taler så godt sammen ... På en måde kan man ikke sige, det er hendes skyld, [for] min far fortalte hende ikke, at han havde børn ... Jeg ringede en dag og spurgte, om min far var hjemme, og så spurgte hun, hvem jeg var. Så svarede jeg, at jeg var hans søn, og så lagde hun på. Så ringede jeg til min far 3 timer efter og spurgte, hvad der skete. Så sagde han, at det bare var hans nye kone, han havde glemt at sige det til [at han havde børn i forvejen].

Endelig var der fædre, som var fysisk fraværende, når deres børn var på samvær – i nogle tilfælde, fordi de var på arbejde. Som tidligere nævnt viser tidsstudier, at etniske minoritetsmænd ofte arbejder på skæve tidspunkt (Schmidt, 2002; Bonke & Schultz-Nielsen, 2013). I interviewmaterialet var der da også en betragtelig andel af fædrene, der arbejdede fx som taxachauffører, i pizza- og restaurationsbranchen og inden for rengøring, hvilket havde betydning for deres samvær med deres børn. Noget sådan fortæller den 12-årige pige Jenna om. Hun havde forholdsvis regelmæssigt samvær med overnatning sammen med sin far, der havde rengøringsarbejde:

Jenna: [Min far] er ikke hjemme om aftenen.

Interviewer: Så det er egentlig bare hans lejlighed, du er i. Hvor tit ser du så ham – hvor du ikke bare er i hans lejlighed?

Jenna: Jeg plejer at være sent oppe, når jeg er alene, for jeg gider ikke sove, når jeg er alene. Og så er han først hjemme der ved ti-elleve-tiden.

Interviewer: Så snakker du lidt med ham?

Jenna: Ja, så siger jeg bare ”godnat”, og så køber han noget i Døgn Netto til mig, og så sover jeg. Det er ikke altid, der er noget at spise derhenne.

De børn, der havde mindre såvel fysisk som emotionel kontakt med deres fædre, end de ønskede sig, gav i flere tilfælde udtryk for savn og skuffelse over, at der ikke var mere i deres far for dem. Her blev oplevelsen af, at nogle fædre hyppigt ikke gav fx fødselsdagsgaver, gjort til et symbol på det, som alle børn burde have, men som mange af disse børn var foruden. I et enkelt tilfælde – hvor en far kun så sine børn yderst sjældent – fortalte moren, at hun havde købt en bold i Netto og sagt til sønnen, at det var en fødselsdagsgave fra hans far for på den måde at forsøge at lindre hans savn.

PRES TIL SAMVÆR OG FRYGTSOMME BØRN

I en række tilfælde hørte vi om samvær, som umiddelbart lød problematisk, fordi børn (eller deres mødre) gav udtryk for, at samværet hos deres far ikke var godt, fordi børnene ikke følte sig trygge her. At børnene alligevel kom på samvær, kunne i nogle tilfælde være betinget af mange mødres store fokus på, at børnene skulle bevare relationen til deres far, uanset hvilke forhold samværet kom til at foregå under. For eksempel fortæller moren Filiz følgende om sin søns samvær med sin far:

Filiz: I starten var det meget hårdt, fordi [sønnen] fik astma, når han var hos [faren], og [sønnen] var meget syg tit. Engang han var hos sin far, og [faren] afleverede ham om søndagen, havde [sønnen] feber og kunne ikke trække vejret, så vi ringede til hospitalet, og så fik han maske og det hele.

Interviewer: Ved du, hvorfor han fik [astma]? Havde faren røget?

Filiz: Jo, jo, han røg, og han drak. Det gjorde han meget. Men det var også, fordi han ikke var god til at passe [sønnen], men det var hans ret – at han skulle have [sønnen på besøg]. Vores søn græd helt vildt, hver gang han skulle besøge sin far, faktisk. Indtil han var 5-6-7 år. [Men] min holdning var – måske har det

været dumt, det ved jeg ikke – men jeg tænkte: ”Han var ikke en god mand, han var ikke god – men han er jo hans far”.

I Filiz’ tilfælde lød det, som om det var morens egen forståelse af, at børn skulle være sammen med deres far uanset hvad, der lå bag det problematiske samvær. I interviewet med moren Fatima hørte vi om, at det var en beslutning i statsforvaltningen, som gjorde, at hendes søn havde været på mere samvær hos sin far, end sønnen – i hvert fald ifølge hans mor – brød sig om. Fatima fortæller således følgende, at hendes søn (der på interviewtidspunktet var 8 år) engang havde sagt, at han ventede på at blive hentet af sin far, som på daværende tidspunkt havde ham 5 dage ud af 14 dage:

Denne dag venter vi, og [sønnen] tager tøj på og er klar til at gå, og så sidder han bare i vinduer og ser ked ud af det. Men jeg snakker med ham og får ham til at grine og alt muligt, så han ikke skal være ked af det. Men der kom en ambulance med udrykning forbi, og han sagde: ”Mor, ved du, hvad jeg tænker på? Hvor er jeg heldig, hvis min far er inde i den ambulance”. Så svarede jeg: ”Nej, hvorfor siger du det? Man må ikke tænke på den måde”, og han sagde: ”Det er fordi, jeg ikke vil tage med ham”.

På baggrund af et enkelt interview med den ene forælder i konfliktfyldte skilsmissegager er det naturligvis ikke muligt at vurdere, i hvor høj grad den beskrevne situation giver et retvisende billede af barnets situation, men også fra børn selv hørte vi fortællinger om at have været presset til mere samvær, end de selv trivedes med. I den forbindelse fortæller 18-årige Laila følgende om tiden, da hun var mindre:

Jeg har været hos [far] hver anden weekend, da jeg var lille ... [Men farens nye kone] var virkelig led over for mig. Jeg kom jo for at være sammen med ham hver anden weekend, [men] så kørte han mig bare hjem [til sig selv], og så gik han igen, og så så jeg ham ikke resten af weekenden, før han skulle køre mig hjem [til moren] igen. Og så en dag så havde han ikke tid, og så skulle min mor køre mig ud – vi tog bussen. Og så kunne jeg bare mærke, da jeg kom ind, at jeg slet ikke havde overskud til det, for hver anden weekend, når jeg var der, så var jeg jo skide ked af det. Og jeg kunne bare mærke, at det havde jeg ikke lyst til. Og så tog jeg min taske og løb ud til min mor igen, og så ringede

hun til min far om, at hun havde taget mig med hjem igen, fordi jeg ikke ville og sådan noget der. Og så fik jeg bare den sygeste sviner. Jeg kan lige så tydeligt huske det.

Denne episode førte til, at Laila efterfølgende ikke så sin far i 2 år, et fænomen, vi behandler yderligere nedenfor.

Som det fremgår, virker noget af det samvær, børn har haft med deres fædre, ganske problematisk. Det blev dog forsøgt fastholdt, dels ud fra ønsker om at bevare kontakten for enhver pris, dels ud fra en forståelse for en fars ”ret” til sit barn. Det var langt fra i alle tilfælde, at de danske myndigheder her blev brugt som opmand i forhold til at afgøre, hvor meget samvær der var passende. Konvertitten Helle fortalte i den forbindelse, at hun reelt frygtede sin eksmand og forsøgte at imødekomme nogle af hans krav for dermed ikke at risikere, at han blev så vred, at han bortførte børnene til sit hjemland, hvilket han havde truet med. Helles eksmand havde siddet i fængsel flere gange og havde også, mente hun, psykiske forstyrrelser. Helles strategi var at forsøge at minimere den skade, faren kunne forvolde, ved at han fx normalt kun så børnene i hendes hjem frem for i sit eget. Hun indskærpede også over for børnene, at de ikke måtte forvente noget af deres far, eller lave aftaler om ting, han skulle give dem, for dermed at imødegå en tættere relation til ham end allerhøjest nødvendigt.

BRUD – SOM KOMMER FRA MORS OG BØRNS SIDE

I en del tilfælde hørte vi også om, at der var sket brud imellem fædre og børn, så der ingen kontakt var imellem dem. Dette kunne i nogle tilfælde være i en periode, efter hvilken samværet blev taget op igen. I andre tilfælde var bruddet permanent og var blevet opretholdt, efter at børnene var blevet ældre. Baggrunden for disse brud varierede. I nogle tilfælde havde mænd været så voldelige og truende, at mødre og børn havde brudt helt med dem af hensyn til egen sikkerhed. I andre tilfælde skyldtes bruddet, at kvaliteten af relationen til og samværet med faren havde været så ringe, at man afbrød forbindelsen. Sådanne brud skete i nogle tilfælde på børnenes eget initiativ. Endelig hørte vi i en del tilfælde om fædre, der brød med deres børn. Dette kunne ske ud fra en vrede imod børnenes mor, eller imod børnene selv, og blev hyppigt begrundet med, at mødre og/eller børn ikke havde gjort, som faren havde ønsket, de skulle gøre.

En årsag til et brud ud fra fædres dårlige håndtering af samvær hørte vi om fra 12-årige Jenna, der beskrev en episode med sin far, som hun stadig huskede med stor tydelighed:

Det eneste, jeg husker virkelig, virkelig, virkelig godt [fra tidligere], det var, da [far] smed mig ud ... Jeg gik i 3. [klasse] og var 8-9 år gammel eller deromkring. [Jeg var på samvær, og] jeg ville gerne ringe til min mor og sige godnat, og så blev han rigtig sur over det ... Så sagde han ”ring til din mor”, og så gjorde jeg det, men hun tog den ikke der, for det var jo sent, og så sagde han så: ”Gå ned og vent på hende, for så ringer jeg til hende”, og det har han så ikke gjort. Og så gik jeg så ned, og der var ingen, der kom, og jeg ventede. Men jeg lukkede ikke hoveddøren nedenunder, for hvis nu det skulle blive for koldt, så kunne jeg gå indenfor.

Og så gik jeg ovenpå [til lejligheden] og bankede på og bankede på, men han åbnede ikke og så for ikke at høre mig, så tændte han for støvsugeren. Og jeg bankede på, og jeg havde bare lyst til at ødelægge den dør. Og så græd jeg rigtigt meget foran døren, og så gik jeg ned for at kigge, om min mor havde været der, og så gik jeg ovenpå og bankede på igen, men han åbnede stadig ikke. Så gik jeg ned til naboen og ringede til min mor. De spurgte, hvad der var sket, men jeg gad ikke fortælle det, så jeg sagde bare, at min far åbenbart var taget på arbejde ... Så ringede jeg til min mor, og så kom hun og hentede mig. Og det var derefter, der gik et år, hvor vi ikke så ham.

Episoden var stadig aktuel i forholdet imellem denne far og hans to døtre, idet Jennas 2 år ældre storesøster Gül fortsat krævede af faren, at han skulle undskylde sin opførsel over for lillesøsteren. Til dato var det dog ikke lykkedes hende at få faren til at give denne undskyldning. I andre familier var brud mellem fædre og børn langt mere alvorlige og af permanent karakter, fx når afslutningen på voldelige ægteskaber medførte fuldstændige brud imellem fædre og børn. Det emne berører vi senere i dette kapitel.

FÆDRES OPLEVELSER AF AT MISTE KONTAKTEN TIL DERES BØRN

Der er flere parter i en skilsmisse, og igennem vores interview med fraskilte fædre hørte vi i flere tilfælde om, at de helt eller delvist havde mistet kontakten med deres børn, hvilket kunne være meget hårdt. Den 50-årige Khalil er en far, der efter skilsmissen med sine børns mor kun havde set dem meget lidt, og på interviewtidspunktet, hvor de alle parrets børn var blevet myndige, slet ingen kontakt havde med dem:

Selvfølger savner jeg børnene. Jeg tænker, at mine børn måske tror, at jeg er død ... Hvorfor tænker mine børn ikke på mig? Hvorfor besøger de mig ikke? Hvorfor kommer de ikke og sover hos mig? Aldrig ... Måske elsker børnene mig ikke, ligesom andre børn elsker deres far eller mor. [En dag møder Khalil sin datter på gaden.] Så siger jeg: "Hej". "Hej far – hvordan går det?" ... Jeg spurgte: "Har du ikke savnet mig?" Så sagde hun: "Jo, jo, men du ved godt, jeg har travlt". Hun har fundet en mand, og hun skal giftes. "Der er en mand, der gerne vil giftes med mig". Jeg siger: "Hvorfor har du ikke sagt det til mig?". Hun siger: "Jeg har ikke tid". "Hvorfor har du ikke tid? Jeg ringer tit. Hvorfor ringer du ikke til mig? Jeg skal se den mand, du har fundet. Jeg skal møde ham. Hvad siger du til ham – at din far er død eller hvad? Spørger han dig ikke, hvor din far er henne?" Hun siger: "Jo. Jeg siger til ham, at min far er skilt fra min mor, og at han bor alene". Så siger jeg "Okay. Kommer I ikke og besøger mig, så jeg kan se din mand?" Hun sagde: "Jeg ringer til ham, og hvis han vil, så kommer vi på besøg". [Men datteren ringede aldrig.]

Af citatet fremgår det, at Khalil ønsker og forventer at være en vigtig person i sine børns liv – herunder at have et vigtigt ord at skulle have sagt i forbindelse med sin datters indgåelse af ægteskab. Hans børn tillægger ham dog ikke den betydning, og – som han fortæller om det – hans tilfældige møde med datteren fører ikke til yderligere kontakt, fordi hans datter ikke lader til at ønske det. Khalil må dermed affinde sig med sin isolerede position uden for familien, frem for at være den centrale faderfigur, han havde regnet med at skulle være, da han i sin tid blev far. Han er et eksempel på, hvordan fædres autoritet i mange familier med indvandrerbaggrund svækkes (Pels & de Haan, 2007).

Modsat Khalils fortælling, hvor det var hans store børn selv, der ikke ønskede kontakten med deres far, hørte vi fra en anden fraskilt far, Mohammed, at hans ekskone havde været skyld i, at han havde mistet kontakten med sine to børn. På interviewtidspunktet havde han ikke set dem i 5 år. Manden – der var opvokset i Danmark og havde giftet sig med en kvinde, der blev familiesammenført – fortalte i interviewet, at hans kone først havde forladt ham og siden var kommet med en række grundløse påstande om ham – fx at han skulle have forsøgt at efterlade hende og deres to børn på en ferie til oprindelseslandet og også forhindret hendes bevægelsesfrihed i Danmark. Ifølge informanten løj hans ekskone om ham i retten og sagde, at ...

... jeg forbød hende at gå i skole, at jeg forbød hende at gå ud. At jeg slog hende foran børnene eller noget i den retning. Men der har aldrig været noget, jeg mener, absolut aldrig været noget. Bare det, at hun i retten siger, at jeg forbød hende og børnene at tage til lægen. Vi sidder for en dommer – hendes advokat, min advokat, hende og mig – og så siger hendes advokat, at jeg forbød hende og hendes børn at tage til lægen, når de blev syge. Der tænker jeg: ”Hvor overfladisk kan man være?”, eller jeg kan sige det på en anden måde: ”Hvor dum kan man være?” Det er blot at ringe til hendes egen læge og trykke på en knap, så kommer der en rapport over, hvor mange gange de har været der, og hvornår og hvad de fejlede ... [De har] både været til deres 5-måneders-undersøgelse, til deres 1-års-, 15-måneders- og 2-års-undersøgelse.

Resultatet af retssagen blev dog dels, at moren fik fuld forældremyndighed, dels at Mohammed ikke fik ret til samvær overhovedet. Dermed havde han på interviewtidspunktet ikke set sine to børn på nu 8 og 9 år, siden de var 3 og 4 år gamle. Om dette fortæller han følgende:

Jeg havde et godt forhold til mine børn ... Jeg håber, de har det godt. Jeg håber, at de trives, men jeg ved, at de stiller spørgsmål, og jeg ved, at der er et tomrum, og jeg ved [tager dyb indånding], at det vil være naturligt, hvis de stillede spørgsmål om, hvorfor de ikke må se [mig og] min familie. Hvor længe skal de holdes i skjul uden at kende det rigtige svar og manipuleres? Sandheden skal komme ud en dag. Jeg ved med absolut sikkerhed, at de ønsker deres far.

Denne far mente selv, at hans etniske minoritetsbaggrund havde været med til at gøre det alt for let at få myndighederne til at tro på hans eks-kones usande fortællinger. Dermed har Mohammeds oplevelser fælles-træk med det, den enlige far Aslan oplevede fra de danske myndigheders side (se først i dette kapitel). Disse erfaringer indikerer, at nogle etniske minoritetsmænd uretmæssigt kan blive ramt af fordomme om at være dårlige og magtudøvende fædre. At noget sådan kan forekomme, indike-res også i fx Charsley og Liversage (forthcoming).

BRUD – SOM KOMMER FRA FARS SIDE

I en del familier hørte vi dog også om, at brud imellem fædre og børn var sket på fædres initiativ. I en del tilfælde handlede det om en konflikt, hvor faren krævede at få sin vilje, og når dette ikke skete, afbrød han som konsekvens heraf kontakten med børnene. For eksempel fortalte Hatice følgende om, hvordan hendes eksmands kontakt med sine to børn blev afbrudt forholdsvis kort tid efter deres brud:

Faren ville have børnene med til Belgien på efterårsferie – til noget familie – men det ville jeg ikke lade ham: Dels kunne der ske noget på vejen derned, dels skulle de besøge hans bror, som er misbruger. Så jeg gav ikke lov: ”Hvis du vil have dem et sted hen, skal det være i Danmark”, sagde jeg. Og så begyndte han at tale grimt. Og han sluttede med at true: ”For eftertiden kommer jeg ikke, henter jeg ikke – så opdrag du bare de børn alene”. Fordi jeg sagde ”nej” til ham.

I andre tilfælde afbrød en far al kontakt efter en konflikt direkte med et (større) barn. Det hørte vi om fra 18-årige Laila, hvis far for nyligt havde sagt, at han ikke ville se hende mere:

Han beskyldte mig for, at jeg havde ødelagt ham og hans kones forhold, fordi [farens nye kone] gerne ville skilles fra ham ... Han mente, at jeg havde sagt en masse ting, mens han var på ferie. Men det havde jeg ikke ... Så spurgte jeg bare, om jeg måtte se mine [halv-]søskende. Og så skrev han bare en lang besked om, at jeg skulle holde mig langt væk fra ham og hans familie, og at han ikke ville se eller høre fra mig – at mig og min mor, vi eksisterede ikke mere.

Laila og Hatice beskriver således begge brud, der udspringer af en far, der ikke får sin vilje og som reaktion herpå vælger at afbryde kontakten med sine børn. I andre tilfælde lod det til, at bruddet i højere grad skyldtes andre faktorer i en fars liv – fx at han fik en ny familie. Her fortalte den 12-årige pige Jenna følgende om engang, hun i længere tid ikke havde kontakt med sin far, uden dog helt at vide hvorfor:

Jenna: Så en dag på vej til dans, der så jeg ham ved et busstoppested med en kuffert, og så fik jeg tårer i øjnene. Så gik jeg hen til ham og krammede ham, for jeg savnede ham så meget – der var gået rigtigt lang tid. Så sagde han, at han skulle rejse til [X-land], fordi hans mor var syg, og det var bare ikke rigtigt.

Interviewer: Hvordan ved du, at det ikke var rigtigt?

Jenna: Fordi jeg har rodet i hans ting, for jeg ved, han skjuler et eller andet. Så har jeg fundet billeder af, at han bliver gift, og en dvd, hvor jeg har set, han bliver gift ... Han har bare ikke sagt det. Og han har sikkert også børn ... Men han har stadig ikke sagt noget til os, og jeg forstår bare ikke hvorfor. Jeg lader bare, som om jeg ikke ved det.

Uanset baggrunden for bruddet blev resultatet i sådanne tilfælde, at børn i årevis ingen kontakt havde med deres fædre og måske ikke vidste hvorfor. Det fortalte Farrah om. Hendes børn havde i årevis ingen kontakt med deres far, fordi faren – ifølge Farrah – ikke interesserede sig for dem. Det var især hårdt for den yngste søn:

I 10 år snakkede de ikke med deres far – alle mine børn. Så [sagde den yngste søn, Uday] til mig: ”Mor, jeg har ikke nogen far”, Han siger: ”De andres far kommer og henter deres børn, men vi har ikke en far?” Jeg siger: ”Jo, du har en far, men han kommer ikke og spørger efter dig”. Hvad skal jeg gøre? Jeg ringer til [faren] og siger: ”Kom efter dit barn”. Men han kommer ikke efter sit barn. Han ved ikke, hvad hans børn laver – om de har det godt eller ej, og om de spiser godt og har tøj eller ej. Han ringer ikke. Aldrig!

Efter denne episode, hvor sønnen så tydeligt havde udtrykt sit savn efter sin far, havde Farrah dog fået overtalt sin eksmand til at se sin søn, og nu

kom han ind imellem og gik en tur med Uday. Sønnen havde også overnattet hos sin far enkelte gange.

Også fra Hülay hørte vi om det vanskelige valg imellem, om børn skulle se eller ikke skulle se fædre, der ikke drog megen omsorg for deres børn. Statsforvaltningen havde besluttet, at en far intet samvær skulle have med sine børn, men dette blev ikke ført ud i livet:

[Statsforvaltningen] besluttede, at han ikke skulle se børnene mere. Men efter et stykke tid savnede de ham, og han ringede og sagde, at han savnede dem ... [De savner ham,] men alligevel er de bange [for ham], og når de har besøgt ham, kommer de skuffede hjem. Men de mangler selvfølgelig en far.

Den mor valgte altså, at børnene – modsat statsforvaltningens vurdering – skulle se deres far, hvilket understreger, hvor stor vægt mange mødre lagde på at fastholde denne relation, uanset at kvaliteten af samværet var ganske dårlig (jf. også eksemplet med Filiz' søn tidligere i dette kapitel).

Når kontakten til fædre enten er dårlig eller ikke-eksisterende, kan børn føle sig forkastede og svigtede, hvilket kan påvirke deres trivsel negativt. På linje hermed udtrykte flere mødre, at deres børn trivedes dårligt, blandt andet på grund af denne manglende kontakt. I flere af sådanne familier udtrykte børnene stor vrede imod de fædre – enten fordi de var forsvundet ud af børnenes liv, eller fordi de havde været så dårlige fædre, at kontakt ikke havde været mulig.

Et eksempel på et meget negativt forløb imellem en far og hans børn kommer også fra Safa, som forlod sin første mand efter massiv vold. Som beskrevet i kapitel 8 blev hun gift igen for at slippe for hans forfølgelse, og kort efter fandt eksmanden sig også en ny kone i oprindelseslandet og gjorde hende hurtigt gravid. På det tidspunkt så han sine børn af første ægteskab hver anden weekend fra lørdag til søndag, men det varede kun få måneder og sluttede – ifølge Safa – på følgende måde:

Børnene startede med at se deres far, hvor [farens nye kone] var gravid. Den ene dag kom børnene hjem meget tidligt om morgenen, mens de stadig havde nattøj på og var meget kede af det. Så sagde de, at deres far havde smidt dem ud og havde sagt, at de ikke skulle kontakte ham igen. Den yngste dreng var stået tidligt op og ville se tegnefilm, og det havde vækket farens nye kone, og hun blev sur over, at han havde vækket hende, så de begyndte at skændes, og det gik ud over mine børn. Han [eksman-

den] blev sur på børnene og sagde til dem, at de ikke skulle kontakte ham igen. Siden har han ikke kontaktet børnene.

Efter denne episode havde der ingen kontakt været mellem far og børn i årevis, men på det seneste havde faren forsøgt at genetablere kontakten. Om dette fortalte Safa følgende:

Nu her de sidste 2-3 år, hvor børnene er blevet store, har han prøvet at kontakte dem, men de vil ikke. De hader ham, simpelthen. Og de er meget vrede og meget sure. Nogen siger, at de ikke engang vil nævne ham. De hader ham så meget. De kalder ham ”den gamle mand”, de har ikke engang lyst til at sige ”vores far”... [På gaden] har han råbt efter børnene flere gange, og de har fortalt mig, at de ikke engang har kigget tilbage. Men min datter har sagt til mig, at hun en gang var meget vred, og så havde hun sagt til ham: ”Din gamle mand, hvis du stopper mig igen, så spytter jeg på dit ansigt”, så siden har han ikke stoppet hende. Men min søn er meget stille.

Som det fremgår, er det på en meget negativ baggrund, at der har været så begrænset og dårlig kontakt imellem far og børn, siden forældrene blev skilt. Samtidig var det også en af flere familier, hvor vi hørte om, at børn havde betydelige vanskeligheder – fx var en af Safas sønner på vej ud i kriminalitet, og hendes datter havde store problemer med at være meget vred. Vi vender tilbage til dette emne i næste kapitel. Også blandt Mehtaps børn og i Shadas søskendeflok var der på den ene side ingen kontakt med en far, som – i sin tid i familien – havde været meget voldelig, og på den anden side børn, der havde alvorlige problemer i form af kriminalitet eller psykisk sygdom.

OPSAMLING

I dette kapitel har vi belyst etniske minoritetsbørns samvær med deres fædre. Sammenlignet med majoritetsdanske børn i brudte familier har etniske minoritetsbørn – ifølge survey-data – samvær, som er mindre hyppigt og af kortere varighed, og en større andel af børn ser slet ikke deres fædre. Tilsvarende bor efterkommerbørn også kun ca. halvt så hyppigt hos deres fædre, som majoritetsdanske børn i samme familiesituation gør.

Med hensyn til indholdet i samværet viser interviewene en meget stor spredning: Nogle børn har stabilt og positivt samvær med deres fædre, andre børn ser deres far mere sporadisk og har måske negative erfaringer, når de er sammen med ham, og i nogle tilfælde brydes kontakten mellem fædre og børn helt – enten i længere perioder eller permanent. Dermed var det en betragtelig del af børnene i denne undersøgelse, som enten havde en svag, en dårlig eller slet ingen kontakt med deres far – noget, vi fra litteraturen ved ikke er godt for børns trivsel.

Med afsæt i undersøgelsens interview knytter vi denne svagere rolle for fædre efter samlivsbrud til noget, vi betegner en manglende ”skilsmissekultur”: Når skilsmisser i de etniske minoriteters oprindelseslande ofte har været sjældent forekommende og også stærkt stigmatiserede, er der ikke udviklet en praksis omkring, hvordan en far tager del i et fortsat forældreskab, når han ikke længere lever sammen med sine børn og deres mor. Modsat har skilsmisser i Danmark været ganske hyppige siden 1970’erne, og der er over tid etableret en lang række forventninger til og praksisser omkring, hvordan fædre kan og bør bevare kontakten med deres børn efter et samlivsbrud.

Modsat har mødre i de etniske minoritetsfamilier generelt haft det klart største omsorgsansvar for børn inden samlivsbruddet, og denne omsorg kan de fortsat udøve efter en skilsmisse. Omvendt har fædre ofte taget mindre del i de daglige omsorgsopgaver, og dette kan gøre det vanskeligt for fædre at være alene sammen med deres børn under samvær. Vi ser også, at fædre i højere grad end mødre etablerer nye familier efter et samlivsbrud. I sådanne nye familier kan børn fra et tidligere ægteskab være et forstyrrende element, der derfor udgrænses – atter et udslag af en manglende ”skilsmissekultur”, hvor der ikke er udviklet en forståelse for, hvordan man ”gør” i en sammenbragt familie. Tilsvarende kan nogle børn opleve, at deres fædre bryder kontakten med dem, fordi børnene selv eller børnenes mødre ikke vil indordne sig under farens autoritet. Dette kan også tolkes som disse mænds uvanthed med og vanskeligheder i forhold til at finde deres ben i en ny rolle, hvor de ikke er en (kerne)families maskuline overhoved, men en fraskilt far.

Også det meget lave ressourceniveau i mange af de brudte etniske minoritetsfamilier er en central faktor. I majoritetsdanske familier ses, at fædre, som er arbejdsløse og/eller uden uddannelse, oftere ser deres børn mindre end mere ressourcestærke fædre. Tilsvarende er en stor del af de fædre, vi har talt med eller hørt om, fx lavtuddannede og taler dår-

ligt dansk. Andre har psykiske problemer eller misbrug – alt sammen faktorer, der gør det vanskeligt for fædre at etablere gode relationer til deres børn efter et samlivsbrud.

Endelig er også den ganske omfattende vold, der har været i en del af de oprindelige ægteskaber, af betydning. Denne vold kan have skadet relationen imellem fædre og deres børn i en grad, så børnene ikke ønsker at se deres fædre.

BØRNEENES SITUATION

INDLEDNING

I de foregående kapitler har vi beskrevet vilkårene for de etniske skilsmissebørn – og deres familier – både før, under og efter familieopløsningen, sådan som vi har fået det fortalt af mødre, fædre og af børnene selv. I dette kapitel vil vi foretage en mere samlet analyse af børnenes situation og også opridse, hvilke perspektiver vi ser for dem ud fra den empiri, som er indsamlet til undersøgelsen.

Vi starter med at samle op på nogle af de observationer, som vi har gjort i de foregående kapitler om rammerne for børnenes familieliv og supplerer i et mindre omfang disse med yderligere iagttagelser.

I kapitlets anden del foretager vi en samlet vurdering af børnenes aktuelle situation. Det gør vi ved at opsummere, hvordan børnene selv anskuede deres familieliv på interviewtidspunktet, hvor forældrenes brud ofte lå noget tid tilbage. Til denne karakteristik føjer vi vores egne forskerbaserede iagttagelser om adfærdsmønstre, som vi så hos en del af børnene i de interviewede familier.

I kapitlets tredje del retter vi blikket mod fremtiden. Det sker for at få indblik i, hvordan undersøgelsens børn, der – som de tidligere kapitler har vist – ofte har en tung bagage med sig, ser på deres egne fremtidsmuligheder som samfundsborgere og som familiemennesker. Men

også her kombinerer vi det subjektive børneperspektiv med en mere objektiverende forskertilgang: Ud fra registerbaserede analyser belyser vi, om skilsmissebørn med efterkommerbaggrund alt andet lige har samme eller forskellige chancer for at klare sig godt hhv. mindre godt i forhold til efterkommerbørn med etnisk minoritetsbaggrund, der ikke oplever familieopløsning. Blandt skilsmissebørnene ser vi også på, om efterkommeres livschancer adskiller sig i forhold til majoritetsdanskere.

I kapitlets diskuterende og afsluttende del drøfter vi på baggrund af tidligere forskning udført blandt danske skilsmissebørn hvorvidt de problemstillinger, som vi har iagttaget hos børnene i dette undersøgelsesmateriale, er et udslag af, at de ”bare” er skilsmissebørn; og i hvilken udstrækning forskellige problemstillinger kan tilskrives enten en kulturel eller en strukturel dimension, der knytter sig til det faktum, at forældrene er etniske minoriteter, og ofte migranter.

BELASTEDE OPVÆKSTRAMMER

Selvom der var eksempler på relativt udramatiske og endog positive historier i det datamateriale, som vi indsamlede, så bar materialet som helhed præg af, at der optrådte ganske mange stressorer eller belastninger i børnenes liv. På baggrund af de foregående kapitler vil vi først sammenfatte væsentlige hovedindtryk om børnenes opvækstbetingelser.

Når det drejer sig om situationen forud for forældrenes samlivsbrud, ser vi i datamaterialet ofte meget dårligt fungerende ægteskaber, hvor der forekommer fx vedvarende skænderier, hustruvold og -undertrykkelse (herunder også trusler om drab), utroskab samt forskellige former for misbrug (ofte alkohol). I mange tilfælde har børnene været vidner til disse ting. Vi har vist eksempler på, at fædre i en del cases har været fraværende i børnenes hverdag. Der er også enkeltstående eksempler på fædre, der har været involveret i kriminalitet, og forældre (ofte fædre), der forekommer at være karakterafvigende eller have psykiske problemer. Mødrene fremstår i en del cases som resourcesvage og befinder sig ofte i en isoleret position. I nogle tilfælde har vi også talt med – eller hørt om – børn, der selv har været udsat for fysiske eller psykologiske overgreb fra familiens side (jf. også nedenfor).

Dertil kommer, at vi i nogle af familierne (en håndfuld) hørte, at der var børn med handicap – enten børn med lægeligt diagnosticerede

handicap eller blot børn, der ikke syntes at være alderssvarende udviklet. Det er veldokumenteret, at det at have et barn med handicap kan være en ekstra belastning for familielivet og for relationerne mellem familiedlemmerne (Loft, 2011). Alt i alt er vi blevet efterladt med det hovedindtryk, at der i mange tilfælde har været tale om en opvækstramme for børnene, som har været præget af usikkerhed, utryghed og/eller få ressourcer.

Når det drejer sig om situationen efter forældrenes skilsmisse, har vi i en del tilfælde hørt om flugt til krisecentre, om forældremyndighedskonflikter og om fædre, som i nogle tilfælde bakker ud af forældreskabet eller er ustabile i kontakten til børnene. Som konsekvens heraf er der efterretninger om børn, der føler sig svigtede, eller som lider af savn. Interviewene har tilvejebragt et indtryk af mødre, der ofte fortsat er isolerede og ressourcetsvage – økonomien kan være dårlig, eller helbredet kan skrante. Vi er blevet gjort bekendt med, at forældresamarbejdet omkring børnene ofte enten ikke eksisterer eller fungerer dårligt, blandt andet fordi forældrene i nogle tilfælde tænker for højt om hinanden og dermed inddrager børnene i deres indbyrdes konfliktprægede relation.

Vi har også set eksempler på mødre, der er bange for, at myndighederne skal fjerne børnene. Det gjorde sig for eksempel gældende for en familie, hvor en mor fortalte om en episode, hvor den 14-årige datter havde fortalt sin klasselærer, hvordan faren havde optrådt verbalt meget voldsomt og truende over for hende. Den episode havde moren helst set, at klasselæreren ikke fik noget at vide om, for moren ønskede ikke, at kommunen skulle blandes ind i, hvad der foregik i hjemmet.

For nogle børn (en håndfuld i datamaterialet) blev vi efterladt med det indtryk, at de var udsat for følelsesmæssig manipulation og (forsøg på) afpresning af deres fædre. Det gjorde sig fx gældende for Hatices datter, der ikke klarede sig særligt godt i skolen. Hun fik ikke den fornødne hjælp i skolen, og moren kunne ikke hjælpe hende. Derfor kom det på tale, at hun skulle på efterskole. Ifølge Hatice sagde faren: ”Hvis du vælger den skole, så er jeg ikke din far mere”. Siden havde datteren, som ellers følte sig tæt knyttet til sin far, ikke set ham.

Endelig vil vi pege på, at vi i undersøgelsesmaterialet også fandt eksempler på børn, som efter forældrenes skilsmisse vokser op i boligområder og miljøer, der er præget af forråelse. I en af de familier blev morens bedste veninde, der boede i lokalområdet, forsøgt myrdet af sin eksmand, i den periode vi havde kontakt med familien. Drabsforsøget

blev overværet af et barn. I samme familie fik vi også fortalt, at en af sønnerne havde fået varige men, efter at nogle rockere havde stukket en kniv i lungerne på ham. Selvom familievolden i mange tilfælde ophører, når forældrene går hver til sit, kan børn således fortsat være eksponerede for voldsomme begivenheder og tilstande af anomi, fordi de lever i udsatte områder.

Alt i alt efterlader disse observationer det indtryk, at der i en del tilfælde ikke kun er en skrøbelig ramme om børnenes tilværelse forud for forældrenes skilsmisse, men også efterfølgende. Samtidig ser vi i datamaterialet ikke, at der systematisk står andre iøjnefaldende ressourcer til rådighed for børnene, selvom der i deres beretninger er enkeltstående eksempler på personer, der bliver en redningsplanke og en væsentlig social støtte for dem i en vanskelig tid: Det kan være den moster, som åbner sit hjem for nogle børn, der mister deres mor i kølvandet på skilsmissen, eller den mandlige naturvejleder, der er knyttet til et krisecenter, og som ender med at blive en positiv faderfigur for et søskendepar, der har oplevet rigtig megen familievold. Eller det kan være den lærer, der med tålmod og tillid bringer et barn på ret kurs. Laila, som på interviewtidspunktet var 18 år, fortalte, hvordan en lærer havde hjulpet hende med at komme på ret køl, da hun i 9. klasse var bagud i skolen og havde pjækket meget:

Hvis jeg fx var sur og havde pjækket – så troede han alligevel på mig ... Han blev bare ved og ved og ved. Og han gav mig også undervisning. Jeg mødte en time før nogen gange, og han boede altså rigtigt langt væk, og han skulle en time tidligere op, ikke? Det ville han gerne for at hjælpe mig. Og nogle gange fik jeg specialpauser af ham. Når jeg havde lyst til at få en pause, så fik jeg en pause. Men han troede også på mig. Hver gang jeg havde problemer, så var han der for mig.

I de indsamlede beretninger var der med andre ord eksempler på, at civilsamfundet eller velfærdsstatens repræsentanter trådte til og blev en støtte for børnene. Men disse eksempler virkede enkeltstående.

BØRNEENES OVERORDNEDE VURDERING AF DERES AKTUELLE FAMILIESITUATION

Hvordan så børnene selv på forholdet til deres forældre og den aktuelle familiesituation?

Der var, som vi har beskrevet før, børn, der savnede deres far og godt kunne tænke sig at se mere til ham, og der var også børn, som ønskede, at deres forældre var bedre til at tale sammen. Men når vi ser på børnenes beretninger under ét, forekom der ikke desto mindre at være en generel accept af den nuværende situation. På grund af de belastninger, som mange af familierne havde været igennem, og som børnene ofte havde overværet, var der hos børnene en erkendelse af, at det nok var bedst, at forældrene blev skilt.

Flere af de børn, som gav udtryk for et håb om, at forældrene kunne leve sammen, ledsagede dette håb med en betingelse af, at forældrene i givet fald skulle blive bedre til at få det til at fungere indbyrdes. Der var også nogle børn, som gav udtryk for, at de var lettede over at slippe for at overvære forældrenes skænderier eller for, at faren ikke længere slog på moren. Andre børn fortalte, at forholdet til moren havde udviklet sig til det bedre, og syntes, at det var blevet tættere, og at de nu havde nemmere ved at snakke med hende. Der var også lidt større børn, som oplevede, at de nye rammer om familielivet havde givet dem mere frihed til fx at være sammen med venner.

Men hverdagslivet rummede også bekymringer, og nogle børn drømte om, at tingene kunne være anderledes. Vi spurgte børnene om, hvilke tre ønsker de gerne ville have opfyldt, hvis de mødte en ønske-fe.

Besvarelserne viste, at mange børn var optagede af, hvordan deres forældre havde det.

Det kunne være børn, der oplevede forskellige sociale belastninger hos samværsforælderen (faren), som derfor håbede, at farens økonomi ville bedre sig, eller at han ville lade være med at drikke så meget. Det hørte vi fra drengen Demir, som ønskede, at hans far ville få det bedre og lade være med at råbe så meget, når Demir var på samvær hos ham. Tilsvarende var søskendeparret Gül og Jenna – som nævnt i kapitel 8 – bekymrede for deres mors dårlige helbred og for hendes evne til at klare familiens økonomi.

OBSERVEREDE ADFÆRDS- OG REAKTIONSMØNSTRE HOS BØRNENE

Selvom en del af de børn, vi talte med, umiddelbart virkede, som om de havde tilpasset sig de forandrede familieforhold, var der også børn og unge, som på den ene eller anden måde forekom at være under pres.

En opvækst, som er præget af mange stressorer i form af utryghed, turbulens, fravær af ressourcer eller af smertefulde oplevelser, kan føre til, at børns psykiske udvikling og trivsel påvirkes i en negativ retning. Der er dog ikke tale om en determineret eller direkte sammenhæng. Nogle børn er i kraft af gode individuelle ressourcer, eventuelt kombineret med god støtte i omgivelserne, i stand til at overvinde svære oplevelser uden at tage skade, mens andre, mere sårbare børn, kan påvirkes negativt (Broberg, Almqvist & Tjus, 2005). Hvis det sidstnævnte er tilfældet, kan det være svært for sådanne børn at løse almindelige udviklingsopgaver. Det kan fx være, at evnen til at fornemme sine egne følelser og tanker ikke udvikles, eller at det er svært at orientere sig i samspelet med andre.

Fra undersøgelsesmaterialet udsprang nogle adfærds- eller reaktionsmønstre hos nogle børn og unge, som kunne være et tegn på, at deres udviklingsbane allerede var kommet – eller var i risiko for at komme – på afveje. Nogle adfærds-mønstre satte børnene i en passiv position; i andre tilfælde var børnene mere aktive, handlende agenter, om end ikke altid på hensigtsmæssige måder. Selvom vi kan genkende nogle af disse adfærds-mønstre fra andre undersøgelser om skilsmissebørn og udsatte børn, kan vi ikke inden for denne kvalitative undersøgelses rammer med sikkerhed vurdere, om disse adfærds-mønstre er et resultat af de stressorer, som børnene har været udsat for i familien. Alligevel fremsætter vi en hypotese om, at der kan være tale om en sådan sammenhæng.

BØRN, DER HAR VANSKELIGT VED AT SÆTTE ORD PÅ DERES ERFARINGER

Når man gennemfører kvalitative interview, oplever man, at det varierer, hvor ”snakkesalige” informanterne er. Nogle informanter beretter udførligt om deres liv og erfaringer, uden at interviewerens behøver at stille mange spørgsmål. Andre gange kan interviewerens føle, at han/hun skal ”hive” informationerne ud af interviewpersonen. Det kan gælde, uanset om interviewpersonen er en voksen eller et barn.

I forhold til vores erfaringer fra tidligere forskning med (majoritetsdanske) skilsmissebørn, vurderer vi, at der i dette interviewudvalg var relativt flere eksempler på børn, som havde svært ved at sprogliggøre deres oplevelser eller følelser. Det gjaldt fx for den 11-årige Veli, som ellers virkede som en kvik og veltilpasset dreng. Han gav umiddelbart udtryk for, at han var glad for sin skole og for dagligdagen hos sin mor, men han havde i øvrigt ikke mange kommentarer til, hvordan han så på sin familiesituation, hvor moren havde fået en ny partner, og hvor samværsordningen med faren ikke forekom at være så indholdsrig. Undertiden kedede han sig og tog hjem til moren før tid. Som i interview med andre skilsmissebørn (Ottosen, Stage & Jensen, 2011) talte vi også her med drengen om de glæder og besværligheder, der kan være knyttet til at skifte mellem to hjem. Vores spørgsmål til ham var efterfulgt af lange pauser, inden han svarede med enstavelser. Han havde – i modsætning til andre børn, som vi har talt med – meget vanskeligt ved at fortælle om sine erfaringer med at navigere mellem to ”familiekulturer” eller om de praktiske udfordringer, der kan være ved at være to steder.

Der kan være flere mulige forklaringer på, hvorfor børn som Veli har svært ved at sprogliggøre sine oplevelser og følelser. Det er en velkendt erfaring inden for den familierapeutiske praksis, at hensyn til og loyalitet over for forældrene i nogle tilfælde kan gøre det svært for skilsmissebørn – uanset etnisk baggrund – at finde og udtrykke deres egen mening om tingene (fx Bo m.fl., 2000; Øvereide, 1998). En anden mulig forklaring kan findes i de observationer, som vi drøftede i kapitel 5: I kontakten med en del af de interviewede familier fik vi det indtryk, at en familiepraksis, hvor forældre lytter og samtaler med børnene om ting, der er vanskelige, var mindre udbredt i etniske minoritetsfamilier, vi besøgte, end vi normalt ser det i majoritetsdanske familier. Denne betragtning mødte vi også hos flere af de fagpersoner, som deltog i undersøgelsen. Det kan, som tidligere nævnt, bero på et beskyttelseshensyn, dvs. at forældrene tier eller ”gemmer tingene væk” for at skærme børnene fra de voksnes konflikter og vanskeligheder eller fra spørgsmål, som man måske synes, at børnene er for unge til at have en mening om.

Flere kilder peger på, at en sådan praksis med at ”gemme tingene væk” også var ganske udbredt i Danmark i en ikke så fjern fortid, hvor grænserne mellem børn og voksne var mindre udvaskede, end de er i

dag.¹² I dag tegner aktuelle undersøgelser om majoritetsdanske forældres praksis i forhold til deres børn, et billede af familierelationer, der generelt er præget af relativt demokratiske bånd mellem børn og forældre (Dahl, 2014) og af familiekulturer, hvor der lægges vægt på, at børn og forældre snakker sammen om tingene (Ottosen m.fl., 2010). Det børnesyn, der hersker i familierne, dvs. en forståelse af, hvad børn kan magte og kapere, kan således variere over tid og rum.

En tredje forklaringsramme kan søges i familiernes uddannelsesressourcer, jf. at forældrene i de fleste af de interviewede familier havde begrænset uddannelse. Man ved fra undersøgelser, at denne faktor har betydning for, hvordan forældre investerer i deres børn (fx Lareau, 2003) og hermed også for, hvordan børn stimuleres sprogligt. Denne forklaring pegede vores informant Aslan på. Han var universitetsuddannet, en enlig far og havde i barndommen selv havde oplevet sine forældre blive skilt. Aslan var vokset op i Danmark hos sin veluddannede mor, mens den også herboende far efter skilsmissen havde giftet sig med ”en kvinde fra landsbyen”, med hvem han siden havde fået et antal børn. Når Aslan sammenlignede sin egen mors opdragelsespraksis med den, stedmoren i sit hjem havde udøvet over for Aslans nu voksne halvsøskende, var forskellen, som Aslan så det, blandt andet et spørgsmål om, hvordan forældrene kommunikerede med deres børn.

Aslan: Altså, min mor har jo altid kommunikeret med os. Det gør mange etniske minoritetsmødre ikke med deres børn i en alder – altså i Danmark. Hvis barnet er 2 år, 3 år, 4 år, 5 år, så snakker de ikke med dem. Altså mine kommunikative evner stammer også fra, at min mor har kommunikeret meget med os

12. Den danske opdragelsespraksis (herunder autoritetsforholdet mellem forældre og børn) op gennem det 20. århundrede er ikke systematisk og detaljeret velbeskrevet. Et offentligt diskuteret (og grelt) eksempel på fortielse som et løsningsinstrument i børneopdragelsen er bombingen af den franske skole under 2. verdenskrig, der aldrig gav de overlevende piger hjælp til at bearbejde deres oplevelser. En adoptionspraksis, der langt op i det 20. århundrede ikke tillod adopterede børn mulighed for adgang til at kende det biologiske ophav, er et andet (institutionaliseret) eksempel på, at man mente, at det var bedst for børn at være sandheden om deres ophav forundt. Et tredje eksempel hidrører fra et indsamlet datamateriale på SFI (2004-05) om midaldrende danskeres familieerfaringer, hvor flere informanter fortalte om, hvordan sociale fænomener som skilsmisse, uægte børn og homoseksualitet blev fortiet, da de var børn i 1950-60'erne. Generelt kan man anføre, at det trods reformpædagogiske strømninger, der strækker sig tilbage fra det 20. århundredes begyndelse, vel først var med psykologernes indtog i skoleverdenen (ca. 1960) og ungdomsoprørets og kvindebevægelsens kritiske spørgsmålstejn ved det borgelige familielivs friserede forhave (fra ca. 1970), at der var grøde for at tale mere åbent med børn om kritiske livsbegebenheder.

... Og det har min fars kone slet ikke med. Hun har heller ikke ordforrådet. Hun har heller ikke kommunikationsevnerne. Det er mere kropssprog. Altså, det er sådan mere kropsligt, og hun er jo en kvinde fra landsbyen, og hun har ikke mange ressourcer, så ordforrådet mangler, og kommunikative evner mangler.

Interviewer: Og er det overhovedet vigtigt at snakke med børn?

Aslan: Præcist. Altså, nu har min søster og jeg begge to en sproglig studenterbaggrund, og det kommer nok fra min mor, så det gør det nok.

Aslan peger i denne interviewpassage på det centrale i, at børn bibringes en refleksiv kompetence gennem den sprogstimulering, som foregår i hjemmet. Den afgørende pointe i denne sammenhæng er imidlertid i mindre grad forklaringsrammen, dvs. om vores observationer er funderet på en kulturel forståelse af, hvad forældre mener, børn kan kapere, eller om den hænger sammen med de ressourcer, der er i familien. Det væsentlige er, hvad det betyder for børnene. Det forekommer at være meget vanskeligt for barnet at fastholde egne erfaringer, at give egne oplevelser form og udtryk og at fornemme, hvem de selv er, hvis de ikke har udviklet noget sprog til at bearbejde og behandle ting, der fx er vanskelige for dem. Ifølge en tilknytningsteoretisk forståelse kan dette indebære, at barnets indre arbejdsmodel – de mentale repræsentationer, det danner af sig og selv og andre (Bowlby, 1996, Stern, 2000) – ikke bliver udviklet tilstrækkeligt, og at barnet får svært ved at orientere sig over for nye indtryk, hvilket kan øge den emotionelle sårbarhed.

BØRN, DER GØR SIG USYNLIGE

I interviewmaterialet fandt vi også eksempler på børn, som ganske vist havde et sprog, men som var så optagede af at varetage de voksnes interesser, at de næsten selv forsvandt. Der forekom ikke at være psykisk rum til dem.

Noget sådant hørte vi om fra 13-årige Rana. Hun boede hos sin mor (der var opvokset i Danmark), og kontakten med faren (der i sin tid var blevet familiesammenført til Danmark) var begrænset. Vores samtale med Rana afslørede, at hun var meget optaget af ikke at være til besvær for nogen. For eksempel mente hun, at hendes blotte nærvær gjorde moren i dårligt humør, og derfor gik Rana med overvejelser over, om det

ville være bedre, at hun bosatte sig hos faren – der nu boede langt borte – så moren kunne få det bedre. For tiden var moren inde i en periode med stor og krævende arbejdsbyrde. Rana ville ikke belaste sin mor, og derfor havde de aftalt, at hun midlertidigt flyttede ind hos mormoren, der boede i nærheden. Men Rana var heller ikke meget for at være til besvær her. Hun fortalte, at hun derfor tilbragte det meste af fritiden efter skole på biblioteket, hvor hun lavede sine lektier og derefter gik hen i en klub, som tilbød børn og unge gratis aftensmad. Hun tog først hen til mormoren ved 20-tiden om aftenen. Rana tilbragte således størstedelen af sin vågne tid i det offentlige rum for ikke at forstyrre familien, og man fornemmede, at det var ved at være lidt for meget for hende. For eksempel sagde hun: ”Nogle gange tænker jeg, at jeg kunne spørge min mormor, om jeg kunne lave mad til hende, for det ville gøre hende rigtig glad. Jeg kan godt lide at gøre hende glad”.

Det adfærdsmønster, som vi ser i denne case, har næppe nogen direkte forbindelse med forældrenes skilsmisse, men casen reflekterer, at hverdagslivet i en eneforsørgerfamilie kan rumme afsavn for børnene. Set udefra kunne Ranas familie være succeshistorien om indvandrerfamilien, der klarer sig trods vanskelige odds. Moren, som var enlig og havde flere børn, havde magtet at uddanne sig godt, og havde nu et job, der periodisk var ganske krævende. Alligevel efterlader pigens beretning indtryk af, at der er en knaphed på emotionelle ressourcer i familien med det resultat, at hun ikke oplever, at der er plads til hende. Hun er optaget af at tilpasse sig de andre familiemedlemmer i en sådan grad, at hun ikke rigtig selv fornemmer sine egne behov, og hvad der er bedst for hende. En sådan tilpasningsstrategi har vi også truffet i anden empirisk forskning om skilsmissebørns reaktionsmønstre (Ottosen & Schwartz, 2013).

BØRN, DER KNÆKKER UNDER PRESSET

I en håndfuld af de familier, som vi kom i kontakt med, hørte vi om børn eller unge mennesker, som var psykisk skadede i behandlingskrævende grad. Mødrene lagde ikke skjul på, at det var det dårligt fungerende ægteskab, der var årsagen til, at børnene havde taget skade. Fælles for disse familier var, at børnene havde levet i stærkt voldelige familieforhold, og at ikke kun moren, men også børnene selv, havde været eksponeret for vold. Som det fremgår af tidligere kapitler såvel som af andre undersøgelser om skilsmisser blandt etniske minoriteter, har der ofte ligget

vold bag skilsmisserne (Das, 2010; Hyman, Gurunge & Mason, 2008; Svedin, Back & Wadsby, 1994).

Adnan var et af de belastede børn, som vi fik lejlighed til at møde. Han var 22 år på interviewtidspunktet. Da han var 17 år, havde hans mor, Mehtap, forladt sin mand, som gennem en årrække havde været voldelig over for Adnan og moren. Moren beskrev Adnan som en meget følsom dreng, der dengang begyndte at isolere sig og ikke længere kunne passe skole og arbejde. Det kulminerede med, at Adnan blev indlagt på en psykiatrisk afdeling i 4 måneder – noget, vi har beskrevet i kapitel 6. I kølvandet på denne hændelse blev forældrene skilt, fordi det efter psykiatriens vurdering stod klart, at far og søn ikke kunne leve under samme tag.

Her 5 år senere, viste Adnan sig at være svært psykisk syg. Hans tilknytning til arbejdsmarkedet var stadig løs, men han drømte om at få noget uddannelse, så han kunne dygtiggøre sig. Han kunne næsten ikke tale og havde derfor meget vanskeligt ved at sætte ord på de ting, han forsøgte at fortælle. Men han berettede om den vold, som hans far havde udsat ham for:

Adnan: Han slog mig. Vi havde også en slåskamp.

Interviewer: Okay. Slog du igen, når ... ?

Adnan: Ja.

Interviewer: Når han slog dig, slog du så altid igen, eller var det kun den ene gang?

Adnan: Jeg forsvarede mig og slog sådan lidt på ham for at forsvare mig. Jeg forsvarede mig selv – det er sådan, jeg fornærmede ham. Stor fornærmelse.

Interviewer: Når du siger forsvarede, var det så ved at dække for hans slag, eller var det ved at slå igen?

Adnan: Jeg forsvarede mig, og det var den måde, jeg fornærmede ham på. Altså, han blev fornærmet.

Interviewer: Ville han bare have, du bare skulle stå sådan her (armene nede)?

Adnan: Ja, med paraderne nede, ikke?

Vores undersøgelse viser, at hverken Adnan eller nogle af de andre børn (eller unge mennesker), som var knækket under presset i kølvandet på familievolden, i dag havde kontakt til deres far. Men selvom de således var undsluppet presset, havde flere – lige som Adnan – fortsat mén. Det er velbeskrevet i forskningslitteraturen, at børn, der vokser op i sådanne familiemiljøer, ikke kun er udsat for fare rent legemligt, men også har forøget risiko for at blive psykisk traumatiserede eller få en afvigende psykisk udvikling (fx Broberg, Almqvist & Tjus, 2005; Killen, 2005; Moylan m.fl., 2001)

BØRN, DER UDVISER ANTISOCIAL ADFÆRD ELLER RYGER UD I "NOGET SNAVS"

Under et besøg hos en mor med to børn, oplevede vi, at det ene barn, en dreng på 13 år, havde en ret aggressiv adfærd. Han havde ikke selv meget lyst til at deltage i samtalen om sin familiesituation og besvarede interviewerens spørgsmål med enstavelser eller med provokerende bemærkninger. Da det blev morens tur til at lade sig interviewe, oplevede interviewereren, at drengen gentagne gange forsøgte at forstyrre samtalen ved at bryde ind med irrelevante bemærkninger eller ved at skrue så højt op for fjernsynet, at det var svært at gennemføre samtalen. Da moren ved besøgets afslutning fulgte interviewereren til dørs, smækkede sønnen hende ude med vilje. Her fortalte moren, at drengen kunne finde på at være voldelig over for hende og den anden søskende i familien.

Nogle børn – drenge især – kan reagere på belastende opvækstbetingelser ved at udvise aggressiv eller udadreagerende adfærd (fx Broberg, 2005). I den aktuelle case kan vi ikke vide, hvad der var årsag til drengens aggressive stil: Hang det sammen med, at han – mens forældrene stadig levede sammen – havde været vidne til, at faren truede og bankede moren (hvilket ifølge hendes udsagn havde påvirket drengen rigtig meget)? Eller kunne det bero på, at faren efter skilsmissen havde behandlet børnene så dårligt, når de var på samvær, at statsforvaltningen besluttede at suspendere samværsordningen? Forklaringen kan også befinde sig et helt andet sted – som vi ikke kender til. Under alle omstændighederne reflekterede den episode, som vi overværede, at drengens adfærd ikke kun måtte gøre livet svært for ham selv, men at den også belastede hans nærmeste omgivelser.

Vi har valgt at tematisere problemstillingen om antisocial adfærd hos børn (primært drenge), fordi vi i dataindsamlingsprocessen hørte om en del eksempler på ældre sønner, der havde været ude i eller var på vej til at ”komme ud i noget snavs”. De kunne have problemer med deres temperament eller være involveret i aktiviteter, der var på kant med loven. I de fleste tilfælde mødte vi ikke selv de pågældende drenge, men hørte om dem via de nøglepersoner eller familiemedlemmer (søskende eller mødre), som vi interviewede. Oftest var mødrene ikke særlige villige til at tale om disse sønners meritter, fx:

Mor: Det var faktisk på grund af min søn, jeg flyttede, fordi han også skulle komme ud af ghettoen.

Interviewer: Var han involveret i noget med politiet?

Mor: Ja.

Interviewer: Ved du, hvad det var?

Mor: Ja, men jeg vil ikke snakke om det. Det var meget voldsomt, faktisk. Vi kom over det, men det er meget hårdt.

Efterretninger på ”antisocial” adfærd hos drenge forekom i et sådan omfang i vores datamateriale, at vi ikke kunne sidde problemstillingen overhørig. Der er i litteraturen beskrevet, at en opvækst under turbulente familieforhold kan udgøre en risikofaktor for senere udadreagerende adfærd (fx Achenberg m.fl., 1995; Broberg, Almqvist & Tjus, 2005; Carr, 1999). Alligevel skal det understreges, at det ikke er muligt inden for en kvalitativ undersøgelses rammer at fastslå, om der er en forbindelse mellem drenges risiko for antisocial eller kriminel adfærd og de ofte turbulente familieforhold, som børnene har været vidner til forud for og omkring forældrenes skilsmisse. Nedenfor belyser vi dette spørgsmål mere indgående ud fra en statistisk tilgang. Man skal imidlertid, som også beskrevet ovenfor, have i mente, at ganske mange af børnene – ud over at være skilsmissebørn – befandt sig i et opvækstmiljø, der var præget af deprivation på andre måder. Alligevel var der blandt undersøgelsens interviewede – nøglepersoner som forældre – en forståelse af, at når drenge røg ud i kriminalitet eller blev medlem af bander, så kunne det bero på, at de savnede gode rollemodeller

derhjemme. En alenemor, Kayoosh, med to halvstore børn, som meget sjældent havde kontakt med deres far, så fx således på problemstillingen:

Når jeg siger, at jeg bliver far og mor på samme tid, mener jeg, at jeg giver kram og kærlighed til børnene, men også det, faren skal give. Være stærk og et godt forbillede – ham, de holder øje med. Det er far, der betyder noget. Han er ligesom nr. 1 i hjemmet. Ja. Børnene behøver kærlighed og kram fra mor, men på samme tid skal barnet også gerne blive stærkt. Far giver tryghed. Hvorfor ser du, at der er mange kriminelle og dårlige drenge? Det er ikke mor. Det er, fordi de ikke har set deres far i hjemmet – eller en god far i hjemmet.

BØRN, DER TAGER RIGELIGT MEGET ANSVAR PÅ SIG

Parent child role reversal kalder man det fænomen, hvor der byttes om på rollerne mellem familiens voksne og børn, sådan at børnene bliver sat i en position, hvor det er dem, der får ansvar for at drage omsorg for forældrenes ve og vel – eventuelt på bekostning af deres egen barndom – mens forældrene er dem, der skal passes på (Broberg, Almqvist & Tjus, 2005; Chase, 1999). Man ser ikke sjældent eksempler på denne mekanisme i familier, hvor forældre med misbrugsproblemer har svært ved at tage vare på sig selv og børnene, men fænomenet findes også i andre typer familier i forskellige varianter og kan være mere eller mindre udtalt. Der behøver ikke altid at være tale om patologiske samspilsmønstre.

I dette datamateriale talte vi med en håndfuld børn, som efterlod os med indtrykket af, at det ansvar, som de havde fået pålagt (eller havde påtaget sig), måske kunne blive lige lovligt stort, deres alder taget i betragtning. En af dem var den 13-årige Ali, hvis (samværs)far og lillesøster var raget uklar med hinanden under en sommerferie hjemme hos familien i Tyrkiet. Efter hjemkomsten til Danmark havde faren og søsteren i mange måneder slet ingen kontakt med hinanden. Ali fortalte os, at han nu selv havde taget sagen i egen hånd ved at slå i bordet i forhold til faren og forsøge at tale ham til fornuft:

Ali: Jeg har sagt, at efter sommerferien skal han begynde at se min søster. Der er ikke noget der. For jeg kan se på ham, at han gerne vil, og jeg kan se på min søster, at hun også gerne vil. Det er bare at sige det til dem begge to.

Interviewer: Ville du kunne gøre det? Det lyder, som om du kunne finde på at gøre det?

Ali: Jeg har sagt til min far: ”Kan du ikke?”, og han siger: ”Jeg er generet over det, jeg synes, det er svagt det, jeg har gjort. Jeg føler mig til grin over for min egen datter, hvis jeg går over og siger undskyld”. Det er det, han bliver ved med at sige, så hvis jeg prøver at presse, vil det hele komme op igen.

Interviewer: Så han synes, det er flovt, hvis han skal gå til hende? Så hvis nu hun gik til ham, ville han så sige ”okay”, tror du?

Ali: Det tror jeg. Men alligevel, hvorfor skal min søster gå, når det er ham, der er skyld i hele lortet? Det er ham, der er skyld i det hele. Min søster har ikke gjort noget.

I dette tilfælde påtager drengen sig en opgave som konfliktmægler og opdrager i forhold til faren for at skabe forsoning i familien, selvom det er faren, der burde være den voksne og rage de kastanjer ud ilden, som han selv har lagt derind. I Alis beretning var historien om familiekonflikten ikke det eneste eksempel på, at drengen påtog sig en voksenrolle i forhold til faren. Selvom drengen virkede meget fornuftig, reflekteret og moden, var hans fortælling om familielivet præget af en alvor og ansvarlighed, som måske ikke rigtig hørte hjemme i en 13-årigs univers.

En sådan form for ”omvendt opdragelse” hørte vi også om fra Laila. Hun viste os en sms, hun for nyligt havde sendt til sin far. Her gik hun i rette med farens opførsel over for Lailas yngre halvsøster, hvis mor Lailas far også var skilt fra. Sms’en (som Laila havde gjort sig stor umage med at formulere) lød som følger:

Hej Hasan. Jeg bliver simpelthen nødt til at skrive til dig for at fortælle dig, at jeg er dobbelt skuffet over dig. Jeg har talt med min søster, og hun blev jo 18 år i går. Jeg spurgte hende, hvad hun havde fået i fødselsdagsgave af sin far, hvorefter at hun så svarer, at hun ikke engang har hørt fra ham. Du har altid set anderledes på mig, fordi min mor har opdraget mig dansk, men det ved jeg jo, at [halvsøster] ikke er. Hun er jo muslim, og hende kan du ikke engang finde ud af at være far for. Hun blev 18 år i går, og det er ikke første gang, du glemmer hendes fødselsdag og for den sags skyld mine andre søskendes fødselsdage. Jeg ved godt, det ikke kommer mig ved, men hvis du vil give dine børn

et bedre billede af dig selv end det, jeg har fået, skal du tage dig gevaldigt meget sammen.

I interviewet fortalte Laila, at hendes halvsøster dagen efter havde modtaget en smuk halskæde i 18-års-fødselsdagsgave fra sin far. Dermed kunne et sådan aktivt forsøg på at ”opdrage” en far til bedre at varetage sin faderrolle undertiden føre til et positivt resultat.

BØRN, DER SIGER FRA OVER FOR EN AUTORITÆR FADERFIGUR
Til slut i dette afsnit fokuserer vi på forskellige fortællinger om og af børn, der selv handler aktivt for at påvirke deres relation til og samvær med deres fædre. Dette var der en del tilfælde af i materialet. I nogle tilfælde handlede det om børn, der selv aktivt forsøgte at få en nærmere relation til en far. Som tidligere nævnt (i kapitel 9 med Farrahs søn), kunne det være et barn, der fortalte sin mor om sit savn af den fraværende far. Men det kunne også være børnene selv, som handlede. Det gjorde Güls søster Jenna, da hun ikke havde set sin far i en længere periode:

Gül: [Faren] gad ikke kontakte os, fordi han ville hævne sig på min mor-agtigt.

Interviewer: Hvad skete der så, dengang han gerne ville se jer igen?

Gül: Det var min søster. Hun savnede ham. Hun var meget lille dengang – hun var 8 år, tror jeg. Så gik hun hjem til ham [og ringede på].

Også fra andre børn hørte vi om, hvordan de selv forsøgte at påvirke deres vilkår og deres relation til deres far. Et eksempel herpå er Basra, som var 12 år, da vi interviewede hende. Hun voksede op uden at kende sin far: Hendes unge mor var blevet gift mod sin vilje i oprindelseslandet og var her blevet gravid, kort før hun – sammen med sin egen far, mor og søskende, men uden sin noget ældre ægtemand – flygtede til Danmark. Datteren blev dermed født i Danmark og boede efterfølgende her med sin mor. Da Basra var 8 år – hvor hendes far havde fået asyl i et andet skandinavisk land – så hun sin far for første gang, da han kom til Danmark, og de mødtes til overvåget samvær i statsforvaltningen. I de næste år var der meget sporadisk kontakt til Basras far, som hun som 11-årig

igen – atter på hans initiativ – mødte i statsforvaltningen. Om dette møde fortalte hun følgende:

Basra: Jeg fandt ud af, at det eneste han ville mig, det var, at jeg kom til [X-land], og at jeg fik tørklæde på og gik på koranskole og alle sådan nogle ting. Og så sagde jeg, at det var jo ikke noget, jeg ville. Jeg ville bare være helt normal, og nu var jeg jo født i Danmark, så jeg følte mig sådan lidt dansk og sådan noget. Men det ville han ikke have. Han ville overhovedet ikke have, at jeg havde kontakt til fx [morens nye mand] eller andre. Han kunne ikke lide, at jeg gik i shorts. Han ville have, at jeg skulle have trøjen lukket, når det nu var, og sådan noget. Og det blev jeg selvfølgelig sur over og så forklarede jeg ham, at det ikke var noget, jeg ville have, og at det ikke var hans liv. Det prøvede jeg selvfølgelig at forklare ham på en ordentlig måde – at det ikke var, hvad jeg ville. Og da min mor så kom, så sagde jeg bare, at jeg ikke gad se ham mere.

Interviewer: Det sagde du selv?

Basra: Ja. Jeg sagde selv til ham: ”Hvis det er det eneste, du vil mig, at jeg skal komme til [X-land] – fordi han har jo rigtig, rigtig mange børn dernede – så komme derned og bare gå rundt med den store burka – eller hvad det nu hedder. Og gå på koranskole og ikke andet. Og gifte mig tidligt og sådan noget – det ville jeg jo ikke være med til. Så sagde jeg bare, at så gider jeg heller ikke at have nogen kontakt til dig, og så sagde han ... utroligt nok, så sagde han, at det var fint nok. Og så var det bare det. Så så jeg ham ikke mere.

Denne case kan læses som et sammenstød imellem to meget forskellige opfattelser af relationen imellem en far og hans barn: På den ene side udtrykker faren, at han kan bestemme over sin datter – fx hvor hun skal bo, og hvordan hun skal klæde sig. Her ønsker faren, at datteren skal leve i overensstemmelse med hans normer og kultur, blandt andet udtrykt igennem forventninger om, hvordan piger og kvinder bør klæde sig. På den anden side udtrykker datteren, at hun har retten til at bestemme over sit eget liv. Som hun siger det, så vil hun ”bare være helt normal, og nu var jeg jo født i Danmark, så jeg følte mig sådan lidt dansk”, hvorfor hans ønsker og krav til hende gør hende ”sur”. Hun siger klart fra med argumentet, at det ”ikke var hans liv”. Hun mener dermed ikke, at det, at

han er hendes far, giver ham ret til at bestemme over hende, og giver klart udtryk for, at deres relation bør være demokratisk, frem for hierarkisk. Da faren ikke har – og heller ikke er i stand til at få – nogen reel magt, kan han udøve over sin datter, accepterer han sin manglende indflydelse og forlader Danmark med uforrettet sag.

Også 25-årige Shada fortæller om at mødes med sin far med et ønske om at etablere en relation, men også at måtte erkende, at dette ønske er umuligt at realisere. Det skyldes både, at fars og datters forventninger er for forskellige, og at der – i datterens øjne – er for lidt, der binder dem sammen. Som det fremgik af kapitel 7, er Shadas familiebaggrund, at moren forlod faren efter et meget voldeligt ægteskab, og at de fleste børn voksede op hos denne mor. Den ældste søster valgte dog farens side og brød med sin mor. Shada fortæller følgende historie om at møde sin far igen, da hun er blevet 18 år, og hendes mor kort forinden er død. Vi vælger at bringe et længere uddrag af dette interview, da det giver en god beskrivelse af såvel ønsket om at få et godt forhold til sin far, som hvorledes dette ønske viser sig umuligt at realisere.

Sidste gang vi så [faren], var til samværet [i statsforvaltningen i forbindelse med forældrenes skilsmisse]. Men da jeg så blev 18, gik jeg på gymnasiet, som lå lige ved siden af lejligheden, hvor vi boede som små. Og jeg så ham flere gange ude på gaden, ved busstoppestedet og sådan. Jeg kan bare huske, at hver gang jeg så ham, prøvede jeg at kigge på ham – af ren nysgerrighed – og så bankede mit hjerte, og jeg var bange. Jeg brød mig ikke om at komme for tæt på eller introducere mig selv, selvom han var blevet en gammel mand. Jeg tænkte, at han ikke kunne gøre mig noget rent fysisk, fordi jeg var stor, men jeg turde stadig ikke, for jeg havde stadig tanken: ”Åh nej”.

Men da jeg havde fået min studentehue, og min mor var død, så tænkte jeg, at jeg ville prøve at besøge ham. Jeg sad og tænkte, at han var blevet ældre, og det kunne godt være, at han havde ændret sig og mente, at det hele var en stor fejl. Altså, vi er jo alle mennesker, og vi kan også tilgive. [Shada tager på besøg sammen med sin storesøster]. Hun har altid haft et forhold til min far. Hun er meget, meget tilknyttet min far, selvom han slog hende. Det er et meget underligt forhold, fordi hun godt ved, hvilken type han er eller har været. Jeg har prøvet at snakke med hende om det, efter jeg er blevet ældre, men ... jeg har aldrig kunnet forstå deres forhold. Men hun tog med mig, og det var helt un-

derligt ... Han prøvede at kramme og kysse mig, da jeg kom ind. Men jeg havde det bare sådan, at det syntes jeg var for ulækkert. For mig var han bare en fremmed, ældre mand. Der ville jeg gerne have, at han bare skulle holde sig væk. Jeg prøvede sådan at snakke, og han prøvede at føre nogle samtaler, men det var virkelig, virkelig akavet.

Jeg tænkte: ”Det er måske synd for ham, han ved måske ikke, hvordan han skal gribe det an”, så jeg prøvede at give det en chance mere, og jeg tog derover et par gange til – alle gangene med min søster. Men han spurgte ikke ind til mit liv, eller hvad jeg lavede ... Og jeg følte bare ikke, at det var det rigtige, jeg gjorde. Så jeg stoppede med at besøge ham.

Så gik der et stykke tid, og så blev han meget syg, og så tænkte jeg: ”Okay, jeg må prøve igen”. Så jeg tog derover igen, denne gang med min lillebror, for at han også skulle møde [faren]. Han var 17-18 år på det tidspunkt. Vi var der for ham på hospitalerne og sådan – [faren] kunne jo ikke selv tale dansk, så vi prøvede at gøre vores bedste ved både at være tolke, tale med læger osv. Vi prøvede sådan at være hans børn, og det var også det eneste, han kunne sige: ”Det er mine børn, det er mine børn”. Jeg kunne bare mærke, at jeg blev meget vred indvendig, fordi han prøvede at vise os frem som sine børn for andre, og det fik mig til at tænke: ”Nej, jeg er ikke dit barn. Altså, du er ikke min far, du har aldrig været som en far for mig, så du skal ikke komme og sige, at jeg er dit barn nu”.

Shada giver her en detaljeret fortælling om sine gentagne forsøg på at etablere en familier relation til sin far, men også om, at forsøget mislykkes, og hun dermed må affinde sig med reelt at være forældreløs efter sin mors tidlige død. Samtidig må hendes far også undvære en relation til sin datter, som han tydeligvis gerne vil have.

Tidligere i dette kapitel hørte vi om Laila, der tog ansvar for at redde relationen mellem faren og sin halvsøster. Selv havde Laila opgivet at have en relation til faren, og hun regner ham ikke længere for at være en del af sit familiesystem. Lailas far og mor gik fra hinanden, før Laila blev født, og hun havde efterfølgende oplevet at være blevet svigtet af ham gentagne gange. Hun oplever at have været en slags svingdør i hans liv. I nogle perioder har han gerne villet have med hende at gøre, men så lever hun pludselig ikke op til hans krav, hvorefter han pludselig ikke vil

have med hende at gøre. På interviewtidspunktet var det et år siden, at han sagde, at hun ikke længere var hans datter, og hun har ikke set ham siden. Laila er meget ked af det og forstår ikke, at "... en far kan være så nederen". Om sit valg af ikke at have mere med ham at gøre, fortæller hun følgende:

Fordi jeg ikke har lyst til at ... Han skal slet ikke ... altså, han er ude af mit liv nu, fordi jeg ved bare, at inderst inde har jeg da lyst til at ringe til ham lige nu – det har jeg da hver dag – og sige til ham, om vi ikke skulle mødes. Men jeg vil lade ham komme til mig, og hvis han så endelig spørger, så ville jeg da have lyst til at sige ja. Men det ville være svært for mig, fordi jeg ville være bange for, om jeg skulle blive skuffet igen, fordi det har taget rigtigt hårdt på mig det her sidste år. Jeg har altid været en meget stærk person og græder aldrig. Jeg har altid holdt det inde i mig. Men efter det her år – hvis min mor bare hæver stemmen af mig, eller hvis der bare er det mindste, så begynder jeg at græde, fordi jeg simpelthen er blevet så svag, efter at han har gjort det der. Jeg går også til psykolog nu for at få hjælp, for jeg ved ikke, hvordan jeg skal håndtere det.

Lailas beretning vidner om en meget ambivalent relation til faren. På den ene side føler hun sig knyttet til ham og vil ham gerne, på den anden side ved hun også af smertelig erfaring, at der er en stor risiko for, at han vil svigte hende endnu engang. Derfor er det ikke af lyst, men af nødvendighed – for at tage vare på sig selv – at hun har truffet beslutningen om at holde ham ude af sit liv.

Man kan se Basra, Shada og Laila som eksempler på unge mennesker, der har valgt deres fædre fra, fordi fædrenes forventninger (og krav) til dem som børn ligger for langt fra det, de ønsker at honorere, og også fordi disse fædre ikke har noget positivt samvær gennem børnenes opvækst at bruge som rygstød for de krav, de stiller. De børn, vi mødte, som havde fravalgt faren, var i altovervejende grad ældre og havde udviklet et mod og en selvstændighed til at sige fra. De kom fra familier, som har været belastede af vold, eller havde indgået i en samspildynamik med faren, hvor de havde oplevet at være blevet kørt rundt i manegen.

Man kan stille spørgsmålet, om disse cases, hvor børnene/de unge lægger afstand til en autoritær eller despotisk faderfigur, skal tolkes som tegn på et spirende ungdomsoprør blandt etniske minoritetsunge? For en sådan antagelse taler, som vi har set det, at nogle unge ikke vil stå

model til en fadermagt, der skalter og valter med de unges velfindende. De er opvokset i et samfund, hvor de gennem daginstitutioner og skolen har lært, at relationer mellem voksne og børn kan antage en mere ligeværdig og demokratisk karakter end det, de har oplevet i deres egne familierelationer. Samtidig forekommer det ikke at være et opgør med et politisk eller ideologisk udspring.

Ingen af de unge, som vi talte med, gjorde spørgsmålet om frasigelsen af fadermagten til et principielt spørgsmål om fx opgør med en patriarkalsk orden. Det er i stedet et opgør, der finder sted med afsæt i erfaringer med angst, svigt og følelsesmæssig manipulation. Det udspringer af, at en vedvarende kontakt vil være alt for følelsesmæssig svær at bære. De handler, som de gør, fordi de ikke kan andet, men deres fravalg af faren sker med stor ambivalens og smerte, fordi det samtidigt er et tab af en personlig og kulturelt vigtig relation.

BØRNEENS FREMTID

Som vist har mange af børnene i undersøgelsen erfaret betydelige belastninger i deres endnu korte liv. Vil disse erfaringer påvirke deres livschancer fremover? Det har vi belyst via to analysetilgange. For det første har vi talt med de ældste af børnene (og også deres forældre) om, hvordan de forestiller sig, at fremtiden kommer til at tage sig ud for dem. Hvilke håb og drømme nærer de for sig selv som individer, familiemedlemmer og samfundsborgere? For det andet har vi gennemført en kvantitativ analyse på registerdata. Her tager vi udgangspunkt i unge voksne, der er født i 1989. Vi undersøger, om en hændelse som oplevet skilsmisse i barndommen påvirker deres sandsynlighed for at klare sig godt i dag (defineret ved at være i gang med uddannelse eller i beskæftigelse) eller mindre godt (defineret ved at få en dom for kriminalitet).

BØRNEENS FORESTILLINGER OM UDDANNELSE OG ET FREMTIDIGT FAMILIELIV

Vi talte med både børn og forældre om, hvordan de forestillede sig, at børnenes fremtid ville tage sig ud. Ganske mange af de mødre, vi talte med, lagde vægt på, at fremtiden lå i børnenes egne hænder, dvs. at børnene selv skulle vælge, hvad de mente ville være bedst for dem. Men samtidig betonedede en del mødre også, at de håbede, at børnene ville tage

en uddannelse, så de som voksne fik mulighed for at klare sig godt i Danmark. Når de talte om børnenes fremtidige sociale position, var der oftest tale om jobfunktioner, som forudsatte en lang eller mellemlang videregående uddannelse.

Vi kan ikke vide, hvordan og om der bliver talt om børnenes fremtidige liv ude i familierne. Men vi kan konstatere, at en del af især de ældre børn havde ambitiøse ønsker omkring deres fremtidige uddannelsesplaner. For eksempel fortalte Malik os, at han havde en drøm om at komme på balletskolen, mens en håndfuld børn og unge havde mere eller mindre specifikke planer om en karriere inden for sundhedsområdet, fx som læge, jordemoder eller biomediciner. Andre børn var mindre specifikke, men håbede, at de ville komme til at tjene gode penge. Flere pegede på, at hvis de selv fik en god uddannelse, kunne det komme hele familien til gavn. Tankegangen om at få en uddannelse for at kunne forsørge familien formoder vi ligger fjernt for de fleste majoritetsdanske børn, men i disse børneberetninger pibede et element af en mere kollektivistisk familieorientering frem nu og da. Det gjaldt fx Samira, der begrundede, hvorfor hun og hendes søskende burde tage en god uddannelse:

Samira: Så vi kan leve og tjene ordentlige penge, og så min mor også kan leve godt, når hun går på pension og sådan noget. At vi også giver hende penge. Hun skal jo bo hos os, eller ... jeg vil i hvert fald ikke have, at hun skal bo på et plejehjem.

Interviewer: Vil du gerne have, at hun bliver boende hos dig, når hun bliver gammel?

Samira: Ja.

Denne følelse af ansvarlighed i forhold til deres mødres situation svarer dermed til det, som søskendeparret Gül og Jenna i kapitel 8 gav udtryk for i forhold til deres mor, som havde helbredsproblemer.

Hvilke forestillinger gør børnene sig selv om deres eget fremtidige familieliv? Langt fra alle børn i undersøgelsen havde gjort sig tanker om det, men nogle reflekterede ud fra deres egne erfaringer om, hvordan de så på deres egne muligheder for at danne familie og udforme forældreroller. Jaliyah, fx, var påvirket såvel af sine egne oplevelser som af de erfaringer, veninder og klassekammerater havde haft af opbrud i familien.

Den usikkerhed, der omgærder det moderne familieliv, havde således forplantet sig i hendes fremtidsforventninger.

Jeg føler, at hvis jeg ender med at blive gift og stifter en familie, så vil det på et tidspunkt ende med, at jeg bliver træt af personen, eller personen bliver træt af mig, og at vi så bliver skilt. Det er sådan, jeg ser det. Det er ret ærgerligt, for alle elsker jo et eller andet sted den lykkelige slutning, men at vide, at det ikke ... det kan sikkert godt lade sig gøre, men der er sikkert fifty-fifty percents chance for det – og det synes jeg er ret meget.

Vi talte også med nogle af børnene om, hvordan de så på forælderroller: Er der forskelle på, hvad en mor hhv. far skal være eller gøre i forhold til børnene? Generelt var børnene – når de talte om dette tema i forhold til deres egne fremtidsperspektiver – mere eksplicitte omkring faderrollen end om rollen som mor. Flere af de unge informanter lagde vægt på ligestillingsaspektet – at fædre og mødre burde tage samme ansvar i forhold til børnene (eller levere det samme) – og nogle pegede også på vigtigheden af, at børn har en nærværende far, der har tid og engagement til at tage sig af dem. Det var, som vi har beskrevet i de forrige kapitler, langt fra alle børn i undersøgelsen, der selv havde disse erfaringer.

Et af de børn, der udtrykte sådanne tanker, var den 13-årige Ali, der – mens familien endnu var intakt – led under, at faren arbejdede meget. Han ville selv engang være en far, der prioriterede tid og nærvær med børnene højt:

Ali: Jeg vil ikke have et job, som varer lige så lang tid, som min fars, hvor han kun ser mig én gang om ugen. Og så lige den dag ligger jeg i min seng. Jeg skal komme hjem, jeg skal studere og have mig en uddannelse. Det er det, jeg tænker på nu. Jeg skal have tid til dem.

Interviewer: Hvis nu man forestiller sig, at du blev skilt – selvom det er der jo ingen, der vil. Der er jo ingen, der bliver gift, som så tænker, at de gerne vil skilles. Men nogle gange bliver man det jo alligevel ...

Ali: Så vil jeg ikke sige: ”Fuck børnene”, ligesom alle andre gør og så bare give det hele til damen. For det er sgu’ da ikke kun hendes børn.

Alt i alt peger de børneudsagn, som vi indsamlede, i retning af, at børnene selv forestillede sig en livsbane, der på flere områder adskilte sig fra deres eget opvækstmiljø. De så sig selv som en del af en veluddannet middelklasse og havde udviklet forestillinger om mere symmetriske familierelationer end dem, de selv var vokset op med.

BØRNS OUTCOMES – BELYST UD FRA REGISTERBASEREDE ANALYSER

Som vist ovenfor var flere af de børn, vi talte med, selv ret fortrøstningsfulde omkring deres fremtidsmuligheder, men på den anden side var der også børn og unge i undersøgelsesmaterialet, hvis fremtid tegnede mindre lys.

I dette afsnit er formålet at bedømme, om skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund har større eller mindre sandsynlighed for at klare sig godt (eller mindre godt) sammenlignet med deres danske jævnaldrende i samme situation. Vi forlader derfor den kvalitative undersøgelsestilgang og belyser i stedet ud fra registerbaserede data, hvordan de statistiske sandsynligheder ser ud.

Vi har taget udgangspunkt i en enkelt årgang, som blev født i 1989. De var på analysetidspunktet unge voksne på 23-24 år. Vi kan undersøge, om hændelser, der er indtruffet gennem deres barndom, har påvirket deres livschancer negativt eller positivt. Som indikator på, at livschancerne har udviklet sig negativt, har vi udvalgt kriminalitet, dvs. om den unge har været idømt en betinget eller ubetinget dom mellem 15-21-års-alderen (delanalyse 1). Som en indikator på, at livschancerne har udviklet sig mere gunstigt, har vi fokuseret på, om den unge var i uddannelse eller beskæftigelse som 21-årig (delanalyse 2).

Analyserne interesserer sig for, hvordan børn/unge med etnisk minoritetsbaggrund klarer sig i forhold til deres danske jævnaldrende. Derfor inddrager vi alle med dansk baggrund og alle med efterkommerbaggrund, i alt ca. 58.000 individer fra den nævnte årgang. Børn og unge med status som indvandrere har vi derimod udelukket fra analysen. Det skyldes blandt andet, som drøftet i kapitel 4, at datagrundlaget er for usikkert for denne gruppe.

Der er tre forhold, der særligt interesserer os i de to analyser: For det første, om den familietype, børn lever i, har betydning for deres livschancer. Derfor ser vi på, om børnene har levet i en kernefamilie frem til det 18. år, eller om de har oplevet, at forældrene er flyttet fra

hinanden. For det andet interesserer det os, om køn spiller en rolle for udfaldene. For det tredje ønsker vi at få at vide, om det forhold, at en person fra 1989 er efterkommer, i sig selv har sammenhæng med, hvordan det går senere i livet. I forlængelser heraf belyser vi, om kombinationen af at være en dreng og samtidig også efterkommer, stiller personen særligt gunstigt eller ikke.

I analyserne tager vi derudover også højde for en række andre faktorer, som kunne tænkes at påvirke udfaldene af, hvordan børn klarer sig, herunder om personen fra årgang 1989 er opvokset i en fattig familie (i 2007), om moren har taget mere uddannelse end blot grundskolen, om faren har været på kontanthjælp (i 2007), og om faren hhv. moren selv har fået en dom for kriminalitet op gennem barnets opvækst.

Hver delanalyse er baseret på fire såkaldte lineære sandsynlighedsmodeller (LPM). Den første model sætter fokus på alle danskere og efterkommere fra 1989 under ét. Derefter har vi splittet data og undersøger udfaldene for personer af dansk oprindelse (model 2) og personer, der er efterkommere (model 3). I den sidste model (model 4) undersøger vi udfaldene for efterkommere, som har ikke-vestlig oprindelse. Resultaterne af de to delanalyser fremgår af tabel 10.1.

Resultaterne af delanalyse 1 viser, at der er en lidt mindre sandsynlighed (på 6-7 pct.) for, at en ung har fået en kriminalitetsdom, hvis han/hun er opvokset i en intakt familie med begge biologiske forældre sammenlignet med unge, hvis forældre ikke lever sammen. Selvom sammenhængen mellem familietype og sandsynlighed for en senere domfældelse er stærk, er forskellene ikke særlig store. Analysen tyder videre på, at majoritetsdanske unge og efterkommer-unge rammes omtrent på samme måde af en livskrise som forældres samlivsbrud. Der er med andre ord ikke tegn på, at forældres samlivsophør rammer efterkommer-unge hårdere eller mere ugunstigt i forhold til kriminalitet, når man sammenligner med danskere.

Køn er – nok ikke så overraskende – en faktor, der har betydning for, om unge kommer på kant med loven. Delanalyse 1 viser således, at sandsynligheden for at få en dom øges med 26 pct., hvis man er en dreng, og denne risiko forøges yderligere med 17 procentpoint, hvis man herudover også er efterkommer. Analysen tyder på, at denne tendens forstærkes, når der er tale om efterkommer-drenge fra ikke-vestlige lande (model 4).

Ud over disse fund viser delanalyse 1 også, at der er andre sammenhænge: At vokse op i et hjem med fattigdom eller med en uddannet mor øger i sig selv sandsynligheden for, at børn af danske forældre påvirkes ugunstigt (dvs. giver dem en øget risiko for kriminalitet), mens der ikke ses en tilsvarende sammenhæng for efterkommere. Til gengæld synes det at påvirke både majoritetsdanske unge og efterkommer-unge ugunstigt, hvis faren har været på kontanthjælp, eller den ene eller begge forældre selv har modtaget en dom gennem barnets opvækst.

Resultaterne af delanalyse 2, om sandsynligheden for, at en ung er i uddannelse eller beskæftigelse, udviser de samme mønstre som delanalyse 1, blot med omvendt fortegn:

Børn, der er opvokset i en intakt kernefamilie, har således en lidt større sandsynlighed for at være i gang med uddannelse eller beskæftigelse som 21-årige end børn fra brudte hjem. Dette gælder, uanset om der er tale om majoritetsdanskere eller efterkommere. Køn spiller også en rolle. Er man en dansk dreng frem for dansk pige, reduceres sandsynligheden med 3 pct. Men er man derudover efterkommer, reduceres sandsynligheden med yderligere 8 procentpoint. Efterkommerpiger har imidlertid også en 4 pct. mindre sandsynlighed for at være i uddannelse eller arbejde som 21-årige sammenlignet med danske piger.

Desuden påvirker det majoritetsdanske børn (men ikke efterkommere) ugunstigt, hvis moren ikke har meget uddannelse, eller den ene eller begge forældre har fået en dom. Både danske unges og efterkommer-unges chance for at være i uddannelse eller job påvirkes negativt, hvis de er opvokset i fattigdom, og særligt, hvis faren har været kontanthjælpsmodtager.

Hovedpointen fra disse to statistiske delanalyser er, at børn fra brudte hjem har lidt større risiko for at klare sig ugunstigt sammenlignet med børn, der vokser op i intakte kernefamilier. Men den negative effekt af at være skilsmissebarn er ikke hverken større eller mindre for efterkommere (herunder også ikke-vestlige efterkommere), end den er for danskere.

Der, hvor vi kan observere en forskel mellem danskere og efterkommere, er i forhold til effekten af køn. Generelt har drenge en oversandsynlighed for at være kriminelle og en mindre sandsynlighed for at være i uddannelse eller arbejde som 21-årige. Men er man ovenikøbet efterkommer, har man en markant højere sandsynlighed for kriminalitet

også sammenlignet med danske drenge og en endnu lavere sandsynlighed for at være i uddannelse eller arbejde som 21-årig.

Skal vi koble disse resultater tilbage til vores observationer fra det kvalitative studie, vil konklusionen med andre ord være: Når vi oplevede at høre om mange unge drenge, som var røget ud i noget snavs, så lader det kun til i mindre grad til at være, fordi de var skilsmissebørn, og i højere grad at være, fordi de var efterkommere.

TABEL 10.1

Sandsynligheden for at have modtaget dom for kriminalitet og for at være i uddannelse eller arbejde (frem til 21-års-alderen) målt for udvalgte baggrundsvariable. Særskilt for danskere, efterkommere og ikke-vestlige efterkommere, født i 1989. Lineære sandsynlighedsmodeller (LPM).

	Delanalyse 1: Sandsynlighed for dom				Delanalyse 2: Sandsynlighed for uddannelse/arbejde			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
	Danskere og efterkommere	Danskere	Efterkommere	Ikke-vestlige efterkommere	Danskere og efterkommere	Danskere	Efterkommere	Ikke-vestlige efterkommere
Kernefamilie frem til 18. år	-0,0678 *** (-18,66)	(-18,36)	-0,0621 ** (-2,78)	-0,0767 ** (-2,99)	0,0513 *** (19,78)	0,0509 *** (19,51)	0,0594 ** (3,14)	0,0794 *** (3,47)
Dreng	0,262 *** (78,32)	0,262 *** (78,30)	0,438 *** (23,90)	0,466 *** (23,29)	-0,0253 *** (-10,91)	-0,0253 *** (-10,99)	-0,0670 *** (-4,27)	-0,0735 *** (-4,18)
Efterkommer	0,0147 (1,26)				-0,0362 *** (-3,35)			
Familie lever under 50 pct. af medianindkomsten i 2007	0,0186 *** (10,51)	0,0188 *** (10,48)	0,0123 (1,19)	0,0133 (1,17)	-0,0282 *** (-23,81)	-0,0278 *** (-23,31)	-0,0379 *** (-4,75)	-0,0358 *** (-4,02)
Mors udd. > grundskole	-0,0653 *** (-15,63)	-0,0669 *** (-15,58)	-0,0367 (-1,95)	-0,0161 (-0,78)	0,0350 *** (11,31)	0,0359 *** (11,40)	0,0142 (0,90)	-0,00290 (-0,16)
Får hør modtaget kon-tanthjælp i 2007	0,138 *** (14,91)	0,136 *** (14,35)	0,175 *** (4,05)	0,180 *** (4,03)	-0,750 *** (-105,43)	-0,752 *** (-103,67)	-0,695 *** (-19,18)	-0,700 *** (-18,06)
Får hør modtaget betinget eller ubetinget dom i barnets opvækst (0-18 år)	0,0130 *** (17,99)	0,0130 *** (17,12)	0,0127 *** (5,73)	0,0154 *** (5,33)	-0,00285 *** (-5,36)	0,00288 *** (88)	-0,00242 (-1,11)	-0,00293 (-1,01)

Tabellen fortsættes

TABEL 10.1 FORTSAT

Sandsynligheden for at have modtaget dom for kriminalitet og for at være i uddannelse eller arbejde (frem til 21-års-alderen) målt for udvalgte baggrundsvariable. Særskilt for danskere, efterkommere og ikke-vestlige efterkommere, født i 1989. Lineære sandsynlighedsmodeller (LPM).

	Delanalyse 1: Sandsynlighed for dom				Delanalyse 2: Sandsynlighed for uddannelse/arbejde			
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
	Danskere og efterkommere	Danskere	Efterkommere	Ikke-vestlige efterkommere	Danskere og efterkommere	Danskere	Efterkommere	Ikke-vestlige efterkommere
Mor har modtaget betinget eller ubetinget dom i barnets opvækst (0-18 år)	0,0213 *** (8,78)	0,0217 *** (8,23)	0,0174 *** (3,36)	0,0174 ** (2,72)	-0,00783 *** (-4,54)	0,008 (1,1)	-0,00527 (-0,93)	0,00495 (1,33)
Dreng*efterkommer	0,176 *** (9,47)				-0,0419 ** (-2,66)	(-4,51)		
Konstant	0,155 ***	0,156 ***	0,157 ***	0,155 ***	0,900 ***	0,899 *** (237,45)	0,873 ***	0,855 ***
N	(32,00)	(31,50)	(5,89)	(5,06)	(240,61)		(37,25)	(30,96)
r2	58,069	55,955	2,114	1,741	58,069	55,955	2,114	1,741
	0,138	0,132	0,230	0,252	0,266	0,271	0,162	0,160

OPSAMLLENDE DISKUSSION: LIGHEDER OG FORSKELLE I FORHOLD TIL MAJORITETSDANSKE SKILSMISSEBØRN

Dette kapitel har fokuseret på børnenes situation, som den tegnede sig på undersøgelsestidspunktet, ved dels at tage afsæt i børnenes egne udsagn, dels at lægge undersøgelsens egne observationer til grund.

Vi har konstateret, at mange af børnene forud for og efter forældrenes samlivsbrud har oplevet temmeligt store belastninger i familielivet. Selvom der var børn, som syntes at havde tilpasset sig den nye situation som skilsmissebarn, var der andre, som bar på bekymringer. Vi har i den forbindelse identificeret nogle forskellige typer af adfærdsmønstre hos børnene, som ikke alle forekommer hensigtsmæssige for børnenes aktuelle og videre udviklingsbaner. Samtidig ser vi dog også et tegn på et opgør mod en patriarkalsk fadermagt, der synes at være drevet af psykologisk nødvendighed, snarere end af at være et ideologisk eller politisk projekt.

De mange belastninger, som børnene har oplevet, har vakt vores nysgerrighed med hensyn til, om disse børn vil være mærket på den lange bane. Spørger man børnene selv, virker de ganske fortrøstningsfulde og optimistiske i forhold til, hvad fremtiden vil bringe. Vores egen registeranalyse om, hvordan det er gået unge voksne fra 1989, peger heller ikke på, at forældrenes samlivsbrud i sig selv vil favorisere disse børn markant, når de engang skal være deltagende samfundsborgere. Det er snarere deres status som efterkommere – dette er mest udtalt for drenge – der statistisk har betydning for, hvordan de klarer sig i forhold til uddannelse, job og kriminalitet. Analysen fortæller imidlertid ingenting om de andre former for mén, der kan følge af en belastet opvækst.

I forlængelse af dette følger også spørgsmålet om, i hvilken udstrækning vores observationer af de etniske skilsmissebørn er specifikke for dem, og i hvilken udstrækning de deler erfaringer med majoritetsdanske skilsmissebørn. Dette spørgsmål vurderer vi ud fra tidligere forskning om danske skilsmissebørn (Ottosen & Stage, 2012; Ottosen, Stage & Jensen 2011; Ottosen 2004).

Som det er fremgået, er de beretninger, vi har indsamlet blandt de etniske skilsmisseg familier, gennemgående præget af flere dramatiske skilsmisser, af flere sociale belastninger og af færre ressourcer i forhold til de data, vi har om danske skilsmissebørn. På den måde er koncentration-

nen af belastninger større. Desuden er vi blevet opmærksomme på nogle dynamikker, som vi ikke på samme måde er stødt på i forskning om majoritetsdanske skilsmissemfamilier:

For det første drejer det sig om relationen mellem fædre og børn. Gennemgående fremstår de etniske minoritetsfædre som mindre involverede i forhold til børneomsorgen. Det gælder både i dagligdagen forud for forældrenes skilsmisse og efterfølgende, hvor samværet oftere har en mere begrænset karakter. Desuden har vi vist en del eksempler på, at relationen mellem fædre og børn kan fremstå som mere hierarkisk-autoritær.

For det andet finder vi, at børn i en række tilfælde kan få et ganske stort ansvar i bopælsfamilien hos moren. Det beror ofte på, at moren ikke kan godt dansk og har et utilstrækkeligt kendskab til det omgivende samfund.

For det tredje ser vi, at der ofte ikke er et udviklet forældresamarbejde om børnene efter skilsmissen. Selvom majoritetsdanske skilsmisseforældre også kan samarbejde på et yderst minimalt niveau eller slet ikke, har tidligere undersøgelser vist, at mange forældre samarbejder relativt problemfrit. Det manglende forældresamarbejde blandt de etniske minoritetsfamilier må dels ses som en konsekvens af de relativt dramatiske skilsmisser, dels kan man læse det som et udtryk for, at de etniske minoritetsforældre endnu ikke er "socialiseret" ind i den danske "skilsmissekultur", som lægger stor normativ vægt på, at forældre kan samarbejde til barnets bedste.

For det fjerde vil vi pege på, at vi har set eksempler på, at en transnational dimension blev aktiveret, om end dette træk ikke var så udbredt. Den begrænsede oftest børnenes mulighed for at opretholde kontakten til familiemedlemmer i udlandet og kunne i sjældnere tilfælde indebære en oplevet trussel om at blive ført ud af landet mod sin vilje.

Trods disse forskelle deler de etniske og majoritetsdanske skilsmissebørn også erfaringer på en række områder, som vi her vil give nogle få eksempler på: Vi havde fx forventet, at de etniske minoritetsbørn i højere grad ville føle det stigmatiserende at have skilte forældre. Det finder vi ingen tegn på. De etniske børn færdes til dagligt blandt masser af andre skilsmissebørn i skolen og føler sig her ikke anderledes af den grund.

Vi har fx også vist, at en del børn lever med udfordringer, som hyppigt genfindes blandt majoritetsdanske skilsmissebørn. Det kan handle om børn, der fx selv må påtage sig ansvaret for at klare transport og

overgange mellem de to hjem, fordi forældrene ikke magter et ordentligt samarbejde. Det kan også være, at samværet ikke altid fungerer optimalt: For eksempel er der børn, som savner deres far og ikke synes, de ser ham nok, og på den anden side børn, som oplever, at de keder sig, når de er på samvær, fordi samværsforælderen ikke har så meget at tilbyde. Disse fænomener er genkendelige fra undersøgelser blandt majoritetsdanske skilsmissebørn. Særligt vil vi her fremhæve, at problemstillingen om fædre, der er ustabile i kontakten med deres børn, ses i en del majoritetsdanske skilsmisser. I en undersøgelse fra 2004 fandt vi (Ottosen, 2004), at der bag en del komplicerede samværsager var samværsforældre, som på grund af personlige problemer havde svært ved at håndtere deres eget liv og derfor også havde vanskeligt ved at opretholde en stabil og god kontakt med deres børn.

KONKLUSION OG PERSPEKTIVER

INDLEDNING

I dette kapitel vil vi opsummere undersøgelsens hovedresultater og diskutere disse i forhold til den danske velfærdsstatslige kontekst. Endelig peger vi på, hvilke praktiske perspektiver der kan udledes af undersøgelsen.

Overordnet set kan forløbet i en stor del af de skilsmisser, vi er stødt på, forstås som et møde imellem patriarkalske familiestrukturer i en marginaliseret migrantudgave og en ”kvindevenlig” dansk velfærdsstat. I denne velfærdsstatskontekst opmuntres generelt til et relativt ligestillet forældreskab i kølvandet på, at kernefamilien går i opløsning, men disse normer har hovedparten af de undersøgte familier meget vanskeligt ved – og måske heller ikke ønske om – at leve op til.

Dermed viser undersøgelsen, at de fraskilte etniske minoritetsfamilier generelt adskiller sig fra mange skilsmisseforløb i majoritetsdanske middelklassefamilier, hvor man efter samlivsbruddet er i stand til at etablere et velfungerende forældresamarbejde og har udstrakte samværsordninger og fælles forældremyndighed (Ottosen & Stage, 2012), selvom der også er nogle eksempler på forældrepar, som følger disse normer. Denne gennemsnitlige forskel imellem majoritetsdanske og etniske minoritetsfamilier, hvor forældrene går fra hinanden, er også tydelig i det

statistiske materiale. Her ses, at omfanget af samvær med fraskilte fædre tydeligt er mindre for de etniske minoritetsbørn.

KONFLIKTFYLDTE ÆGTESKABER OG EN HØJ TÆRSKEL FOR SKILSMISSE

Interviewene viser også, at forældrenes forhistorier – fx hvordan deres ægteskaber kom i stand, og hvem der eventuelt migrerede i forbindelse med ægteskabet – har betydning. Vi fremdrager herunder nogle aspekter ved disse familiære forhistorier, som i nogle tilfælde kan være væsentlige forudsætninger for at forstå børnenes situation.

Ikke sjældent hører vi, at forældrene har dramatiske eller tragiske livshistorier bag sig. Det kan dreje sig fx om vanskelige opvækstvilkår, om flugt fra oprindelseslandet, om ophold i andre lande inden ankomsten til Danmark, eller om pres eller tvang i forhold til indgåelsen af ægteskabet.

Også livet i Danmark inden skilsmissen kan have været belastende, med en eller begge forældre, som har begrænsede dansk kundskaber; har vanskeligt ved at klare sig på det danske arbejdsmarkedet, måske har efterladt vigtige sociale relationer ved migrationen og – i nogle tilfælde – lever isolerede liv i udsatte boligområder.

Internt i familierne har forældrenes samliv forud for bruddet ofte været præget af en maskulin dominans og en patriarkalsk familiestruktur omkring ægteskabsindgåelsen og dynamikken i ægteskaberne, og i mange af de interviewede familier hørte vi om forekomsten af vold. Hvor belastet forskellige familiers liv havde været, før forældrene blev skilt, kunne her adskille sig meget afhængigt af fx uddannelsesressourcer og især af, om mødre var opvokset i Danmark og herigennem havde tilegnet sig såvel flere ressourcer som et mere ligestillet syn på forholdet imellem mænd og kvinder.

Vi observerer også, at især fædrenes forhold til deres børn adskiller sig fra det forhold, som ses i mange fraskilte majoritetsfamilier: Fædrene har ikke været ”fædre” i den danske ligestillede familieforståelse, men har i stedet stået for ”verden udenfor” i en komplementær kønsforståelse.

Dermed har vi hørt gentagne beskrivelser af fraværende fædre og fædre, som forekommer løst eller svagt tilknyttet til børnene. Vi er stødt på en række forskellige forklaringer på dette fravær i forskellige

familier – fra en udsat position på arbejdsmarkedet, der nødvendiggør arbejde i mange timer og på skæve tidspunkter, til fædre, hvis liv i højere grad udspillede sig i det offentlige rum med venner af det samme køn (i tråd med en højere grad af kønsadskillelse imellem det offentlige og det private rum, som ses i mange af de etniske minoriteters oprindelseslande).

I andre tilfælde handlede forklaringerne om mænd, der måske havde børn med andre kvinder, var fængslede eller af forskellige grunde opholdt sig i andre lande. Mødrene var dermed dels i høj grad børnenes holdepunkt under selve ægteskabet, dels indebar fædrenes fravær, at selve opløsningen af familien ikke i alle tilfælde medførte en voldsom forandring af børnenes hverdag. I nogle tilfælde var børnene reelt ikke rigtigt klar over, at forældrene var skilt, hvilket indikerer, at skilsmisser i nogle af de undersøgte familier havde en relativt flydende karakter.

Selvom en beslutning om skilsmisse essentielt er en frivillig handling, var beslutningen for mange mødre i undersøgelsesmateriale også drevet af nødvendighed. Skilsmissemotiverne handlede ikke – som det ses blandt mange majoritetsdanskere, som bliver skilt – om længslen efter at realisere sig selv. I stedet handlede det ofte om personlig sikkerhed, hvor nogle kvinder valgte at forlade deres partner, fordi de frygtede, at deres eget eller børnenes liv og helbred stod på spil.

Dermed skulle der ofte langt flere, og mere alvorlige, konflikter til, før etniske minoritetsægteskaber endte i skilsmisse, end man generelt ser blandt majoritetsdanskere. Dette kan såvel knyttes til en negativ indstilling til skilsmisser i mange af de etniske minoriteters oprindelseslande, som til familiernes udsatte sociale position.

VELFÆRDSSTATEN – SKABER MULIGHEDERNE FOR FAMILIEBRUD

Selve bruddet havde her i en del tilfælde karakter af flugt – af og til med politiets eller de sociale myndigheders hjælp – og mødrenes handlinger kunne efterfølges af nye risici: Det kunne dels handle om en frygt for negative sociale sanktioner eller repressalier fra eksmanden eller familienetværket (hvis et sådan fandtes) eller eventuelt frygt for bortførelse af børn til udlandet. Fra andre studier ved vi endvidere, at også frygten for at blive udvist af Danmark kan være med til at præge etniske minoriteters skilsmisseforløb (Danneskiold-Samsøe, Mørck & Sørensen, 2011)

Konteksten i mange af undersøgelsens beretninger var, at det er den danske velfærdsstat, der muliggør, at kvinder var i stand til at forlade dårlige ægteskaber – såvel ægteskaber, præget af undertrykkelse og vold, som ægteskaber, der ”blot” er dårligt fungerende. Her tog kvinderne generelt børnene med sig, og dermed stod velfærdsstaten også centralt i disse børns muligheder for at få opvækstvilkår, der umiddelbart syntes bedre end under forældrenes samliv. Samtidig kunne eksistensen af denne velfærdsstat – både med dens krav om, at begge køn er på arbejdsmarkedet, og med dens implicite og eksplicite normer om en relativt høj grad af kønsmæssig ligestilling – også spores som et element, der indgik i nogle af de konflikter mellem ægtefællerne, der førte til de efterfølgende skilsmisser (se Darvishpour, 1999).

I nogle beretninger optrådte denne danske velfærdsstat personificeret som en række konkrete aktører – ”*street-level*-bureaukrater” – der støttede kvinderne. Det kunne være den enestående politimand, der ikke alene hjalp en kvinde på et krisecenter, men også skaffede hende en lejlighed, ansatte på krisecentre, der lærte kvinderne om, hvordan de orienterede sig i det danske samfund, eller kommunale medarbejdere, som sikrede, at kvinderne fik økonomisk bistand, tag over hovedet og støtte i hverdagen. Eller det kunne være advokater og sagsbehandlere i det familieretlige system, som tog stilling til forældremyndighed og samvær på måder, så kvinderne opnåede mest muligt tryghed. Set fra et systemperspektiv, er det dermed det ”klassiske” danske velfærdssystem, der sætter ind og skaber et sikkerhedsnet under borgere, som er i nød eller ikke er i stand til at forsørge sig selv.

Ud over individuel støtte i en vanskelig situation var velfærdsstaten også synlig via universelle ydelser som overførselsindkomster, børnetilskud, boligsikring og et gratis uddannelses- og sundhedssystem mv. Selvom mødet med velfærdssystemet ikke altid er helt gnidningsfrit, var den gennemgående tone i beretningerne præget af taknemmelighed. Som eksempel sagde den 47-årige Defne, der nedbrudt slap ud af et årelangt, dårligt ægteskab: ”Jeg har fået førtidspension siden 2004. Jeg var meget glad [da jeg fik det], og hver dag siger jeg tak til Gud og Danmark og alt det der kommune”.

Samtidig var mange fra de familier, vi interviewede, dog også i en udsat position. Mødre og børn fortalte om en dårlig økonomi med afsavn i hverdagen, ligesom vi hørte om fædre, der havde så ringe boligforhold, at det i sig selv begrænsede deres muligheder for at have børn

på samvær. Også mange kvinders afhængighed af det offentlige system begrænsede deres muligheder for selv at forme deres liv, idet de fx måtte affinde sig med anviste boliger i belastede områder, hvor de frygtede, at deres børn kunne komme ud i problemer.

Hvis vi ser udelukkende på børnene, var der nogle af de mere belastede, som fik hjælp i form af fx samtaler med en psykolog. Men der var også rigtig mange, som bare ”klarede sig” – uanset at de tit var havnet i en situation, hvor de, ud over de hårde belastninger, de havde bag sig, måske også havde en vanskelig hverdag med en isoleret mor og en far, som de oplevede svigtede dem. Kun få kunne her fortælle om at have mødt en vigtig voksen, fx i skolen, som de kunne få støtte og hjælp hos. Tilfælde, hvor enkelte professionelle havde gjort en positiv forskel i børnenes liv, fandtes dog (se kapitel 11).

Vores undersøgelse peger således på den ene side på, at den danske, kvindevenlige velfærdsstat udstrækker sig til at omfatte disse meget socialt udsatte grupper. For mødre blev skilsmisserne ofte til en vis grad frigørelseshistorier, hvor den danske velfærdsstat i mange tilfælde havde været en redningsplanke. Velfærdsstaten muliggjorde, at kvinder og børn kunne undslippe undertrykkende familierelationer og efterfølgende opretholde et livsgrundlag for dem selv og børnene, om end på et spinkelt grundlag.

På den anden side forblev de fleste mødre i en position, som set med velfærdsstatens øjne gør dem til ”problematisk borgere”. Ganske vist var der i vores datamateriale eksempler på solstrålehistorier, hvor enlige mødre – både ved egen kraft og med hjælp udefra – kom på fode igen. Men det dominerede billede var, at en del mødre, selv år efter skilsmissen i høj grad var socialt ekskluderet fra det danske samfund. Nogle havde begrænsede skolekunds-kaber, andre havde dårligt helbred eller var traumatiserede. Mange stod derfor af forskellige årsager uden for arbejdsmarkedet. Generelt forekom deres sociale netværk især til majoritetsbefolkningen at være spinkelt, og en del havde udtalte sprogbarrierer.

Beretningerne reflekterer som helhed, at mange af disse mødre selv havde et meget snævert handlingsrum for personlig udfoldelse og få udsigter til fremtiden. For dem lå håbet hos den næste generation: Mange havde således udtalte forhåbninger om, at deres børn ville få en uddannelse. Uddannelse blev dermed betragtet som et middel til det gode liv, og en mulighed, som det danske samfund stillede til rådighed for deres børn.

UDFORDRINGER FOR DET FORTSATTE FORÆLDRESKAB

I Danmark oplever hvert tredje barn igennem opvæksten, at familien bliver opløst, fordi forældrene ikke længere ønsker at leve sammen mere. Set fra et samfundspolitisk perspektiv kan sådant et fænomen anses for at være en udfordring: Centralt her er det, at sådanne familiebrud kan føre til en feminisering af børns familieband, herunder indebære, at kvinderne kommer til at bære langt hovedparten af forsørger- og omsorgsansvaret (og -byrden) for børnene.

Gennem de seneste årtier har velfærdsstaten – for at modvirke sådan en udvikling – ført en ganske offensiv ligestillingspolitik gennem familieretten ved at opstille normer om et fortsat samarbejdende forældreskab. Dette sker gennem regelsæt om fælles forældremyndighed og gennem fastsættelse af samværsordninger, der er blevet gradvist mere omfattende. I denne sammenhæng spiller tanker om børns rettigheder, herunder opfattelsen af, hvad der er ”til barnets bedste”, også en væsentlig rolle. Samfundsmæssigt anskues det klart at være til barnets bedste, at det opretholder en tæt og god kontakt til begge forældre efter skilsmissen. Selvom nogle forældrepar involveres i familieretlige konflikter, forekommer der blandt skilte forældre i almindelighed også at være stor opbakning til normen om det fortsat samarbejdende forældreskab.

Vi har i undersøgelsen vist, at en del skilte forældrepar med etnisk minoritetsbaggrund har vanskeligt ved at indfri disse forventninger: Forældresamarbejdet er generelt mindre tæt, og det bryder i mange tilfælde helt sammen efter skilsmissen, ligesom samværet med faren er mindre omfattende, mere ustabil, og i højere grad helt fraværende, end hvad der gælder for skilsmissebørn med majoritetsbaggrund.

Vi mener, at man her i et vist omfang kan tale om en ”manglende skilsmissekultur”: Når mange etniske minoriteter har rod i samfund, hvor opfattelsen er, at ægteskaber bør vare livet ud, er der ikke megen model for og erfaring med, hvad man gør, når de går itu. Og det gør de til dels, fordi livet i Danmark i høj grad muliggør sådanne brud.

Denne ”manglende skilsmissekultur” slår også igennem i forhold til, hvad faderrollen som fraskilt far indebærer. En fraskilt mor skal i vidt omfang udføre de samme omsorgsopgaver som før – og har den samme relation til egne børn som en gift mor. Men den fraskilte far kan komme ud for, at han både skal skabe en ny form for relation til sine børn, når han er alene med på samvær, og at han skal tage sig af omsorgsopgaver,

som han har haft begrænset erfaring med, mens han var gift, grundet en mere komplementær rollefordeling imellem de to køn inden for ægteskabets rammer. Når sådanne mænd samtidig har ringe erfaring for, hvorledes man agerer som en samværsfar, kan tiden med børnene være vanskelig og eventuelt være noget, man selv vælger fra.

En anden udfordring i forhold til at etablere et samarbejdende forældreskab var den opfattelse, nogle mænd havde om, at en åbenhed over for kontakt fra deres ekskonens side, var at opfatte som en ”invitation” i forhold til en reetablering af et forhold. Også i de tilfælde, hvor familie og netværk var imod skilsmisse, kunne kontakt imellem en fraskilt far og mor blive fejlagtigt opfattet som andet end blot samarbejde i forhold til fælles børn, ligesom nye partnere kunne komplicere billedet. Dette kan ikke overraske, når en praksis med både tidligere og nuværende partnere/ægtefæller, der er så udbredt i Danmark, ikke har samme præcedens i de etniske minoritetsgruppers oprindelseslande.

En anden observation, vi har gjort, er, at der i nogle familier – enten med forældrene sammen eller hver for sig – synes at være dels et mindre fokus på åbenhed og dels en begrænset opmærksomhed på, hvad børn bør, og ikke bør, inddrages i. Dette kommer dels til udtryk som for meget eller for lidt inddragelse af børn, dels som en lang række hemmeligheder og løgne med den hensigt at få virkeligheden til at fremstå anderledes, end den gør.

FÆDRE OG BØRN

Vi observerer også, at nogle fædre fx fastholder krav om, at deres børn skal vise dem respekt og lydighed i overensstemmelse med patriarkalske normer. Når tæppet for disse mænds oprindelige magtposition er trukket væk under dem, kan de ende med at blive afvist af deres børn og her komme til at stå isolerede tilbage.

I en del tilfælde hørte vi dog her om fædre, der med en hurtig etablering af et nyt ægteskab (ofte med en familiesammenført hustru), og også med nye børn her, fik sig en ny familie, hvor det efter vores observationer lod til, at de atter kunne indtage den plads, som de forventede at have. Sådanne mænd viste til tider kun begrænset interesse og omsorg for deres børn af første ægteskab. Dermed kan man sige, at bruddet mellem de to forældre førte til skabelsen af to nye børnefamilier: Dels en

enemor-familie, støttet på forskellig vis af den danske velfærdsstat, der lå langt fra gængse familiemønstre i oprindelseslandene. Og dels en ny kernefamilie, hvor den fraskilte far fik børn med en ny hustru.

Blandt den gruppe af fædre, der ikke etablerede en ny familie, blev en del ofte reelt ekskluderet fra familiesystemet: De havde kun en svag tilknytning til børnene under ægteskabet og havde vanskeligt ved at fungere som fraskilt far – for hvad gør man? Når dette blev blandet med materielt svære vilkår, store afstande og måske en umodenhed i forhold til, at børnene skulle tilfredsstille farens egne behov, kunne samvær og kontakt blive sporadisk eller helt ophøre. At fraskilte etniske minoritetsmænd kan havne i en udsat situation, ses også i studier af hjemløshed: En klart større andel af indvandrede mænd ender som hjemløse efter en skilsmisse i forhold til mænd med majoritetsbaggrund (Benjaminsen & Lauritzen, 2013).

Endelige erfarede vi, at nogle mænd følte sig uretmæssigt afskåret fra kontakt med deres børn, fordi de oplevede, at ekskonen var i stand til at overbevise de danske myndigheder om, at dette var bedst for børnene. Hvis etniske minoritetsmænd her oplevede, at de blev opfattet på en stereotyp måde, som ikke var i overensstemmelse med virkeligheden i deres individuelle tilfælde, kunne de dog have vanskeligt ved at bedre deres egen situation. Processer som her beskrevet kan også ligge bag nogle af de tilfælde, hvor fædre ingen kontakt har med deres børn.

Hovedparten af de interviewede mødre opmuntrede dog deres børn til at opretholde kontakten til deres fædre. Mødrene gav her udtryk for flere motiver: Det handler primært om, at faren var en vigtig og central figur i deres børns liv, som de ikke skulle miste kontakten til. Samtidig kunne det også handle om, at mødrene havde brug for, at deres eksmænd aflastede dem i forhold til tid og økonomiske ressourcer.

Endelig kan vi også notere, at mange de familier, vi har hørt om, kan siges at være decideret dysfunktionelle. Det er dermed par med fx få ressourcer, en voldsom konflikthistorie, med eventuelle sociale problembelastninger og uden meget ”god tid” at trække på, der endte med at blive skilt. Her er det også indlysende, at denne baggrund giver en ringe basis for efterfølgende at få etableret et samarbejdende forældreskab.

BØRNENE – FORSKELLIGE TILPASNINGSSTRATEGIER

Børnenes attitude til faren efter skilsmissen var i en del tilfælde præget af afvisning. Vi hørte her om, at børnene havde oplevet en del pres og følelsesmæssig afpresning, som fx indebar, at faren truede med at bryde kontakten med dem, og i nogle tilfælde også førte dette ud i livet – hvis børnene ikke underkastede sig hans autoritet. Her sporede vi hos nogle af de unge interviewpersoner tegn på et spirende oprør mod den patriarkalske magtstruktur, som faren repræsenterede. De sagde fra ved at nægte at stå model til en fars luner og indfald. Dette kan ses som et tegn på, at den patriarkalske magtstruktur er under pres. Det er her børnene snarere end mødrene, der afviser faren.

Der var i disse unges beretninger dog også megen skuffelse og vrede over den smerte og de svigt, som børnene oplevede, at faren havde påført familien. Dermed bidrager disse beretninger til at anskueliggøre, hvordan det danske velfærdssystem kan være med til at frisætte såvel kvinder som børn fra stærkt kønnede autoritetsstrukturer, men også at dette havde karakter af brud og af tab og dermed kunne være ganske smertelige erfaringer at leve med.

At dømme ud fra datamaterialet var der stor spredning i, hvordan børnene klarede sig. En del så ud til at klare sig godt og var fx i gang med eller havde færdiggjort skoleforløb og i nogle tilfælde videre uddannelse, som er så vigtigt for at opnå en stabil position på arbejdsmarkedet. Andre havde derimod problemer af forskelligt omfang og forskellig karakter. Det spændte fx fra unge, der psykisk var knækket under presset ved at leve i et familieliv præget af vold, børn, der gjorde sig usynlige for ikke at lægge omgivelserne til last, til unge drenge, der havde været på kant med loven. Vi har i forlængelse af disse observationer undersøgt, om etniske minoritetsbørn *i kraft af deres skilsmisseerfaringer* ser ud til at være særligt udsat for marginalisering i samfundet på den lange bane (belyst ved kriminalitet og manglende deltagelse i uddannelse og job). Overordnet set ser det ikke ud til at være tilfældet. Det udelukker imidlertid ikke, at belastede skilsmisseerfaringer kan medføre andre mén.

SKILSMISSE BLIVER STADIG HYPPIGERE

På baggrund af registerdataanalyser kan vi påvise, at andelen af efterkommerbørn, der oplever, at deres forældre flytter fra hinanden, stiger over tid. Samtidig viser tallene også, at dette ikke skyldes fx ændringer i gruppens ressourceniveau, og det indikerer dermed, at der over tid skal mindre til, før end forældrepar går fra hinanden.

Man kan fortolke denne udvikling som både negativ og positiv. På den ene side ved vi, at børn, hvis forældre bliver skilt, på mange måder har det hårdere end børn, der lever i intakte kernefamilier, og dermed må en stigning i skilsmissemfrekvensen siges at være negativ. På den anden side viser undersøgelsens kvalitative empiri eksistensen af meget konfliktfulde ægteskaber, som først efter lang tids forløb ender i skilsmisse. Med afsæt i, hvad der er til børns bedste, må en lavere tærskel for at afslutte sådanne dysfunktionelle ægteskaber siges at være en positiv udvikling.

Denne udvikling over tid indikerer ændringer i normerne blandt etniske minoriteter i Danmark hen imod muligheden for større individuel selvbestemmelse for kvinder, der i langt overvejende grad synes at være dem, der tager initiativet til at effektuere det endelige samlivsbrud.

Et andet aspekt af denne tidsmæssige udvikling handler om, at nogle ægteskaber, hvor fx den ene ægtefælle er efterkommer, dels har flere ressourcer end familierne med to indvandrede ægtefæller, dels i højere grad lægger vægt på, og også i nogen grad er i stand til at realisere, fx positivt og stabilt samvær mellem fraskilte fædre og deres børn. Dermed bliver der i disse år betrådt nye stier, som er med til at give bedre opvækstbetingelser for nogle af de efterkommerbørn, hvis forældre går fra hinanden.

PERSPEKTIVER FOR PRAKSIS

I forhold til praksis håber vi først og fremmest, at denne undersøgelse kan bidrage til en større forståelse for den virkelighed, som en del skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund lever i – herunder at der er meget store forskelle på familier og på, hvordan de tackler såvel selve skilsmissen som det efterfølgende hverdagsliv. Særligt bør praktikere have en skærpet opmærksomhed over for den del af efterkommerbørnene, der har ganske hårde livsbetingelser – især fordi disse børn i en del tilfæl-

de ser ud til at måtte håndtere deres situation uden megen hjælp og støtte fra voksne.

Efter forældrenes brud kommer børnene her ikke kun til at bære et stort ansvar over for sig selv, men kan også få et øget ansvar over for søskende og måske over for en mor, som har svage ressourcer. Samtidig har en del efterkommerbørn efter skilsmissen kun begrænset – eller måske slet ingen – kontakt med deres far. Dermed kan de mangle en mandlig rollemodel i deres liv.

Undersøgelsen har vist, at over halvdelen af efterkommerbørn i skilsmissemfamilier lever i materiel fattigdom. Dette vilkår kan begrænse deres udfoldelsesmuligheder betragteligt. Fagpersoner omkring børnene, fx lærere og pædagoger, bør være opmærksomme på dette, fx når der tilrettelægges klassearrangementer og børnefødselsdage. I nogle tilfælde kan det også være relevant at videregive informationer om de muligheder, som findes for at få hjælp og støtte, fx hos frivillige organisationer. Det er ikke givet, at forældre selv kender til disse muligheder.

Som alle børn i skilsmisser, kan også efterkommerbørn have behov for nogen at tale med. Dette kommer ikke altid af sig selv – og slet ikke for børn, der hjemmefra måske ikke er så vant til at tale om svære ting. Voksne, der kommer i kontakt med sådanne børn, kan derfor vise, at de står til rådighed for dem – og gerne vise dette gentagne gange.

Vi har vist, at de skilte forældres samarbejde i en del tilfælde er problematisk eller ikke-eksisterende. Fravær af en veletableret ”skilsmissekultur” kan være en af grundene. Det kan være relevant at bringe emnet om det fortsatte forældreskab på banen, herunder at diskutere, hvilke konsekvenser et sådan samarbejde – eller mangel på samme – kan have for børnene, og om der er (eventuelt blot små og praktiske) tiltag, der kan bidrage til at ændre situationen i positiv retning. Her kan danske professionelle bidrage med viden om, hvad der er til børns bedste, men dette skal gøres med fuld respekt for de involverede familiers baggrund og situation.

LITTERATUR

- Abdulrahim, D. (1993): "Defining Gender in a Second Exile: Palestinian Women in West Berlin". I: Buijs, G. (red.): *Migrant Women: Crossing Boundaries and Changing Identities*. Oxford: Berg Publishers.
- Achenbach, T.M., C.T. Howell, S.H. McConaughy & C. Stanger (1995): "Six-Year Predictors of Problems in a National Sample of Children and Youth: I. Cross-Informant Syndromes". *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, (34)3, s. 336-347.
- Akpınar, A. (2010): "Family and Social Change in Turkey". I: Singer, A., M. Jänterä-Jareborg & A. Schlytter (red.): *Familj – religion – rätt. En antologi om kulturella spänningar i familjen – med Sverige och Turkiet som exempel*. Uppsala: Iustus, s. 15-35.
- Akpınar, A. (2003): "The Honour/Shame Complex Revisited: Violence Against Women in the Migration Context". *Women's Studies International Forum*, 26(5), s. 425-442.
- Al-Ali, N. (2002): "Loss of Status or New Opportunities? Gender Relations and Transnational Ties among Bosnian Refugees". I: Bryceson, D. & U. Vuorela (red.): *The Transnational Family – New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg Publishers, s. 83-102.

- Amato, P.R. (2010): "Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments". *Journal of Marriage & Family*, 72, s. 650-666.
- Amato, P.R. & C. Dorius (2010): "Fathers, Children and Divorce". I: Lamb, M.E. (ed.): *The Role of the Father in Child Development*. 4. udg. New York: Wiley.
- Amato, P.R. & J.G. Gilbreth (1999): "Nonresident Fathers and Children's Well-Being: A Meta-Analysis". *Journal of Marriage and the Family*, 61, august, s. 557-573.
- Ataca, B. & J.W. Berry (2002): "Psychological, Sociocultural, and Marital Adaptation of Turkish Immigrant Couples in Canada". *International Journal of Psychology*, 37(1), s. 13-26.
- Bano, S. (2007): "Islamic Family Arbitration, Justice and Human Rights in Britain". *Law, Social Justice & Global Development*, 1, s. 1-26.
- Beck, U. & E. Beck-Gernsheim (2013): *Distant Love*. John Wiley & Sons.
- Beck-Gernsheim, E. (2007): "Transnational Lives, Transnational Marriages: a Review of the Evidence from Migrant Communities in Europe". *Global Networks*, 7(3), s. 271-288.
- Benjaminsen, L. & H. Lauritzen (2013): *Hjemløshed i Danmark 2013 – national kortlægning*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 13:21.
- Bernardi, F., J. Härkönen & D. Boertien (2013): "State-of-the-art Report. Effects of Family Forms and Dynamics on Children's Well-Being and Life Chances: Literature Review". *Families and Societies*, Working Paper Series 4.
- Bernhardt, E., C. Goldscheider, F. Goldscheider & G. Bjerén (2007): *Immigration, Gender, and Family Transitions to Adulthood in Sweden*. New York: University Press of America.
- Berthoud, R. (2000): *Family Formation in Multi-Cultural Britain: Three Patterns of Diversity*. Institute for Social and Economic Research, University of Essex.
- Bhattacharjee, A. (1997): "The Public/Private Mirage: Mapping Homes and Undomesticating Violence Work In the South Asian Immigrant Community". I: Alexander, M.J. & C.T. Mohanty (Eds.): *Feminist Genealogies, Colonial Legacies, Democratic Futures*. New York: Routledge, s. 308-329.
- Bo, K.-A., L.K. Christiansen, I. Gehl & K.J. Rump (2000): *Se – det er mig i stormvejr. Skilsmissebørn og samværskonflikter*. København: Nyt Juridisk Forlag.

- Bonke, J. & M.L. Schultz-Nielsen (2013): *Integration blandt ikke-vestlige indvandrere – Arbejde, familie, netværk og forbrug*. Odense: Rockwool Fondens Forskningsenhed og Syddansk Universitetsforlag.
- Bonke, J., E. Borgeraas, R. Døving, T. Hjort, P. Hohnen, N. Montesino, M. Rysst & T. Salonen (2005): *Udsathed og forbrug i de nordiske velfærdsstater*. København: Socialforskningsinstituttet, 05:18.
- Bowlby, J. (1996): *At knytte og bryde nære bånd. Tilknytning og tab, selvtillid og sorg*. København: Det lille Forlag.
- Broberg, A. & K. Almqvist & T.P. Tjus (2005): *Klinisk børnepsykologi: udvikling på afveje*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bryceson, D.F. & U. Vuorela (2002): "Transnational Families in the Twenty-First Century". I: Bryceson, D. & U. Vuorela (red.): *The Transnational Family – New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg Publishers, s. 2-30.
- Caldwell, J.C. (1978): "A Theory of Fertility: From High Plateau to Destabilization". *Population and Development Review*, 4(4), s. 553-577.
- Carr, A. (1999/2003): *The Handbook of Child and Adolescent Clinical Psychology: A Contextual Approach*. London: Routledge.
- Celikaksoy Mortensen, E.A. (2006): *Marriage Behaviour and Labour Market Integration: The Case of the Children of Guest Worker Immigrants in Denmark*. Aarhus: Department of Economics, Aarhus School of Business.
- Charsley, K. (2006): "Risk and ritual: the protection of British Pakistani women in transnational marriages". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(7), s. 1169-1187.
- Charsley, K. (2005): "Vulnerable Brides and Transnational Ghar Damads: Gender, Risk and 'Adjustment' among Pakistani Marriage Migrants to Britain". *Indian Journal of Gender Studies*, 12(2-3), s. 381-406.
- Charsley, K. & A. Liversage (forthcoming): "Silenced Husbands: Muslim Marriage Migration and Masculinity". *Men and Masculinities*.
- Charsley, K. & A. Liversage (2013): "Transforming Polygamy: Migration, Transnationalism and Multiple Marriages among Muslim Minorities". *Global Networks*, 13(1), s. 60-78.
- Chase, N. (1999): "Parentification: An Overview of Theory, Research, and Societal Issues". I: N. Chase (red.): *Burdened Children*. New York, NY: Guilford, s. 3-33.

- Christensen, E. (2004): *7-årige børn med anden etnisk baggrund. Forældrenes ressourcer, børnenes udvikling, skolestart og kontakt med socialforvaltningen*. København: Socialforskningsinstituttet, 04:28.
- Christoffersen, M.N. (2010): Parental Separation and Offspring's Cognitive, Emotional and Social Developmental Outcome: Does Social Support make a Difference? Paper presented at the Nordic Demographic Symposium 2010 17-19 June, Lund, Sweden.
- Dahl, K.M. (2014): *Frihed, lighed og fællesskab i teenagefamilien. Sociologiske kategoriseringer af familiepraksis i børnenes teenageår samt analyser af årsager til og konsekvenser af familiers praksis*. Ph.d.-afhandling, København: Københavns Universitet.
- Danmarks Statistik (2011): *Indvandrere i Danmark 2011*. København: Danmarks Statistik.
- Danneskiold-Samsøe, S., Y. Mørck & B.W. Sørensen (2011): *"Familien betyder alt". Vold mod kvinder i etniske minoritetsfamilier*. København: Forlaget Frydenlund.
- Darvishpour, M. (1999): "Intensified Gender Conflicts Within Iranian Families in Sweden". *Nora: Nordic Journal of Women's Studies*, 7(1), s. 20-33.
- Das, C. (2012): "Barriers and Supports to Divorce for Victimized British-Indian Mothers and Consequences of Divorce: Narratives of British-Indian Adult Children of Divorce". *Child Care in Practice*, 18(2), s. 147-164.
- Das, C. (2010): "Resilience, Risk and Protective factors for British-Indian Children of Divorce". *Journal of Social Science*, 25(1), s. 97-108.
- Das, C. (2009): "Recognising Ecological Contexts of Diverse Ethnic Groups: Experiences of British-Indian Adult Children of Divorce". *International Journal of Diversity in Organisations, Communities & Nations*, 9(5), s. 83-97.
- Das, C. & R. McAreavey (2013): "A Delicate Balancing Act: Negotiating with Gatekeepers for Ethical Research when Researching Minority Communities". *International Journal of Qualitative Methods*, 12(1), s. 113-131.
- de Carli, E.F. (2008): *Religion, juss og rettigheter: Om skilsmisse, polygami og shari'a-råd*. Oslo: Institut for samfunnsforskning, 5.
- de Graaf, P.M. & M. Kalmijn (2006): "Change and Stability in the Social Determinants of Divorce: A Comparison of Marriage Cohorts in the Netherlands". *European Sociological Review*, 22, s. 561-572.

- Deding, M. & M. Olsson (2009): *Hverdagsliv for 11-årige børn med anden etnisk baggrund end dansk. Resultater fra SFI's forløbsundersøgelser af årgang 1995*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 09:23.
- Delaney, C. (1991): *The Seed and the Soil – Gender and Cosmology in Turkish Village Society*. Berkeley: University of California Press.
- Dogra, N., N. Svirydzienka, P. Dugard, S.P. Singh & P. Vostanis (2013): “Characteristics and Rates of Mental Health Problems Among Indian and White Adolescents in Two English Cities”. *British Journal of Psychiatry*, 203, s. 44-50.
- Douglas, G., N. Doe, S. Gilliat-Ray, R. Sandberg & A. Kahn (2011): “Marriage and Divorce in Religious Courts: A Case Study”. *Family Law*, 41, s. 956-961.
- Dronkers, J. & M. Kalmijn (2013): “Single-Parenthood among Migrant Children: Determinants and Consequences for Educational Performance”. *Cream Discussion Paper Series*, 09/13.
- Duncan, G.J. & J. Brooks-Gunn (1997): *Consequences of Growing up Poor*. New York: Russell Sage Foundation.
- Eeckhaut, M.C.W., J. Lievens, B. Van de Putte & P. Lusyne (2011): “Partner Selection and Divorce in Ethnic Minorities: Distinguishing Between Two Types of Ethnic Homogamous Marriages”. *International Migration Review*, 45(2), s. 269-296.
- Ellingsæter, A.L. (1998): “Dual Breadwinner Societies: Provider Models in the Scandinavian Welfare States”. *Acta Sociologica*, 41(1), s. 59-73.
- Engebrigtsen, A. (2007): ”Perspektiver på autonomi, tilhørighet og kjønn blant ungdom”. *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 7(2), s. 63-84.
- Enneli, P. & T. Modood (2009): “Young Turkish-Speaking People in UK: Early Employment Experiences and Dependency on Ethnic Enclave”. I: Küçükcan, T. & V. Güngör (red.): *Turks in Europe: Culture, Identity, Integration*. Amsterdam: Turkevi Research Centre, s. 185-2007.
- Esposito, J.S. (2001): *Women in Muslim Family Law*. Syracuse, New York: Syracuse University Press.
- Foblets, M.-C. (2008): “Marriage and Divorce in the New Moroccan Family Code: Implications for Moroccans Residing in Europe”. I: Mehdi, R., H. Petersen, E.R. Sand & G.R. Woodman (red.):

- Law and Religion in Multicultural Societies*. København: DJØF, s. 145-176.
- Franz, B. (2003): "Transplanted or Uprooted? Integration Efforts of Bosnian Refugees Based Upon Gender, Class and Ethnic Differences in New York City and Vienna". *The European Journal of Women's Studies*, 10(2), s. 135-157.
- Garrison, M. & E.S. Scott (2012): *Marriage at the Crossroads*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Giddens, A. (1992): *The Transformation of Intimacy*. Stanford: Stanford University Press.
- Gill, A. (2006): "Patriarchal Violence in the Name of 'Honour'". *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 1(1), s. 1-12.
- Glick Schiller, N., L. Basch & C. Blanc-Szanton (1992): *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences.
- Goodman, R. (2001): "Psychometric Properties of the Strengths and Difficulties Questionnaire". *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 40(11), s. 1337-1345.
- Guru, S. (2009): "Divorce: Obstacles and Opportunities – South Asian Women in Britain". *The Sociological Review*, 57(2), s. 285-305.
- Gurunge, S., K.R. Shirpak, I. Hyman, M. Zanchetta, D. Gastaldo & S. Sidani (2010): "A Meta-Synthesis of Post-Migration Changes in Marital Relationships in Canada". *Canadian Journal of Public Health*, 101(4), s. 327-331.
- Hacettepe University (2009): *Turkey – Demographic and Health Survey 2008*. Hacettepe: Hacettepe University – Institute of Population Studies.
- Halman, L., I. Sieben & M.v. Zundert (2012): *Atlas of European Values – Trends and Traditions at the Turn of the Century*. Leiden: Brill.
- Hart, K. (2007): "Love by Arrangement: the Ambiguity of 'Spousal Choice' in a Turkish Village". *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13, s. 345-362.
- Hassouneh-Phillips, D.S. (2001): "Marriage is Half of Faith and the Rest is Fear Allah?. Marriage and Spousal Abuse Among American Muslims". *Violence Against Women*, 7(8), s. 927-94.
- Helweg-Larsen, K. & M.L. Frederiksen (2007): *Mands vold mod kvinder – Omfang, karakter og indsats mod vold – 2007*. København: Statens Institut for Folkesundhed.

- Hyman, I., S. Gurunge & R. Mason (2008): "The Impact of Migration on Marital Relationships: A Study of Ethiopian Immigrants in Toronto". *Journal of Comparative Family Studies*, 39(2), s. 149-163.
- Hyndman, J. (2004): "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender". I: Giles, W. & J. Hyndman (red.): *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- ILO (2008): "LABORISTA – Database of Labour Statistics". Tilgængelig på: <http://laborsta.ilo.org/>. Besøgt 14-04-2014.
- Jakobsen, V. & M. Deding (2006): *Indvandreres arbejdsliv og familieliv*. København: Socialforskningsinstituttet, 06:31.
- Jakobsen, V. & A. Liversage (2010): *Køn og etnicitet i uddannelsessystemet – Litteraturstudier og registerdata*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:29.
- James, A. & A. Prout (Eds.) (1997): *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. Psychology Press.
- Jensen, A.M. & M.H. Ottosen (2013): "Diversities in Family Formation and Family Forms". I: Björnberg, U. & M.H. Ottosen (red.): *Challenges for Future Family Policies in the Nordic Countries*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 13:38.
- Jesuloganathan, T.M. (2010): "Hellere gift 30 gange end at leve i et uhykkeligt ægteskab" – *Et kvalitativt studie af en skilsmisses betydning for førstegeneration somaliske kvinder i Danmark*. Aalborg: Aalborg Universitet. Ph.d.-afhandling.
- Joseph, S. & A. Nağmābādī (red.) (2003): *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Family, Law and Politics* (Vol. 2). Leiden: Brill.
- Jæger, M.M., M.D. Munk & N. Ploug (2003): *Ulighed og Livsforløb. Analyser af betydningen af social baggrund*. København: Socialforskningsinstituttet, 03:10.
- Järvinen, M. (2004): *Hjemløse flygtninge og indvandrere*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kalmijn, M. (2010): "Racial Differences in the Effects of Parental Divorce and Separation on Children: Generalizing the Evidence to a European Case". *Social Science Research*, 39(5), s. 845-856.
- Kampmann, J. (2006): "Barndomssociologi – fra marginaliseret provokatør til mainstream leverandør". *Dansk Sociologi*, 14(2), s. 79-93.

- Kampmann, J. (1998): *Børneperspektiv og børn som informanter*. København: Børnerådet.
- Kandiyoti, D. (1988): "Bargaining with Patriarchy". *Gender and Society*, 2(3), s. 274-290.
- Kavas, S. & A. Gündüz-Hosgör (2010): "Divorce and Family Change Revisited: Professional Women's Divorce Experience in Turkey". *Demográfia*, 53(5), s. 102-126.
- Kavli, H.C. & M. Nadim (2009): *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Oslo: Fafo-rapport 2009:39.
- Khair, B.M. (2006): "The Right of Women go no-fault Divorce in Islam and its Application to British Muslims". *Islam and Christian-Muslim Relations*, 3, s. 295-306
- Killen, K. (2005): *Omsorgssvigt er alles ansvar*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kivisto, P. (2001): "Theorizing Transnational Immigration: a Critical Review of Current Efforts". *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), s. 549-577.
- Kleist, N. (2010): "Negotiating Respectable Masculinity: Gender and Recognition in the Somali Diaspora". *African Diaspora*, 3, s. 185-206.
- Kofman, E. (2004): "Family-Related Migration: A Critical Review of European Studies". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2), s. 243-262.
- Korteweg, A. & G. Yurdakul (2009): "Islam, Gender and Immigrant Integration: Boundary Drawing in Discourses on Honour Killing in the Netherlands and Germany". *Ethnic and Racial Studies*, 32(2), s. 218-238.
- Korzen, S., L. Fisker & H. Oldrup (2010): *Vold mod unge i danmark. En spørgeskemaundersøgelse blandt 8.-klasses-elever*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:32.
- Kraler, A. (2010): *Civic Stratification, Gender and Family Migration Policies in Europe – Final Report*. Vienna: International Centre for Migration Policy Development.
- Kvale, S. (2009): *Interview. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lamb, M.E. (Ed.). (2004): *The Role of the Father in Child Development*. John Wiley & Sons.

- Lareau, A. (2003): *Unequal Childhoods: Class, Race and Family Life*. Berkeley: University of California Press.
- Larsen, M.N. (2005): "Man skal bare sige det". *Etniske minoritetsbørns fortællinger fra kvindekrisecentre*. København: LOKK.
- Levitt, P. & N. Glick Schiller (2004): "Conceptualizing Simultaneity: a Transnational Social Field Perspective on Society". *International Migration Review*, 38(3), s. 1002-1039.
- Liversage, A. (2014a): "Med loven i hånd – køn, magt og opholdstilladelser i skilsmisser blandt tyrkere i Danmark". I: *Ægteskab og migration: Konsekvenser af de danske familiesammenføringsregler 2002-2012*. Aarhus: Aarhus University Press, s. 117-137.
- Liversage, A. (2014b): "Secrets and Lies when Ethnic Minority Youth have a *Nikah*". I: Shah, P.: *Family, Religion, and Law – Cultural Encounters in Europe*. London: Ashgate.
- Liversage, A. (2013a): "Gendered struggles over residency rights when Turkish immigrant marriages break up". *The Oñati Socio-Legal Series*, 3(6), s. 1070-1090.
- Liversage, A. (2013b): "Tyrkiske skilsmisser i Danmark". *Dansk Sociologi*, 24(2), s. 79-100.
- Liversage, A. (2012a): "Gender, Conflict and Subordination within the Household – Turkish Migrant Marriage and Divorce in Denmark". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(7), s. 1119-1136.
- Liversage, A. (2012b): "Transnational Families Breaking Up: Divorce among Turkish Immigrants in Denmark". I: Charsley, K.: *Transnational Marriage: New Perspectives from Europe and beyond*. London: Routledge, s. 146-160.
- Liversage, A. (2009): "Life below a 'Language Threshold'? Stories of Turkish Marriage Migrant Women in Denmark". *European Journal of Women's Studies*, 16(3), s. 229-248.
- Liversage, A. & V. Jakobsen (2010): "Sharing Space – Gendered Patterns of Extended Household Living among young Turkish Marriage Migrants in Denmark". *Journal of Comparative Family Studies*, 41(5), s. 693-715.
- Liversage, A. & T.G. Jensen (2011): *Parallelle retsopfattelser i Danmark – et kvalitativt studie af privatretlige praksisser blandt etniske minoriteter*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 11:37.

- Liversage, A. & M. Rytter (2014): *Ægteskab og migration: Konsekvenser af de danske familiesammenføringsregler 2002-2012*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Loft, L.T.G. (2011): "Child Health and Parental Relationships: Examining Relationship Termination among Danish Parents with and without a Child with Disabilities or Chronic Illness". *International Journal of Sociology*, (41)1, s. 27-47.
- McLanahan, S. & C. Percheski (2008): "Family Structure and the Reproduction of Inequalities". *Annual Review of Sociology*, 34, s. 257-276.
- Medora, N.P., J.H. Larson, N. Hortacsu & P. Dave (2002): "Perceived Attitudes Towards Romanticism: A Cross-Cultural Study of American, Asian-Indian, and Turkish young Adults". *Journal of Comparative Family Studies*, 33(2), s. 155-178.
- Mehdi, R. (2007a): "Facing the Enigma: Talaq-e-tafweez – a Need of Muslim Women In a Nordic Perspective". I: Mehdi, R.: *Integration og retsudvikling*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 131-150.
- Mehdi, R. (2007b): "Regler om skilsmisse og separation i samspil og modspil". I: Mehdi, R.: *Integration og retsudvikling*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 119-130.
- Moghadam, V.M. (2004): "Patriarchy in Transition: Women and the Changing Family in the Middle East". *Journal of Comparative Family Studies*, 42(2), s. 137-162.
- Moldenhawer, B. (2005): "Transnational Migrant Communities and Education Strategies Among Pakistani Youngsters in Denmark". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31, s. 51-78.
- Moldenhawer, B. (2001): *En bedre fremtid. Skolens betydning for etniske minoriteter*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Moxnes, K. (1999): "Børn og skilsmisse: En forandringsproces med konsekvenser". I: Dencik, L. & P.S. Jørgensen (red.): *Børn og familier i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Moylan, C.A., T.I. Herrenkohl, C. Sousa, E.A. Tajima, R.C. Herrenkohl & M.J. Russo (2001): "The Effects of Child Abuse and Exposure to Domestic Violence on Adolescent Internalizing and Externalizing Behavior Problems". *Journal of Family Violence*, 25(1), s. 53-63.

- Müftüler-Bac, M. (1999): "Turkish Women's Predicament". *Women's Studies International Forum*, 22(3), s. 303-315.
- Mørck, Y. (1998): *Bindestregsdanskere fortællinger om køn, generationer og etnicitet*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Nauck, B. & D. Klaus (2005): "Families in Turkey". I: Adams, B.N. & J. Trost (red.): *Handbook of World Families*. London: Sage Publications, s. 364-388.
- Ochocka, J. & R. Janzen (2008): "Immigrant Parenting: a New Framework of Understanding". *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 6, s. 85-111.
- Ottosen, M.H. (2004): *Samvær og børns trivsel*. København: Socialforskningsinstituttet, 04:05.
- Ottosen, M.H. (1997): *Børn i sammenbragte familier. Et studie af forældreskab som social konstruktion*. København: Socialforskningsinstituttet, 97:24.
- Ottosen, M.H. & R. Schwartz (2013): "Beskyttelses- og risikofaktorer for skilsmissebørns trivsel i deleordninger". *Fokus på familien*, 1, s. 58-78.
- Ottosen, M.H. & S. Stage (2012): *Deleborn i tal. En analyse af skilsmissebørns samvær baseret på SFI's børneforløbsundersøgelse*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 12:16.
- Ottosen, M.H. & S. Stage (2011): *Dom til fælles forældremyndighed. Evaluering af forældreansvarsloven*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 11:26.
- Ottosen, M.H., S. Stage & H.S. Jensen (2011): *Børn i deleordninger. En kvalitativ undersøgelse*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 11:38.
- Ottosen, M.H., D. Andersen, M. Lausten, L.P. Nielsen & S. Stage (2010): *Børn og unge i Danmark – velfærd og trivsel, 2010*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 10:20.
- Padilla, M.B., J.S. Hirsch, M. Munoz-Laboy & R.E. Sember (2007): *Love and Globalization: Transformations of Intimacy in the Contemporary World*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Pankaj, V. (2000): *Family Mediation Services for Minority Ethnic Families in Scotland*. Family Mediation Scotland: The Scottish Executive Central Research Unit.

- Pels, T. & M. de Haan (2007): "Socialization Practices of Moroccan Families after Migration: A Reconstruction in an 'Acculturative Arena'". *Young*, 15(1), s. 71-89.
- Povinelli, E.A. (2006): *The Empire of Love: Towards a Theory of Intimacy, Genealogy and Carnality*. Durham: Duke University Press.
- Predelli, L.N. (2004): "Interpreting Gender in Islam A Case Study of Immigrant Muslim Women in Oslo". *Gender and Society*, 18(4), s. 473-493.
- Preston, V. & M. Wong (2004): "Geographies of Violence: Women and Conflict in Ghana". Giles, W. & J. Hyndman (red.): *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Prieur, A. (1999): "Arvens modsigelser – et generationsperspektiv i indvandrerforskningen". *Social Kritik*, 65, s. 5-19.
- Prout, J. & A. James (1990): *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press.
- Qureshi, K. (2014): "Marital Instability among British Pakistanis: Transnationality, Conjugalit and Islam". *Ethnic and Racial Studies*, 37(2), s. 1-19.
- Rahbek, H., K. Hvenegård & J.A. Thomsen (2005): *Stofmisbrug blandt etniske minoriteter i Danmark*. København: Als Research.
- Roer-Strier, D., R. Strier, D. Este, R. Shimoni & D. Clarke (2005): "Fatherhood and Immigration: Challenging the Deficit Theory". *Child and Family Social Work*, 10, s. 315-29.
- Roth, W., M.-D.L. Seidel, D. Ma & E. Lo (2012): "In and Out of the Ethnic Economy: A Longitudinal Analysis of Ethnic Networks and Pathways to Economic Success across Immigrant Categories". *International Migration Review*, 46(2), s. 310-361.
- Rytter, M. (2013): *Family Upheaval. Generation, Mobility and Relatedness among Pakistani Migrants in Denmark*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Schmidt, G. (2002): *Tidsanvendelse blandt pakistanere, tyrkere og somaliere – et integrationsperspektiv*. København: Socialforskningsinstituttet, 02:28.
- Schmidt, G. & V. Jakobsen (2004): *Pardannelse blandt etniske minoriteter i Danmark*. København: Socialforskningsinstituttet, 04:09.
- Schmidt, G., B.K. Graversen, V. Jakobsen, T.G. Jensen & A. Liversage (2009): *Ændrede familiesammenføringsregler – hvad har de nye regler*

- betydet for pardannelsesmonstret blandt etniske minoriteter?* København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, 09:28.
- Shah-Kazemi, S.N. (2001): *Untying the Knot – Muslim Women, Divorce and Shariab*. London: Signal Press.
- Shimoni, R., D. Este & D. Clarke (2003): “Paternal Engagement in Immigrant and Refugee Families”. *Journal of Comparative Family Studies*, 34(4), s. 555-69.
- Sidharthan, M. & N. van Hear (2012): “Transnational Marriage in Conflict Settings: War, Dispersal and Marriage among Sri Lankan Tamils”. I: Charsley, K.: *Transnational Marriages – New Perspectives from Europe and beyond*. London: Routledge, s. 127-141.
- Sinha, R. (1998): *The Cultural Adjustment of Asian Lone Mothers in London*. Aldershot: Ashgate.
- Stern, D. (2000): *Moderskabskonstellationen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Suren, P., A. Grijbovski & C. Stoltenberg (2007): *Inngifte i Norge. Omfang og medisinske konsekvenser*. Oslo: Helseinstituttet.
- Svedin, C.G., K. Back & M. Wadsby (1994): “Mental Health Among Immigrant and Refugee Children of Divorced Parents”. *Scandinavian Journal of Public Health*, 22(3), s. 178-186.
- Szczepanikova, A. (2005): “Gender Relations in a Refugee Camp: A Case of Chechens Seeking Asylum in the Czech Republic”. *Journal of Refugee Studies*, 28(3), s. 281-298.
- Teachman, J.D. (2002): “Stability Across Cohorts in Divorce Risk Factors”. *Demography*, 39(331).
- Therborn, G. (2004): *Between Sex and Power. Family in the World, 1900-2000*. London: Routledge.
- Thorbjørnsrud, B.S. (2005): *Evig din? Ekteskaps- og samlivstradisjoner i det flerreligiøse Norge*. Oslo: Abstrakt Forlag AS.
- Tranæs, T. & K.F. Zimmermann (2004): *Migrants, Work, and the Welfare State*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Twamley, K. (2013): “Love and Desire amongst Middle-Class Gujarati Indians in the UK and India”. *Culture, Health & Sexuality: An International Journal for Research, Intervention and Care*, 15(3), s. 327-340.
- Tænketanken (2007): *Værdier og normer – blandt udlændinge og danskere*. København: Tænketanken for udfordringer om integrationen i Danmark; Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration.

- Yahyaoui Krivenko, E. (2009): "Islamic View of Women's Rights: an International Lawyer's Perspective". *Journal of East Asia and International Law*, 2(1), s. 103-128.
- Yakali-Camoğlu, D. (2007): "Turkish Family Narratives: the Relationship between Mothers- and Daughters-in-Law". *Journal of Family History*, 32(2), s. 161-178.
- Yuval-Davis, N. (2004): "Gender, the Nationalist Imagination, War, and Peace". Giles, W. & J. Hyndman (red.): *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
- Øvereide, H. (1998): *At tale med born*. København: Hans Reitzels Forlag.

SFI-RAPPORTER SIDEN 2013

SFI-rapporter kan købes eller downloades gratis fra www.sfi.dk. Enkelte rapporter er kun udkommet som netpublikationer, hvilket vil fremgå af listen nedenfor.

- 13:01 Kjeldsen, M.M., H.S. Houlberg & J. Høgelund: *Handicap og beskæftigelse. Udviklingen mellem 2002 og 2012*. 176 sider. ISBN: 978-87-7119-141-7. e-ISBN: 978-87-7119-142-4. Vejledende pris: 170,00 kr.
- 13:02 Liversage, A., R. Bille & V. Jakobsen: *Den danske au pair-ordning*. 281 sider. ISBN: ISBN 978-87-7119-143-1. e-ISBN: 978-87-7119-144-8. Vejledende pris 280,00 kr.
- 13:03 Oldrup, H., A.K. Høst, A.A. Nielsen & B. Boje-Kovacs: *Når børnefamilier sættes ud af deres lejebolig*. 222 sider. ISBN: 978-87-7119-145-5. e-ISBN: 978-87-7119-146-2. Vejledende pris: 220,00 kr.
- 13:04 Lausten, M., H. Hansen & V.M. Jensen: *God praksis i forebyggende arbejde – samlet evaluering af dialogprojektet. Dialoggruppe – om forebyggelse som alternativ til anbringelse*. 173 sider. ISBN: 978-87-7119-147-9. e-ISBN: 978-87-7119-148-6. Vejledende pris: 170,00 kr.

- 13:05 Christensen, E.: *Ilasiq. Evaluering af en bo-enbed for udsatte børn*. 75 sider. ISBN: 978-87-7119-149-3. e-ISBN: 978-87-7119-150-9. Vejledende pris: 70,00 kr.
- 13:06 Christensen, E.: *Ilasiq. Meeqqanut aarlerinartorsiortunut najugaqatigiiffimmik nalilersuineq*. 88 sider. ISBN: 978-87-7119-151-6. e-ISBN: 978-87-7119-152-3. Vejledende pris: 70,00 kr.
- 13:07 Lausten, M., D. Andersen, P.R. Skov & A.A. Nielsen: *Anbragte 15-åriges hverdagsliv og udfordringer. Rapport fra tredje dataindsamling af forløbsundersøgelsen af anbragte børn født i 1995*. 153 sider. ISBN: 978-87-7119-153-0. e-ISBN: 978-87-7119-154-7. Vejledende pris: 150,00 kr.
- 13:08 Luckow, S.T. & V.L. Nielsen: *Evaluering af ressource- og risikoskema. Tidlig identifikation af kriminalitetstruede børn og unge*. 90 sider. e-ISBN: 978-87-7119-156-1. Netpublikation.
- 13:09 Winter, S.C. & V.L. Nielsen (red.): *Lærere, undervisning og elevpræstationer i folkeskolen*. 265 sider. e-ISBN: 978-87-7119-158-5. Netpublikation.
- 13:10 Kjeldsen, M.M. & J. Høgelund: *Handicap og beskæftigelse i 2012. Regionale forskelle*. 59 sider. ISBN: 978-87-7119-159-2. e-ISBN: 978-87-7119-160-8. Vejledende pris: 60,00 kr.
- 13:11 Manuel, C. & A.K. Jørgensen: *Systematic review of youth crime prevention intervention – published 2008-2012*. 309 sider. e-ISBN: 978-87-7119-161-5. Netpublikation.
- 13:12 Nilsson, K. & H. Holt: *Halvering af dagpengeperioden og akutupakken. Erfaringer i jobcentre og A-kasser*. 80 sider. e-ISBN: 978-87-7119-162-2. Netpublikation.
- 13:13 Nielsen, A.A. & V.L. Nielsen: *Evaluering af projekt SAMSPIL. En udvidet modregruppe til unge udsatte mødre*. 66 sider. e-ISBN: 978-87-7119-163-9. Netpublikation.
- 13:14 Graversen, B.K., M. Larsen & J.N. Arendt: *Kommunernes rammevilkår for beskæftigelsesindsatsen*. 146 sider. e-ISBN: 978-87-7119- 168-4. Netpublikation
- 13:15 Bengtsson, S. & S.Ø. Gregersen: *Integrerede indsatser over for mennesker med psykiske lidelser. En forskningsoversigt*. 106 sider. ISBN: 978-87-7119-169-1. e-ISBN: 978-87-7119-170-7. Vejledende pris: 100,00 kr.
- 13:16 Christensen, E.: *Ung i det grønlandske samfund. Unges holdning til og viden om sociale problemer og muligheder*. 58 sider. e-ISBN: 978-87-7119-171-4. Netpublikation.

- 13:17 Christensen, E.: *Kalaallit inuiaqatigiivini inuusuttuaqqat. Inuusuttuaqqat inoqatigiinnermi ajornartorsiutit periarfissallu pillugit ilisimasaat isummertariaasaallu*. 66 sider. e-ISBN: 978-87-7117-172-1. Netpublikation.
- 13:18 Vammen, K.S. & M.N. Christoffersen: *Unge­s se­hskade og spiseforstyrrelser. Kan social st­otte g­ore en forskel?* 156 sider. ISBN: 978-87-7119-173-8. e-ISBN: 978-87-7119-174-5. Vejledende pris: 150,00 kr.
- 13:19 Fridberg, T. & M. Damgaard: *Volunteers in the Danish Home Guard 2011*. 120 sider. ISBN: 978-87-7119-175-2. e-ISBN: 978-87-7119-176-9.
- 13:20 Luckow, S.T., T.B. Jakobsen, A.P. Langhede & J.H. Pejtersen: *Bedre overgange for udsatte unge. Midt­vejs­evaluering af efter­v­ar­ns­initiativet 'V­ejen til uddannelse og besk­eft­igelse'*. 98 sider. ISBN: 978-87-7119-177-6. e-ISBN: 978-87-7119-178-3. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 13:21 Benjaminsen, L. & H.H. Lauritzen: *Hjeml­shed i Danmark 2013. National kort­lag­ning*. 182 sider. ISBN: 978-87-7119-179-0. e-ISBN: 978-87-7119-180-6. Vejledende pris: 180,00 kr.
- 13:22 Jacobsen, S.J., A.H. Klynge & H. Holt: *Ørem­ær­kning af barsel til f­adre. Et litteraturstudie*. 82 sider. ISBN: 978-87-7119-181-3. e-ISBN: 978-87-7119-182-0. Vejledende pris: 80,00 kr.
- 13:23 Thuesen, F., H.B. Bach, K. Alb­æk, S. Jensen, N.L. Hansen & K. Weibel: *Social­økonomiske virks­om­beder i Danmark. N­ar udsatte bliver ansatte*. 216 sider. ISBN: 978-87-7119-183-7. e-ISBN: 978-87-7119-184-4. Vejledende pris: 210,00 kr.
- 13:24 Larsen, M. & H.S.B. Houlberg: *L­øn­forskelle mellem m­and og kv­inder 2007-2011*. 176 sider. ISBN: 978-87-7119-185-1. e-ISBN: 978-87-7119-186-8. Vejledende pris: 170,00 kr.
- 13:25 Larsen, M. & H.S.B. Houlberg: *Mere uddannelse, mere i l­on?* 50 sider. e-ISBN: 978-87-7117-188-2. Netpublikation.
- 13:26 Damgaard, M., Steffensen, T. & S. Bengtsson: *Hver­dags­liv og leve­vilk­ar for mennesker med fun­ktions­ned­s­attelse. En analyse af sammenh­en­ge mellem hver­dags­liv, sam­liv, udsat­hed og type og grad af fun­ktions­ned­s­attelse*. 193 sider. ISBN: 978-87-7119-189-9. e-ISBN: 978-87-7119-190-5. Vejledende pris: 190,00 kr.
- 13:27 Holt, H. & K. Nilsson: *Ar­bejds­fast­holdelse af sk­adelidte medarbejdere. Virks­om­b­ed­ernes rolle og erf­ar­inger*. 100 sider. ISBN: 978-87-7119-191-2. e-ISBN: 978-87-7119-192-9. Vejledende pris: 100,00 kr.

- 13:28 Rosdahl, A., T. Fridberg, V. Jakobsen & M. Jørgensen: *Færdigheder i læsning, regning og problemløsning med IT i Danmark*. 410 sider. ISBN: 978-87-7119-193-6. e-ISBN: 978-87-7119-194-3. Vejledende pris: 400,00 kr.
- 13:29 Rosdahl, A., T. Fridberg, V. Jakobsen & M. Jørgensen: *Færdigheder i læsning, regning og problemløsning med IT i Danmark. Sammenfatning af resultater fra PLAAC*. 62 sider. ISBN: 978-87-7119-195-0. e-ISBN: 978-87-7119-196-7. Vejledende pris: 60,00 kr.
- 13:30 Christensen, E.: *Børn i Mælkebøtten. Fra socialt udsat til mønsterbryder?* 125 sider. ISBN: 978-87-7119-197-4. e-ISBN: 978-87-7119-198-5. Vejledende pris: 120,00 kr.
- 13:31 Christensen, E.: *Meeqqat Mælkebøttenimittut. Isumaginninnikkut aarlerinartorsortumit ileqqunik allannortitsisumut?* 149 sider. ISBN: 978-87-7119-199-8. e-ISBN: 978-87-7119-200-1. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 13:32 Bengtsson, S., H.E.D. Jørgensen & S.T. Grønfeldt: *Sociale tilbud til mennesker med sindslidelse. Den første kortlægning på personniveau*. 130 sider. ISBN: 978-87-7119-201-8. e-ISBN: 978-87-7119-202-5. Vejledende pris: 130,00 kr.
- 13:33 Benjaminsen, L., J.F. Birkelund & M.H. Enemark: *Hjemløse borgers sygdom og brug af sundhedsydelser*. 206 sider. ISBN: 978-87-7119-203-2. e-ISBN: 978-87-7119-204-9. Vejledende pris: 200,00 kr.
- 13:34 Larsen, L.B. & S. Bengtsson: *Talblindhed. En forskningsoversigt*. 175 sider. ISBN: 978-87-7119-205-6. e-ISBN: 978-87-7119-206-3. Vejledende pris: 170,00 kr.
- 13:35 Larsen, M.: *Lønforskelle mellem mænd og kvinder i industrien. Medarbejdere med håndværkspræget arbejde eller operatør- og monteringsarbejde*. 978-87-7119-207-0. Netpublikation.
- 13:36 Bille, R., M.R. Larsen, J. Høgelund & H. Holt: *Falcks partnerskabsmodel på sygedagpengeområdet. Evaluering af et offentligt-privat samarbejde*. 234 sider. ISBN: 978-87-7119-208-7. e-ISBN: 978-87-7119-209-4. Vejledende pris: 230,00 kr.
- 13:37 Kjeldsen, M.M. & J. Høgelund: *Effektmåling af Forebyggelsesfondens projekter*. 96 sider. ISBN: 978-87-7119-210-0. e-ISBN: 978-87-7119-211-7. Vejledende pris: 90,00 kr.
- 13:38 Björnberg, U. & M.H. Ottosen (red.): *Challenges for Future Family Policies in the Nordic Countries*. 260 sider. ISBN: 978-87-7119-212-4. e-ISBN: 978-87-7119-213-1. Vejledende pris: 250,00 kr.

- 13:39 Christoffersen, M.N. & A. Højen-Sørensen: *Børnehavens normeringer. En forskningsoversigt over opgørelsesmetoder*. 116 sider. e-ISBN: 978-87-7119-214-8. Netpublikation.
- 13:40 Holt, H., V. Jakobsen & S. Jensen: *Virksomheders sociale engagement. Årbog 2013*. 170 sider. ISBN: 978-87-7119-216-2. e-ISBN: 978-87-7119-217-9. Vejledende pris: 170,00 kr.
- 13:41 Aner, L.G., A. Høst, W. Alim, A. Amilon, I.K. Nielsen & C.L. Rasmussen: *Boligsociale indsatser og huslejestøtte. Midtvejsevaluering af Landsbyggefondens 2006-2010 pulje*. 220 sider. ISBN: 978-87-7119-218-6. e-ISBN: 978-87-7119-219-3. Vejledende pris: 220,00 kr.
- 13:42 Bengtsson, S. & S.G. Knudsen: *Integration af behandling og social indsats over for personer med sindslidelse. Evaluering af seks forsøg*. 124 sider. ISBN: 978-87-7119-220-9. e-ISBN: 978-87-7119-221-6. Vejledende pris: 120,00 kr.
- 14:01 Bach, H.B. & M.R. Larsen: *Dagpengemodtageres situation omkring dagpengeophør*. 135 sider. e-ISBN: 978-87-7119-223-0. Netpublikation.
- 14:02 Loft, L.T.G.: *Parinterventioner og samlivsbrud. En systematisk forskningsoversigt*. 81 sider. e-ISBN: 978-87-7119-225-4. Netpublikation.
- 14:03 Aner, L.G. & H.K. Hansen: *Flytninger fra byer til land- og yderområder. Højtuddannede og socialt udsatte gruppers flytninger fra bykommuner til land- og yderkommuner – Mønstre og motiver*. 169 sider. e-ISBN: 978-87-7119-226-1. Netpublikation.
- 14:04 Christensen, E.: *2 år efter starten på Nakuusa*. 57 sider. e-ISBN: 978-87-7119-228-5. Netpublikation.
- 14:05 Christensen, E.: *NAKUUSAP aallartimmalli ukiut marluk qaangiunneri*. 61 sider. e-ISBN: 978-87-7119-230-8. Netpublikation.
- 14:06 Bengtsson, S., L.B. Larsen & M.L. Sommer: *Dødfødte børn og deres livsbetingelser*. 147 sider. ISBN: 978-87-7119-232-2. e-ISBN: 978-87-7119-233-9. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 14:07 Larsen, L.B., S. Bengtsson & M.L. Sommer: *Døve og døvblinde mennesker. Hverdagsliv og levevilkår*. 169 sider. ISBN: 978-87-7119-234-6. e-ISBN: 978-87-7119-235-3. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 14:08 Oldrup, H. & A.-K. Højen-Sørensen: *De aldersopdelte fokusområder i ICS. Kvalificeringen af den socialfaglige metode*. 189 sider. e-ISBN: 978-87-7119-236-0. Netpublikation.

- 14:09 Fridberg, T. & L.S. Henriksen: *Udviklingen i frivilligt arbejde 2004-2012*. 304 sider. ISBN: 978-87-7119-237-7. e-ISBN: 978-87-7119-238-4. Vejledende pris: 300,00 kr.
- 14:10 Lauritzen, H.H.: *Ældres ressourcer og behov i perioden 1997-2012. Nyeste viden på baggrund af aldredata-basen*. 142 sider. ISBN: 978-87-7119-239-1. e-ISBN: 978-87-7119-240-7. Vejledende pris: 140,00 kr.
- 14:11 Larsen, M.R. & J. Høgelund: *Litteraturstudie af handicap og beskæftigelse*. 202 sider. ISBN: 978-87-7119-241-4. e-ISBN: 978-87-7119-242-1. Vejledende pris: 200,00 kr.
- 14:12 Bille, R. & H. Holt: *Kommunal praksis på arbejdsskadeområdet. En kvalitativ analyse af fire jobcentres håndtering af arbejdsskader*. 102 sider. ISBN: 978-87-7119-243-8. e-ISBN: 978-87-7119-244-5. Vejledende pris: 100,00 kr.
- 14:13 Rosdahl, A.: *Fra 15 år til 27 år. PISA 2000-eleverne i 2011/12*. 160 sider. ISBN: 978-87-7119-245-2. e-ISBN: 978-87-7119-246-9. Vejledende pris: 160,00 kr.
- 14:16 Weatherall, C.D., H.H. Lauritzen, A.T. Hansen & T. Termansen: *Evaluerings af "Fast tilknyttede læger på plejecentre". Et pilotprojekt*. 160 sider. ISBN: 978-87-7119-250-6. e-ISBN: 978-87-7119-251-3. Vejledende pris: 160,- kr.
- 14:18 Ottosen, M.H., A. Liversage & R.F. Olsen: *Skilsmissebørn med etnisk minoritetsbaggrund*. 256 sider. ISBN: 978-87-7119-253-7. e-ISBN: 978-87-7119-254-4. Vejledende pris: 250,- kr.
- 14:19 *Antidemokratiske og ekstremistiske miljøer i Danmark. En kortlægning*. 86 sider. E-ISBN: 978-87-7119-255-1, Netpublikation

SKILSMISSEBØRN MED ETNISK MINORITETSBAGGRUND

Antallet af skilsmisser i etniske minoritetsfamilier er steget i de senere år. Børn med etnisk minoritetsbaggrund oplever i næsten lige så høj grad som danske, at deres forældre går fra hinanden. Men disse børn har nogle særlige udfordringer, viser denne undersøgelse, som har fokus på familier fra ikke-vestlige lande.

Familierne er ofte præget af dramatiske skilsmisser, der betyder, at forældresamarbejdet efterfølgende er vanskeligt. Sammenlignet med danske skilsmissebørn har børnene gennemgående mindre samvær med faren, og de bor oftere hos moren.

Over halvdelen af børnene vokser op i fattigdom (OECD's fattigdomsgrænse). Og langt flere end danske børn har mødre, der står uden for arbejdsmarkedet, som modtager kontanthjælp eller førtidspension.

Undersøgelsen peger på, at der mangler en form for skilsmissekultur i de etniske miljøer, da forældrene har rødder i samfund, hvor der ikke er tradition for skilsmisse. Det betyder, at det kan være svært at forme rolle som skilsmisseforældre: Hvad skal man sige til børnene? Hvordan får man en samværsordning i stand, der fungerer godt for børnene? Hvordan samarbejder man som skilte forældre?

Rapportens resultater baserer sig på kvalitative interview med over 80 børn, forældre og fagpersoner samt kvantitative data. Undersøgelsen er finansieret med støtte fra Egmont Fonden og er blevet til i samarbejde med Børns vilkår.